

2 un
559

dupl 2/633

Peter Izidonia.

1854.

eben

3

856, 57

2
2

Peter ...

NEVEZETESSÉGEK

A'

VILÁG KÖZ TÖRTÉNET

TUDOMÁNYÁBÓL

ALAP-OKTATÁSUL

FORDITVA

BREDOV, G. G.

HUSZADIK MEGJOBBITOTT KIADÁSA SZERINT.

PESTEN,
EGGENBERGER JÓZSEF TULAJDONA.
1847.

Beimel József nyomtatása.

FOGLALAT.

---

1. Mit tanulhatni a' történet-tudományból.
2. A' száraz föld formálása.
3. A' növények, állatok, 's emberek' alkotása.
4. Az első emberek életük módja.
5. A' földművelés, 's földművelőszerek' feltalálása.
6. A' malmok, kenyérsütés] 's mesterséges italok feltalálása.
7. A' tűzgerjesztés, főzés, ásványok kidolgoztatása, 's házak építése' első eszköze.
8. A' világon levő különféle nyelvek formáltatása, az embereknek elszéledésük.
9. A' tartományoknak alapítása.
10. A' régibb történet-tudomány bizonytalansága. Egyiptom, — ennek természeti alkotása 's nevezetes történetei, Obeliskusok, Pyramisek.
11. Egyptomi felekezetek, papok, tudósok, időszámítás, állatok imádása. Labyrinthus.
12. Ábrahám. József, Mojses.
13. Sámson, Saul, Dávid, Salamon.
14. A' hajózat feltalálása.
15. Kereskedés, pénzek.
16. Kereskedés, hajózat, gyarmatok 's találmányok a' Phoenicziabelieknél.

17. A' világ nagy részén uralkodott országoknak rövid előadása.
18. Semiramis, Sardanapal.
19. Cyrus, Croesus, Solon.
20. A' Görögöknek Persák ellen volt ütközetök. Miltiades, Themistokles.
21. A' Spartabelieknek rendszabásaik és szokásaik. Az Athenabelieknek szeretetük a' szép mesterségek iránt.
22. Athena és Sparta közt volt háboru. Alcibiades.
23. Socrates.
24. Sándor.
25. A' régi Rómaiak szokásaik és vitéz tetteik.
26. Pyrrhus. Fabricius.
27. Rómának ütközete Karthagóval, Hannibal.
28. Folytatás.
29. Róma belső állapotja, Julius Caesar.
30. Augustus, Antonius, Cleopatra, Octavia, Livia.
31. Németország 2000 év előtt.
32. A' keresztény hit elterjedése, Jerusalem pusztítása, Konstantin, barát-élet.
33. A' Római birodalom kiterjedése, elosztása, népek vándorlása. A' nyugoti császárság pusztítása.
34. Justinianus. Selyembogarak Európában.
35. Arábia, Mahomed. Arabs foglalások.
36. A' keresztény hitnek Bonifacius által Németországban lett terjedése. A' pápai hatalom nevedése.
37. Nagy Károly. Frank birodalom.
38. Órák.
39. 1-ső Henrik, és 1-ső Otto.
40. 7-dik Gergely, 4-dik Henrik Németországban.

41. Keresztes utazások.
  42. Folytatás.
  43. Kelet-Indiai természetmennyek, a' kereskedői utak, mellyeken Európába jutottak. Hanza.
  44. A' Kelet-Indiai vivő tengeri út felfedezése.
  45. Amerikának Columbus által lett felfedezése.
  46. További felfedezések Amerikában.
  47. További felfedezések Kelet-Índiában, 's ennek változó uralkodói.
  48. A' puskapor, ágyuk, 's fegyverek feltalálása.
  49. A' vászon, papiros, példánymetszés, könyvnyomtatás, könyvkötés, rézmetszés, pápaszem 's a' kompasz (mutató) feltalálása.
  50. A' pápai hatalom süllyedése, Viklef, Husz János. Görögök Olaszországban.
  51. Luther.
  52. 30 évi háború.
  53. Folytatás.
  54. 4-dik Henrik.
  55. 14-dik Lajos.
  56. Nagy Péter.
  57. Burkusország. 2-dik Fridrik.
  58. Angliának uralkodása a' tengereken.
  59. Éjszak-Amerika. Franklin.
  60. Francia revolutio, 's következései. Napoleon.
  61. A' köz történet tudománybeli nevezetességeknek időrendje.
-

11. ...
12. ...
13. ...
14. ...
15. ...
16. ...
17. ...
18. ...
19. ...
20. ...
21. ...
22. ...
23. ...
24. ...
25. ...
26. ...
27. ...
28. ...
29. ...
30. ...
31. ...
32. ...
33. ...
34. ...
35. ...
36. ...
37. ...
38. ...
39. ...
40. ...

× Régenten sok nevezetes emberek éltek, kik sok jót, de gyakran rosszat is cselekedtek, 's kik sokat tapasztaltak. A' földön sok emlékezetre méltó történt, ugy mint: nagy országok támadtak és elenyésztek, emberi szorgalom által sok puszta vidékek kimiveltettek, 's viszont elpusztultak; 's hogy ezen változások mindenkor egymásból folytanak légyen, bámulva csudáljuk. Őseink sok, nálunk fenálló rendtartást nem is ismertek; a' földmivelés, kéziművek és mesterségekre nézve a' mi időnkben olly sokféle hasznú ezernyi találmány csak idővel lett és jött tökéletességre. Ezen nevezetes emberek, történetek, rendtartások és találmányok felől a' legfontosabbat a' történettudományból tudhatni. Mindent nem lehet tudni, nem is szükséges, már a' fontos magában is igen sok. Fontos az, a' mi ha talán csekélység is volt magában, nagy, jó, vagy rossz következésü lett idővel, vagy pedig az, a' mi nagy előkészületekkel járt.×

×Az Isten kezdetben teremté a' mennyet és földet. A' föld azonban puszta és üres volt, el nem különözve a' víztől, növény pedig, vagy élő állat sehol sem találtatott. Idő jártával vált el a' száraz föld a' víztől; a' földalatti tűz mélységeket okozta, mellyekbe összeállván a' víz, formálá×

× a' tengert. A' fenékbe kemény, vagy megkeményedett testek, kövé vált csigák, halak, és tengeri növények telepedtek, kősziklák emelkedtek fel, melyekből az emberi test csontjaiként lett a' földi test váza, és ezek körül állott öszve a' száraz föld; ezen kősziklák okozták, hogy a' szélvész és a' víz nem hordhatta ezentúl széllyel a' száraz földet. × A' földnek mostani alkotását adta végre egy délnyugotról jött forgószelel. A' száraz föld délről többnyire észak-keletre hordatott, kivéven magános erős kősziklákat, melyek most csucos hegyfokok. × A' föld mostani alkotása sem tartós, egyes részeiben szüntelen változik; ugyanis magasabb hegyekből térség, 's a' térségből magas hegyek szoktak teremni, a' száraz föld elborittatik vízzel, a' víz feneke pedig száraz földre szokott válni. Melly nagy változást okozhat csak egy földindulás is! példája lehet azon nagy földindulás, melly Lisabont és környékét pusztította az 1755-dik évi November 1-ső napján. ×

3.

× A' földön az Istentől beléje alkotott erő által növevények, ugymint: mőh, füvek, plánták, bokrok és fák termettek. Ennekutána alkotá az Isten a' négylábu és szárnyas állatokat, a' földön csúszó mászó férgeket, bogarakat és a' halakat, a' végre, hogy minden Nem szaporodjék. Kész lévén mind, a' mi csak szükséges az embernek, alkottatott ő is, — okosságára nézve a' föld urává, és így az Isten képmásává. Kezdetben egy pár ember, Ádám és Éva teremtett, a' világ részében, melly önként növe földi gyümölcs, és ×

× nagy természeti szépsége miatt paradicsomnak neveztetett. E' pár embertől származnak az egész földön levő népek és nemzetségek, bármint különözzenek is egymástól, színük, testük alkotása, életük módja, helyeztetésük, és ismeretükre nézve. ×

4.

× Az első emberek munkátlan, a' föld terméséből éltek. Ruhájok, vagy épen nem volt, vagy összeaggatott falevelekből, későbben pedig állatok bőreikből állott; egy fa árnyékában, vagy barlangban laktak. Az Isten azonban nem hanyatlásra teremté az embert, hanem a' végre, hogy teste erejének, és lelke tehetségeinek vegye hasznát, azokat tökéletesitse, hogy munkálódjék, gondolkodjék, tanulgasson, 's tegyen felfedezéseket. Az ember figyelmét kezdetben hihető a' nagy természeti jelenések, ugmint: a' menydörgés, a' szélvész, a' vizözön ébreszték fel, és buzdíták őt a' munkásságra, de leginkább tulajdonithatni ezt a' szükségnek, melly régi közmondás szerént a' bölcsesség anyja. A' szükség az első embereket már kényszeríté, hogy magokat védjék az állatok ellen. E' végre szükségük volt fegyverre, és így a' fegyver egy a' legrégebb találmányok közül. — A' fegyver kezdetben durva eszköz vala, ugmint: faág, fiatal törzsök, kő; mellyekből idő jártával mesterség által buzogány, lándzsa és parittyá vált. Megkóstolván az emberek vagy történetből, vagy pedig mivel eledelük nem volt, a' megöletett, vagy elfogatott állatok husát, hihetőleg olly jó ízűnek lelték, hogy ezentúl a' fegyvert nem csak magok ×

X védelmezésére használták az állatok ellen, hanem mint vadászok is azoknak üldözésükre. E' szerint észrevették idővel szükségképen azt, hogy némely állatok másoknál szelidebbek, és könnyebben szoknak az emberhez. Ezeket, minthogy nekik eledelül és ruházatul szolgáltak, megszelidítették 's táplálgatták; és így vadászokból pásztorok lettek. Hogy ha nem találtak némely helyeken az állatoknak eledel, felszedvén könnyen sátoraiukat, első mesterséges hajlékaikat, új legelőt keresni más környékre utaztak. Az illy emberek pásztor, vándorló (nomades) név alatt jönnek, vagynak most is, főkép Ásiában. X

5.

X Az embernek sok szép és nagy tehetségei nem fejlődhettek ki azonban, sem a' durva vadászati sem pedig a' kóborló pásztori élet módjában. A' földmivelés feltalálásával kezdődött az emberi Nem pallérozódása. Ezen találmányra is, melly hihetleg több helyeken történt, a' szükség vezérelte az embert; és szerencsés történetek által buzdított arra, hogy a' földbe magot hintsen, gyümölcsét várván annak. Kik tették legyen ezt legelőször, név szerint ugyan nem tudjuk, de az emberi Nemnek legnagyobb jóltevőjét tiszteljük bennük; mert már akkor szükségképen a' házak erősebb építésük, a' házi élet nagyobb elrendeltetése, 's főkép az embereknek társaságokba lett jóltevő gyülekezetük is rövid idő mulva kezdődött. — A' földmivelés kezdete azonban kétség kívül igen tökéletlen volt, mert az első földmivelők nem találtak fel egyszersmind a' mostan használatni szo-

kott ekét, szántóvasat és egyéb földmivelő szerezket, — ezeknek feltalálása csak idővel lett és jött nagyobb tökéletességre: valamint most is vagynak olly népek, mellyek ezen földmivelő eszközöket vagy épen nem, vagy pedig igen tökéletlenül ismerik; 's mi sem vagyunk a' kívánt czélnál; sok hiányosság és hibás rendszabás vagyon még, mellyet uj találmány által eltörölni és jobbitani kellene; az emberi ész a' földmivelést is nagyobb tökéletességre vihetné még. X

6.

X A' gabonából most leginkább kenyeret szoktunk sütni, a' mit azonban nem tudtak a' régiek. Ők a' gabonamagot kezdetben nyersen ették, mint mi a' gyümölcsöt; későbben pedig felpuhítván vizben, kására főzték; megpiritva enni igen nagy szokásban volt nálók. — A' malmok feltalálása, melly szükségképen, minthogy a' malmok a' liszt készítésére megkívántattak, a' kenyérsütést is megelőzte, egy a' legfőbb találmányok közül. Mojses idejében voltak ugyan már, azonban csak kézi malmok, mellyeket emberek forgattak. Krisztus születése táján találtattak fel a' vizi-malmok. A' szélmalomok 1100-dik év óta ismeretesek, mesterséges építésük módja azonban csak a' legközelebb mult 200 év alatt kezdődött. Tökéletlenek lévén még a' malmok a' régi időkben, a' liszt sem volt igen finom és tiszta. A' Rómaiak és Görögök lisztes kását készítettek belőle, melly mindennapi eledelük volt. A' zsidók már dagasztották kovászszal a' tésztát, 's abból vékony, lapos lepényt készítettek, mellyet parázsban, vagy pe-X

x dig mint most is szokásban vagyon némelly népeknél, izzó meleg kövek között sütvén meg, darabokra tördösve, kenyér gyanánt ették.

Más, szinte igen nagy haszna a gabonának a sörfőzésben áll. Ez azonban sokkal újabb találmány. A bor kétség kívül régebben volt ismeretes a sörnél. Azt beszélnek azonban a régi Németek felől, hogy ők már 2000 év előtt főztek volna piritott árpából borizü italt. A yizital majd egy nemzetnél sem maradt meg általános divatjában.

7.

A legrégibb nemzetek még tüzet sem tudtak gerjesztetni, 's ezt némelly vad népek most sem értik. Hihető, hogy az embert a tűz gerjesztésére egy fának, a menykő által meggyuladt, taplós bélében eredt tűz tette figyelmetessé, a mit ő tartóssá tenni iparkodott; mások pedig meglehet, egymáshoz dörzsölt száraz fából gerjesztettek tüzet. Ez egy legfőbb, 's leghasznosabb találmány az emberre nézve; mert a tűz által készíthették csak jobb izünek, 's emészthetőbbnek eledeleket, így csinálhattak csak főzőedényeket, 's találhatták fel a fazékas mesterséget. A tűz által lett hasznos az ásványok ismerete, mert már lehetett azokat olvasztani, tisztítani, tüzesíteni, és kovácsolhatókká tenni. A legrégibb időkben nem a vas, hanem a réz volt divatban. Feltaláltatván szerencsés történetek által a kovács mesterség: lehetett már az életben sokféle hasznú eszközt készíteni, 's főképen a házak erősebb építésükhöz fogni. Kőből legelőször, 's legtökéletese-

sebben tétettek épületek Babelben, de kivált Egyiptomban; — itt már mintegy 4000 év előtt állítottak faragott kőből roppant épületek, melyeknek része mint világ csudája most is fennáll. A' Görögök mégis a' legszebb épületeket, tették Krisztus születése előtt 's annak idejében, kik-től tanultuk mi is a' szép-építés módját.

8.

Az ember okossága legelőször a' nyelvben mutatta magát. A' fájdalom, öröm, csudálkozás, 's félelem érzése, akarata nélkül is hangra kényszeríté az embert, mint többnyire szokott történni az állatoknál is. A' nyelv a' különféle érzéseket jelentő hangokkal, ah! oh! ha! hu! hangokkal kezdődött. — Idő jártával hallván az ember állati hangokat, a' menydörgést, szél suhogását, a' tenger zajgását, a' források, 's patakok csergedezését, nyelve által e' hangokat kiejteni próbálgatta. Továbbá a' tárgyak között, mellyek szemébe, 's azok között, mellyek fülébe tettek benyomást, hasonlatosságot talált. A' nagy elevenségü szint, az erősen hangzó nyers rikitást hasonló befolyásnak lelvén az emberek, ugyanegy hanggal jelelték. E' szerint formáltak magoknak a' különféle tárgyak megnevezésére, valamint az ezek által benne gerjesztett gondolatok kifejezésére is hangokat, mellyek az emberi testben okozott befolyásoknak megfelelték.

Az első emberek nyelveit nem ismerjük. A' legrégebb nyelv, mellyet ismerünk, a' Zsidó nyelv Mojses írásaiban, melly azonban kétség kívül sokat különbözött az első emberek eredeti

nyelvétől. A' német nyelvet is, mellyen beszéltek 's irtak, alig van még 1000 éve, a' régi németek, nehezen érthetni már: Mójses, és az első emberek között pedig legalább is 3000 év van; Mójses nem élt már az emberi Nem eredeti házában: mert megszaporodván az emberek, szűkségképen más tájakra költözködtek, 's egy csapat a' másikat mindenkor tovább toltá. A' mint az emberek egészen más környékeire költözködvén a' földnek, újabb meg újabb tárgyakat kezdtek megismerni, különféle találmányokat tettek, és szokásokat vettek be, a' nyelvek is, kivévén az idő által bennök történt változásokat, annyira különbözők lettek egymástól, hogy köz eredetükre alig lehet már ismerni. Csudálkozásra méltó azonban az, hogy mind ezen nyelvek, és számtalan szavaik nem foglalnak magukban sokkal több betűt huszonnégynél. Csudálkozásra méltó az is, melly határozva, tisztán, és jól lehet ezen betűk által kifejezni a' gondolatokat, és melly hathatós benyomást tesznek általok az emberek egymásra.

9.

A' földmivelés kezdetével több egyes háznép állott össze, 's városok és faluk épültek. Valamint egyes háznépnél a' házi gazda uralkodni, rendet tartani, 's büntetéseket szokott szabni, úgy már mintegy nagyobb háznépre egyesült emberek észrevették, hogy nekik is köz házi gazdára legyen szükségük; mert nem lévén védő birájuk, főképen a' gyengébbek és szegények közöttök ki voltak téve a' hatalmasok önkényének, 's megtámadtatván vad állatok, vagy más emberek által

nem volt közöttök sem rend, sem pedig vezérlő.
A Ki hát, magát merészsége és okossága által ki-
mutatta, annak pártfogása alá hajlott a' többi, há-
ború idejében örömet engedelmeskedett parancso-
latjainak, 's ez által hozzá szokott, hogy benne
békességben is uralkodóját tisztelje. Így lett Nim-
rod, ki nagy vadász volt, az úr előtt, — az első
hatalmas, tartományában; (Assyriában) ki pedig
magát a' tanácslásokban és ítéletekben bölcse-
sége 's igazságszeretete által tüntette ki, ahoz
szükség vagy panasz esetében örömet folyamod-
tak, 's az ilyen emberből idővel az egész nép-
közbirája 's fejedelme lett. E' szerint lett király a'
Medusoknál Dejoces. A' legrégibb országok kez-
detben a' nép szabad választásától függtek, nem
sokára azonban megörökösödtek, hatalmuk több-
nyire csekély, 's határok közé volt szorítva. A'
legelső nagyobb királyságok Assyriában és Egypt-
omban támadtak, innen veszik eredetüket a' jól
elrendelt törvények is. — Megnövén a' tartomány,
a' fejedelemnek segédekre volt szüksége; tanács-
sainak és képviselőinek népe közül választá a'
legbölcsebbeket 's legvénebbeket, a' honnan lett
idő jártával a' nemesség. — Olly alkotása a' tarto-
mánynak, mellyben egy személynél van a' tör-
vényt hozó és gyakorló hatalom, Monarchia, —
mellyben pedig a' birtokosok, a' nemések, vagy
gazdagabbak kezük között a' törvényt hozó hata-
lom, 's a' mellyben nincs fő, Aristocrazia; 's a'
hol a' nép hoz törvényt és ítélt szavatosság által,
az Democratia vagy köztársaság névvel nevezetik.
A' legrégibb 's legboldogabb alkotás, melly után

vágytak mindenkor a' jó emberek, a' teljes Monarchia, mert ez a' jó törvények előmozdításán egész erejéből iparkodik.

10.

X A' legrégebb idők történeteikről keveset tudunk, 's az is bizonytalan. A' történetek, mellyekről valami bizonyost tudunk, Krisztus születése előtt 1000 évnél nem sokkal régiebbek. Az azontul történetekről való tudományunk vagy csupamese, vagy pedig annyira vagyon vegyítve hazugsággal, hogy, mi legyen az igaz, nem is képzelhetni. Az emberi mesterségnek a' mondott időnél régiebb emlékei csupán Egyiptomban találatnak, melly természeti alkotására nézve is ismeretes.

Egyiptomon a' Nilus foly keresztül, melly esztendőnkint nyárban ki szokott önteni, 's hátrahagyott iszapja által trágyázza és termékenyíti a' földet. Északi, része a' Delta, legtermékenyebb volt, 's az a' mint mondják, csak idővel lett a' Nilus homoka- és iszapjából. A' sok gabonán és riskásán kívül nevezetes növénye volt a' papyrus csalit, mellynek gyökere szálaiból összeaggatott levelek írásra szolgáltak, 's ettől veszi nevét a' mi rongyból készült papirosunk. Az írás régenten nem betűkkel történt, hanem jegyek által, minden szónak külön jegye volt, mellyeknek jelentéseiket egyedül a' papok értették. A' bissus nevü finom vászon is hires vala. X Valamint nagy termékenységet a' Nilus kiöntéseitől nyeri Egyiptom: ugy ellenben iszapjából 's ártalmas kigözlögéseiből sok férgek, ragadó nyavalyák, 's a' döghalál erednek. Fa, és ásványok dolgában

Xszegény, de annál több köve van az északi határkösziklákon. Ezen kövekből vagynak építve a' roppant obeliscusok és piramisek, mellyek többnyire majd 3000 évnél régibbek. Az obeliscusok 4szegletű, felül csucsos, egy kőből álló 50—180 lábnyi magasságu oszlopok; 4 illy régi egyiptomi obeliscus taláztatik most is Romában. Sokkal nagyobb épületek a' piramisek, mellyek szinte négy-szegletűek, széles alapra vagynak építve, mészkőből, felemelkedett helyen oldalfalaik résutosak, a' magasságuk 200—800 lábnyi, állásuk felemelkedett helye allján többnyire sziget van, melly körül származtatott csatorna által a' Nilus vize folydogál; a' föld felett 's alatta boltok és tornácok taláztatnak, mellyeknek nincs ablakuk. Ezen roppant épületekbe tétettek a' bebalzsamozott holt tetemek, mellyek ellévén különözve a' hamarább rothadó részekről 's belől bebalzsamozva, kívül pedig keményítő átlátható enyvforma anyaggal bekenetve nevezettek Mumiáknak. Mai nap is találoznak 8000 évnél régibbek. X

11.

XAz Egyiptombeliek sok szép mesterségi készséggel bírtak, 's már régénten sokat tökéletességre hoztak, a' nagyobb tökéletesítést azonban az is nagyon akadályoztatta nálók, hogy a' nép felekezetekre volt osztva, és hogy törvény szerint kénytelen volt a' fiú akarátja ellen is atyja mesterségét folytatni. Tudomány 's mesterség-tudók, ki-rekesztőleg a' többi felekezeteket, egyedül a' papok voltak. A' papok egy része orvosokból állott, kik azonban a' közszabályok szerint kénytelenit- X

×tek gyógyítani, nem pedig a' nyavalyák természet'e 's tudományuk szerint. A' kalandor behozatására a' Nilus kiöntése szolgáltatott alkalmat, melly a' kutya csillagzat feltűnte után rendszerint 365 nappal későbbben szokott történni. Ugy látszik mindazonáltal, hogy az Egyptombeliek nem vették tekintetbe, mennyivel több idő legyen egy napi évben 365 napnál. Ezt fontolóra legelőször a' Görögök vették, Julius Cézár Romai császár Krisztus születése előtt 46 évvel a' kalandort eként rendelte: hogy három egymásután következő év 365 napból álljon, a' negyedik pedig szökőév legyen 366 napos; mivel azt vélték, hogy egy évben 365 és egy negyedrész nap legyen, azonban csak 365 napból 5 órából, 48 és három negyedrész perczből (minutum) áll, e' szerint tehát minden negyedik év 45 perczcel kevesebbet foglalt magában, 's ebből 1500 év alatt 10 nap lett. Tizenharmadik Gergely Pápa kihagyván e' tiz napot, úgy intézé, hogy a' császár rendelése következtében 400 év alatt előforduló 100 szökőév között három maradjon közönséges, 's csak 97 legyen szökő. Az Oroszok ezen megjobbitott Gergelyi kalandort még nem fogadták be, 's e' miatt náluk az idő számlálása mindenkor 12 nappal esik későbbben, mint nálunk. ×

× Nevezetes az Egyptombelieknél, hogy némelly állatokat, ugymint az ibis nevű, daru nemébe tartozó madarat, a' krokodilust, a' macskákat, 's főképen egy igen különösen jegyzett Apis nevű ökröt Isten gyanánt imádtak, 's ezeket emberi holt tetemekként behalzsamozták. ×

✕ Az Egyiptomi legrégibb történetekről azon okból is keveset tudunk, mivel más nemzetektől elkülönözve éltek. Krisztus születése előtt 700 év óta engedtetett meg a' Görögöknek Egyiptomban kikötni, lakni és kereskedést üzni. Psamitich Egyiptomi király fogadta be őket legelőször, 's a' Görögök segítségével győzte meg 11 király társait, kikkel előbb barátságban élvén, királyi temetőhelyül a' roppant labirinthust építé. ✕

12.

✕ A' zsidóknak törzsök atyjuk Ábrahám pásztorként az Eufrates tulsó részeiről Kanaan földjére költözködött által. Éhség miatt Egyiptomba ment, honnan gazdagon térvén vissza Lóthtól, testvére fiától elvált, ki lakhelyéül Sodoma 's Gomora termékeny környékét választá, melly helyébe, elsüllyedvén földalatti tűz által, rövid idő múlva az ugynevezett holt tenger lett; Lóth azonban megmenekedett. Az akkori népek többnyire több Isteneket vagy faragott bálványokat, állatokat, plántákat, csillagokat imádtak Isten gyanánt. Ábrahám azonban lemondván a' bálványokról és bálványozásról, egy Istenben, a' mennynek és földnek teremőjében, háznépének igaz védőjében hitt, még pedig olly buzgón és tántorithatatlanul, hogy legkedvesebb vagyonát, fiát is kész vala neki feláldozni. Az Isten azonban csupán tiszta szívet és jámbor életet, nem pedig áldozatot kíván. ✕

✕ Ábrahám unokája Izraelnek tizenkét fia vala, kik mint szép atyjuk, pásztorok voltak. Ezek között József atyja kedveltje volt, melly miatt megboszonkodván testvérei, ötet rab-gyanánt az Egyp- ✕

× tombelieknek adták el, ki is Egyiptomban ártatlanul bevádoltatván, tömlöczbe tétetett. Az Isten utai azonban csudálatosak, dicső véget vet ő mindennek; ugyanis József szerencsés álom-megfejtés miatt kibocsátatván a' tömlöczből, Fáraó után elsőnek tétetett, 's az Isten gondviselése és rendelése által a' szükségben Egyiptom megmentője 's rokonainak megtartója lett. Az előre látott száraz évekre a' termékeny esztendőkből gabonát vásárolt öszve, mellyet, a' mint azután csakugyan bekövelkezett a' szükség, az Egyiptombelieknek 's a' szomszéd tartománybelieknek eladott. Gabonát vásárolni József testvérei is eljöttek Egyiptomba, reájok ismervén, először kemény bánással bünteté, a' mint azonban legifjabb testvérét Beniamint is elhozták volna, magát velek megismerteté, 's őket, kik tartottak boszúállásától, megnyugtatta, és Krisztus előtt 1800-ban rokonai számára termékeny földet szerzett Egyiptomban. A' mint azonban József halála után a' zsidók sorsa sanyarubb kezdett volna lenni, 's minden férfiugyermeknek meg kellene öletni, Mojses egy mérész és bölcs férfiu erőhatalommal kivezette őket Egyiptomból a' vörös tengeren keresztül: mennydörgések és villámlások között az Istentől hozott törvényeket a' Sinai hegyen kihirdette, és minden erejéből azon iparkodott, hogy őket az Istennek védlő gondviselése iránt bizodalomra buzdítván, merészségre és egyességre gerjessze. Kanaanba lett érkezésük előtt meghalt. A' tizenkét felekezet elfoglalá Jozsue vezérlése alatt többnyire a' sz. földet, nem voltak azonban mindnyájan ×

mint Mojses parancsolá, földmivelők, sokan pásztorok is maradtak. A' tizenharmadik Levitákból álló papi felekezet a' többi 12 között fel volt osztva. ✕

13.

✕ A' zsidók gyakran kénytelenítették megütözni Kanaan régi lakosaival, főképen a' Filiszteusokkal, kik őket sokszor meggyőzték, 's meghódították. Elcsüggedvén e' miatt, a' bálványokhoz, mellyektől segítséget reménylettek, folyamodának, és bizodalmatlanságukban az igaz Istenről elfelejtkeztek. Ezen környülállás némelly bátor vitézeket (birákat) 's böles férfiakat (prófétákat) felbuzdított arra, hogy a' népet megszabadítani, 's az igaz Isteni tiszteletre buzdítani teljes erejükből iparkodjanak. Ezen októl ösztönöztetve menté meg őket Krisztus születése előtt 1150-ben a' Filiszteusoktól a' nagyerejű Sámson; 's a' mint későbbben ennek holta után szüntelen veszteséget tapasztaltak, 1120-ban Sámuel megvervén ellenségeiket, újabb bátorságot támasztott bennök. A' zsidók a' megvénült Sámueltól, minthogy újabb háborútól tartottak, vezérlőül 's bírál királyt kértek magoknak, ki is engedvén végre akarajja ellen is kívánságuknak 1000-ben Sault választá királyuknak. Saullal azonban, minthogy az egyedül akart uralkodni, és Sámuel papi rendeléseinek ellene szegte magát, rövid idő múlva ellenkezésbe jött. Sámuel alattomban Dávidot keneté királynak, ki is nem sokára vitéz tettei által magának dicsőséget szerzett a' zsidók között. A' félénk 's magába zárt Saul szüntelen életére törekedett, 's jóllehet Dávid kétszer is megkegyelmezett életének, nem ✕

X volt iránta tartós barátsággal. Dávid az országból kifutott, és Saul elvesztvén egy ütközetet a' Filiszteusok ellen, magát előlte.

X Dávid uralkodása alatt ~~Krisztus születése előtt~~ 1050-ben Judea hatalmának főpolczára jutott, a' Filiszteusok végre megverettettek, Zión vára elfoglatatott, 's itt Zidoni napszámosok által fényes palota építettett. A' kis zsidó tartomány Egyiptomig terjedett, 's azontul Eufratesig, és észak felé egész Sináig. Dávid főbölcstől köztök, 's az Isten tiszteletére énekeket készített. Kicsapongásai 's kegyetlenkedései azonban a' népet fellázaszták. Tulajdon fia Absolon felfegyverkezett ellene, és Judeából kiüzte; azonban Absolon rövid idő múlva megverettetett, 's egy fára akadva futása közben, keresztülszuratott. X 2 4 1

X Salamon, ki atyja Dávid után következett, az uralkodásban ~~Krisztus születése előtt~~ 1000-ben, szerette a' békességet, Jerusalemben nagy templomot építettett, 's magát és országát a' vörös tengeren üzött kereskedés által meggazdagította. Ezen gazdaságnak következései voltak azonban a' henyélés, kicsapongások és bálványozás. Salamon időjártával nagyon kemény bánása, 's adók által a' népet maga ellen annyira fellázasztotta, hogy ő, ki a' zsidók királyai között legboldogabbnak tartatott, illy panaszra fakadt: „Istenem, minden csupa hiúság.“ X

X Halála után Palaestina, Juda és Izrael tartományokra oszlott, mellyeket idővel, még pedig Izraelt 770 's Judát 600 körül a' szüntelen polgári háborúk, 's ismétlett bálványozások után X

Xmás hatalmasságok hódították meg. Judeából Nabuchodonozor a' királyt 's az előbbkelőket elvivé a' hetven esztendeig tartott Babiloni fogságba. Visszatérvén ezek a' fogságból 530-ban, a' Salamon romladozott temploma ujjonni felépítéséhez fogtak, mellyet azonban Krisztus születése után 70 esztendővel a' Romaiak egészen elpusztítottak. A' zsidó nemzet idővel elszélyedt az egész világon, 's jóllehet több népek közé vegyült, mai napig is külön nemzet maradt. X

14.

Legujabb mesterséges 's öszveszerkeztetett csinálmány az alhajléku nagy tetejü árboczfákkal, vitorlákkal, evedzőkkel és vasmacskákkal felkészült roppant kereskedő vagy hadihajó, melly a' csillagok járásai, 's a' magnestő szerint kormányoztatik. Kezdele hihetőleg csekély volt. Az emberi figyelmet hihetni, valami uszó törzsök, vagy pedig odvas fa gerjeszté, hogy rajtok a' vízre bocsátkozzék, 's így az első mesterséges hajó csak talpból, vagy pedig bőrrel behuzott kis csónakból állott. Az emberek kezdetben még az evedzést sem értették, hanem a' viz önkényére bízták magokat; 's az evedzőknek, azaz holmi nyers fadaraboknak, mellyekkel a' talpat vagy kis csónakot ide 's tova tologatták, lett feltalálásával is, a' vitorlákat, mellyek nélkül, minthogy csak part mellett hajókáztak, inkább ellehettek, sokáig nem ismerték meg. A' mostani vasmacskák helyett kezdetben a' hajóból vastag köteleknél fogva a' szárazra kidobott kövek voltak használatban. A' Feniciabeliek voltak az első, kik elhagyván a' par-

tot, a' szabad tengerre bocsátkoztak. Ők találták fel, a' mint könnyen hihetni, a' vitorlákát, 's ők kezdték a' csillagok járásai szerint intézni a' hajózást. A' hajózás azonban 500 év előtt még igen tökéletlen volt, mert, jóllehet használatban voltak már a' vitorlák, és a' csillagok járásai szerint intéztetett a' hajózás, még sem merészeltek a' szabad tengerre bocsátkozni. Erre csak a' mágnes-tő feltalálásával lehetett vetemedni, mert, mivel ezen tő majd mindenütt északra vagy délre mutat, ködös időben is bátorságos volt már a' vízi utazás. Ezen tő használtatását csak mintegy 500 év előtt tanulták meg az Európaiak. Mai időkben az Angolok legtöbb 's legnagyobb hajókat szoktak építeni.

15.

Legfőbb hasznú lett a' hajózás a' kereskedésre nézve. A' kereskedés kezdetben cseréből állott, mellyben olly portékák, mellyekkel egy rész felesleg birt, ollyakkal, mellyek nélkül más szükölködött felcseréltettek. A' portékák értékét a' szük-ség nagysága határozta. A' mint azonban a' csere nagyobb divatba jött, idővel olly szer felől gondoskodtak az emberek, melly szerint nagyobb pontossággal lehessen egymással öszvehasznítani a' portékákat, és belső értékeiket meghatározni. Kezdetben rőf, öl és hordó volt a' mérték, később pedig mázsáltattak, először ugyan pusztá kézen, idővel durva deszkán; történt azonban, hogy a' vevő résznek nem volt olly vagyona, melly kellett az eladónak, átalános becsű és hasznú vagyon pedig találatott; és ezen környülállás azt

okoza, hogy idővel a' különféle vagyon értéke ezen közhasznú és becsü vagyon értékéhez szabott, a' mellyből vette a' pénz eredetét. Pénznek némelly helyeken tekenős békák héjai, fa, só, halak, leginkább pedig ásványok, először ugyan réz, későbbben pedig ezüst és arany használtattak. Az ásványok minden alkalmatlanság 's eltévelyedés mellőztetése tekintetéből megfontoltattak, 's azokra kezdetben olly állatok képei, mellyeket rajtok meg lehetett vásárolni, metszettek, időjárával pedig királyok képei is. A' németek 2000 év előtt még nem ismertek pénzt, csak mintegy 1000 év óta jött divatba a' vert pénz. A' pénz számlálása ezüst és forint, garasok szerint történt, ezen forint garasok két lat ezüsből verettek leginkább Joachimsthalban, a' honnan is Joachimtalléroknak, vagy röviden talléroknak neveztettek.

Időjárával a' különféle faluk és városok kereskedést kezdtek egymás közt üzni, és különféle vagyonaitat tevéken és hajókon egy helyről más környékre vinni, melly által a' világ legtávolabb részei ismeretségbe és öszveköttetésbe jöttek. A' kereskedés által ismertettek meg a' világ távol részei, ugymint: China, Peru, Grönlandia, 's a' Jóreménységfoka. A' kereskedés a' mesterségeket, kizimüveket, gyáratat felemeli és virágzásba hozza, az emberekben ujjabb, szebb és olcsóbb portékák mivelésére kedvet, ösztönt, és egymás ellen vetélkedést gerjeszt. Ezen vetélkedő ösztön az ember szívét azonban csalárdságokra és kegyetlenkedésekre viszi, ennek következése lett a' rabszolgaság, melly most sincs egé-

szen eltöröltetve. Az Angolok 1808-ban eltörölték. Kereskedés által meg szoktak gazdagodni az emberek, a' gazdagság pompára és fenhéjázásra vezérli őket, a' mesterségek ugyan megbecsültetnek, 's a' mesteremberek meg szoktak jutalmaztatni; a' fenhéjázás kicsapongásokra viszi azonban az elpuhult embert, 's így végre a' gazdagság ezen képzelt főjő nagy veszélybe dönti. A' gazdagabbak mások fölött fő tekintetet és méltóságot szereznek magoknak, melly is atyáról fiúra menvén által, idővel ezen felemelkedett büszke polgárok más embertársaikat ki szokták a' kereskedés hasznából 's a' társaság jogaiból rekeszteni. A' kereskedő tartományok többnyire sanyargató Aristocratiák szoktak lenni, mellyekben a' szegényebbek sorsa a' lealázó megvetés.

16.

Legrégibb 's leghiresebb kereskedők voltak a' Feniciabeliek. Kanaánban feküdt Szidon nevű fővárosuk, a' zsidóknak oda lett költözésükkor már híres kikötő volt, 's így hihetni, hogy Krisztus születése előtt 2000 évvel épült, hacsak nem régebben. Első kereskedésük, melly azonban tengeri rablással volt öszveköttve, Cyprus szigeteig, 's innen Kis-Asia körül a' Dardanellákon keresztül a' Fekete tengerig, 's nyugotról Europai Görögországba terjedt. Kereskedésük biztosítása 's terjesztése végett mind ezen helyekre gyarmatokat szállítottak. A' Görögök által azonban, kik az alatt szinte kezdtek kereskedni, Kis-Asiából és Görögországból kirekesztettek, ámbár a' Görögök nem voltak még akkor képesek minden Feni-

ciai kereskedési szer megszerzésére, 's ennek következtetésében nélkülök nem lehettek el egészen. Tartósabb volt Afrika északi környékén a' Feniciái kereskedés; ugyanis itt alapíták a' híres Karthágot, az ezzel szemközt fekvő Siciliát majd egészen meghódíták, 's innen Spanyolországig, (mellynek neve a' Bibliában Tarsis) hatottak, a' hol nagy sokaságú ezüstöt leltek. Továbbá Spanyolország délnyugoti részén körülhajózáván Angolországba, hol a' czint, 's végre Németország északi részére jutottak, hol a' borostyánkővet, melly régenten ritkasága miatt az aranynál is többre becsültetett. találtak. Ezen Spanyol- és Németországba tett utazásaikat azonban vagy kikökholt mesék, vagy pedig, ha más nemzet követte őket, önkényes tévelyedések által annyira el tudták titkolni, hogy 600 évig Krisztus születése előtt rajtok kívül egy nemzet sem jutott annyira el a' tengeren. Ők azonban nem csak vízen hanem szárazon is kereskedtek az északi, keleti 's főkép déli részekre; Arabiából fűszert, elefánt-csontot 's aranyat hoztak, mellyek e' környékre más kereskedő nemzetek által jutottak. A' Feniciabeliek egy tájékról másra, részszerint különféle készítményt szállítottak, részszerint pedig magoknak is volt Szidonban, Tirusban 's más városokban sok kéziművük és gyáruk, mellyekben főkép üveg, vászon 's a' nagy becsü tengeri csiga nedvével festett pamut készült. A' világ leggazdagabb városaiként virágoztak Szidon, és későbbben Tirus, ugyanis innen eredt minden mesterséges készítmény, itt épült sok szép

palota, és itt tündöklött a' mindenfelőlről öszvehordott nagy drágaság. Így rajzolja Szidont és Tirust Esaiás, 's főkép Ezekiel, kik egyszersmint nem sokára törtéendő elenyészésüket is megjövendölték, a' mi idővel csakugyan 600 körül be is teljesedett. Babel hatalmas ostromlója Nabuchodonozor Szidont könnyü munkával eltörlé, Tirust azonban csak 13 esztendeig tartott ostromlás után veheté be, 's akkor is csupán üres házakra akadt, mert lakosai egy a' parthoz fél mértföldnyire fekvő szigetbe költöztek. Az ezen szigetben általok építetett város olly híres lett, mint az, mellyet elhagytak. A' Tirusbéliek azonban a' Krisztus születése előtt 333-ban jött más híres hódító Macedoniabeli Sándor által, jóllehet hét hónapig vitézül védelmezték magokat, megverettek, városuk egészen elpusztítatott, 's a' lakosok rész szerint megölettek, rész szerint pedig mint rabszolgák eladattak. Alexandria azon idő óta fő kereskedő város lett Egyiptomban.

17.

A' hatalom főpolczára jutott országok e' következendők, ugymint: Krisztus születése előtt 2000 körül az Assiriai, melly azonban 888-ban Assiria, Babilon 's Media tartományokra oszlott. Babilonból eredett Nabuchodonozor, ki tartományát Krisztus előtt 600 körül legfőbb hatalomra emelte. Mind a' hármat meghódítván Cyrus, a' nagy Persaország neve alatt egybekapcsolta Krisztus előtt 555-ben. Ezt időjártával eltörölvén Nagy Sándor, messzire terjedett hódításaiból az ennél is nagyobb Görög Macedoniai országot alapítá

Krisztus előtt 332-ben, melly Sándor halálával sok apró tartományokra oszlott. Mind ezen tartományokat idővel Krisztus születése körül a régi időkben legfőbb Romai birodalom hódítá meg, melly a régibb hódítók előtt sok ismeretlen tartományokat foglalt magában.

A Római birodalom Krisztus születése után 400 körül nyugotira (Romára) és keletire (Konstantinápolyra) oszlott. A nyugoti 476-ban eltörtétvén a németek által, Nyugot-Europában sok apró tartományok támadtak. Továbbá legfőbb hatalomra jutott Európában 800 körül Nagy Károlynak a világ minden részein tett győzedelmei következtetésében a Frankok birodalma. Ezen időben virágzott a Mahomedánus Arabsok roppant birodalma.

Ezen két birodalom nem sokáig maradt meg azonban nagyságában és hatalmában, mert a Frankus birodalom uralkodóinak ügyetlenségük miatt eloszlott, 's egyes tartományaiban a gazdagabbak függetlenekké tették magokat, a Mahomedai birodalmat pedig a Törökök pusztították el, kiknek egy része Jerusálemet foglálá el, mellynek birtokában meg is maradtak 1095 — 1250-ig, egy más része pedig Európában menvén által, 1453ban Konstantinápolyt hódítá meg.

5-ik Károly alatt ~~1200~~ ¹⁵⁰⁰ körül sok apró tartományokból eredett Spanyol-Austriai Monarchia, a gazdagság 's hatalom főpoleczára jutott minden Europabeli birodalmak fölött. Ez azonban 1600 óta süllyedni kezdvén, Franciaország 1650-től 14. Lajos alatt legnagyobb méltóságot nyert Euro-

pában, melyet 1700-ban ismét elvesztett. Ez idő óta az egyenlőséget feltarták magok között nagy és gyakorlott seregeik által Muszkaország, Anglia, Franciaország, Austria és Burkusország. Ezen egyenlőséget megháborította azonban kevés időre az, hogy Franciaország Napoleon alatt Európában a' szárazon a' hatalomnak főpolczára jutott ujonnan, valamint viszont Angolország a' tengeren. Franciaország uralkodó dolyfét megtörvén a' nagy 1813, 1814 és 1815-ki háborúk Európában az előbbi egyenlőség visszaállítatott. X

18.

XA' nagy Assyriai birodalom alapítója Krisztus születése előtt 2000-ben Ninus Ninive építője volt. Halála után Nynias nevű fia és Semiramis özvegye maradt. Ezen férfitermészetű asszony férfiruhába öltözve, fiának Nyniásnak adta ki magát, 's ezen álnév alatt több évig uralkodott, míg csak uralkodását meg nem erősíté, 's míg nyilván nem léphetett fel tulajdon neve alatt mint királyné az uralkodói székre, Babilont megszépíté, az ugynevezett függő kerteket építé, más városokat is tökéletesíté, és győzedelmei által, mellyek Induson túl terjedtek, hirét nagyobbítá. A' fia Nyniás elpuhult ember vala, 's a' többi utána következő uralkodók is közvélemény szerint mind ilyenek voltak; míg az utolsó uralkodót Szardanapalt hárman vezérei közül 888-ban az uralkodástól megfosztották. Szardanapal asszonyaival és kincseivel magát megétette, birodalma pedig felosztván három vezérei között, Assiria, Babilon és Media országokra oszlott. X

Astyages 19.

X Astyages, Media királyának volt egy leánya, erről azt jövendölték az álomfejtők, hogy ő egy fiut szüend, ki egész Ázsián fog uralkodni. Ennek megakadályoztatása végett Astyages leányát egy köz Persához adta nőül, 's az ezen házasságból született Cyrus nevű fiunak megöletését Harpagus nevű udvari szolgára bizta. A' szolga a' fiut a' vad állatoknak leendő kitétetése végett egy pásztornak adta által, ki pedig Cyrust feleségének vivén, felneveltette. Astyages idővel Cyrust, ki játék közben királynak választatva gyermek társaitól, egy előkelő fiunak megverettetése miatt nála bevádoltatott, unokájának ismervén, költségén Persiában neveltette, de Harpagus gyermekeit megölette. A' mint későbben Cyrus visszatért volna néhány év múlva nagyatyja udvarához, ez vidám kedve és éles elméje miatt megszeretvén őt, magánál tartotta, 's nem sokára a' nép szeretetét is megnyerte. Ezen környülállást Harpagus használni akarván, arra ingerlé Cyrust, hogy a' Persákat a' Medusok jármából szabadítaná ki. Felbuzdítva ez által Cyrus, nagyatyját az uralkodástól megfosztá, és Krisztus születése előtt Persia 's Media királya lett. Ezen időben leghatalmasabb volt a' szomszédkirályok között a' nagy gazdagságára nézve igen nevezetes Lidusok királya Kresus. Bizván ez hatalmában, Cyrust megtámadá, kitől azonban meggyőzetett és elfogatott. A' mint Kresus megégettetése végett feltétetett a' farakásra, Solonnak, egy Görög bölcsnek, ki nem akará őt boldognak ismerni, szavai jutván eszébe nyomoruságában, nagy

hanggal kiáltá Solon nevét. Kiváncsan hallani ennek okát Cyrus leveletét a' farakásról, a' midőn Kresus elmondá néki Solonnak ezen szavait: „Te boldog akarsz lenni? az Istenek ugyan gyakran halmozzák jótétekkel az embereket, de reménytelen ismét mindentől megfosztják és mélyebben buktatják, mintsem előbb felemelték volt. Holta előtt magát senki sem tarthatja boldognak.“ Ezen szavak által figyelmetessé tétetvén Cyrus az emberi sors állhatatlansága iránt Krésus életének megkegyelmezett, és barátjának fogadá. Ennekutánna Cyrus vezéreit a' Görögök ellen küldé nyugoti Kis-Ásiába, kiket ezek meghódítván, ő maga ismét keletre ment, 's Babilont foglalá el, a' fia Kam-bises pedig Egytomot. Ennek következője Dárius a' keleti részeken Induson tul, 's északkelet felé a' Hellespontuson keresztül egész a' Dunáig Thracián végig annyira terjeszté győzedelmei által Persia birodalma határait, hogy a' Dunától egész Indusig terjedt.

20.

A' Kis-Ásiabeli Görögök egyesülve az Europabeli Görögországban lakott Athenabeliekkal, a' Persa járom alól Krisztus születése előtt 500 évvel felszabadulni törekedtek. Céluk rossz következésü lévén azonban, Kis-Ásia a' Persáknak ismét meghódolni kénytelenitetett; 's a' Persa király Dárius az Athenabelieken, valamint a' többi Görögökön is boszút állani készült. Követjeit, kik által meghódolásukat kívánta, megölték. Mind vizen, mind szárazon nagy sereget küldött tehát ellenök, a' tengeri erő azonban hajótörést szenvedett, a'

szárazon lévő sereg pedig, minekelőtte Görögországba jutott volna, megverettetett, 492-ben. Ennek következtében nagyobb erő indult Athena felé. Rettegve, majd minden Görögöktől elhagyatva megfutamodni szándékoztak az Athenabeliek. Miltiades azonban új bátorságot gerjesztvén szíveikben, a' Perzsákkal vezérlése alatt megütközvén Marathon mellett 490-ben maroknyi néppel, azoknak roppant seregét egészen megverték. Szabadítójakat Miltiadest örömszájjal fogadák, fényes győzedelmet s a' győztesek neveit emlékirások, képezetek és ünneplések által dicsőíték.

E' veszteség miatt nagyobb bosszúra gerjedvén, néhány milliónyi sereget gyűjtögetett öszve, a' készülétek alatt ugyan meghalt, de fia Xerxes annál nagyobb szorgalommal folytatta, a' kinek is, elléven temérdek gyalog katonasága által borítatva ^{északi} Görögország, többnyire mind meghódítottak a' Görögök. Görögországot azonban felső északi részén magas meredek hegy-szorulat határozza, mellyen csupán egy keskeny út visz keresztül. A' Spartai Leonidas e' helyen kevés hiveivel vitézül ellentállott a' Perzsáknak, miglen egy gaz áruló felfedezvén az ellenségnek a' hegyen keresztül vivő mellékutat hiveivel együtt körülvétetett, és az ellenségnek nagy veszteségével ugyan mind elestek. A' Perzsák már most közelgettek Athenához, mellyet nem védelmezhetvén olly roppant erő ellen az Athenabeliek, a' szomszéd szigetekbe és vidékekre vették magokat; mindazonáltal a' fegyvert foghatók a' tengeren közelgető Perzsákkal megüt-

közni szándékoztak. A' mint a' többi Görög hajók megfutamodni akarnának, Themistocles Görögországot csak ravaszsággal menté meg; ugyanis elárulván megfutamodó szándékukat a' Perzsáknak, ezektől éjszaka idején körülvetettek, 's így velek megütközni kénytelenítették. Ezeknek, Themistocles, el lévén már készülve az ütközetre, hathatós segítséggül volt; a' Perzsa hajók, az előttök ismeretlen tengeren szirtekbe akadtak, a' szorulatban egymást akadályoztatták, 's végre hajósergük egy része általpártoltatván a' Görögökhöz, legnagyobb zürzavarban megfutamodtak. Ezen Salamis mellett 480ban nyert nevezetes győzelem által a' Görögök megszabadultak, az Athenabeliek fő méltóságra jutottak, Themistocles pedig halhatatlan nevet szerzett magának. Az, Athenát ez időben tüzzel dúló Xerxes az éhség és nyavalyákban sinlődő seregével nagy sietséggel ment által Ázsiába, 300000 emberből álló katonaságot hagyván Görögország északi határán. Ezen sereg viszont Görögországba ütven be 479. ismét egész Athenáig nyomúlt, de ekkor annyira megverettetett, hogy ezentúl a' kevély Perzsák nem bátorkodtak már a' Görögöket Görögországban megtámadni.

21.

A' Spartabeliek és Athenabeliek a' régi Görögország két fő népei igen különböztek egymástól hajlandóságukra és szokásaikra nézve. Sparta népe durva és harczoló volt, törvényeik Licurgustól, ki sok utazásai által nagy tapasztalást szerzett magának, eredtek 888ban. Ő az egész tartományt egyenlő részekre osztá fel, a' fegyverek,

és földmivelő szerek közhasznuak voltak, a' nép együtt evett, főkép az ugy nevezett vérlevest nagy ebédlő szobákban. A' pénz nálok vashól állott, az utazás kifelé meg volt tiltva, idegenek Spártába nehezen vétettek be, a' városnak nem voltak kőfalai, csupán a' lakosok merész oltalmukra bízott. Testi gyakorlásokban a' fehérszemélyek is neveltettek, és valamint a' Spartabeli asszonyok szerettek dicsekedni, hogy vitéz férfiakat nevelnek, ugy a' férfiak is sokat tartottak az asszonyoktól nyert dicséretre vagy megbecstelenítésre. A' nevelés kemény volt nálok, minden ujonnan született gyermek megvizsgáltatott, 's melly nyomorútnak találtatott, a' vad állatoknak kitétetett. A' gyermekeknek katona ágyakon meztelen kellett hálni, és ugy tenni testi gyakorlásaikat is. Öregebb előtt a' fiatalabb hallgatni tartozott, csupán kérdeztetve felelni. Pusztá szóbeli vitát nem is szenvedtek, gyermekeiket többnyire a' rövid és velős felelés 's beszédben gyakorolták, és az éhség, éjszakázás, hideg, meleg sött az ütések eltürésére is szoktatták. E' szerént ugyan vitéz nép vált belőlök, de semmi hajlandóságuk sem volt a' mesterségek és tudományok iránt. Az Athenabeliek is vitéz férfiak voltak, de egyszerűsmind a' mesterségekben is ugy mint a' festésben, építésben, képfaragásban, főkép pedig a' verselésben, és ékesszólásban gyakorolták magokat. Az ékesen szólókat, ugymint Krisztus születése előtt 444ben Periclest tisztelték, és imádva hallgatták. A' legszebb templomok ma is a' Görög templomok formájira épülnek. A' köz épületek, pia-

czok, utcák, híres képfaragók által készült oszlopokkal voltak felékesítve, a' házak belsőjében pedig legszebb izlésre készült czifraságok és legpompásabb edények látszottak. A' szépmesterségek iránt való szeretet és hajlandóság az Athenabelieket azonban kicsapongásokra és tékozlásokra vezérelvén, végtére megbuktatta.

22.

A' Perzsákon tett győzelmek következtében Athena Görögországban legfőbb méltóságra jutott, mellyel visszaélvén azonban az apró gyengébb népeken uralkodni kezdett. E' miatt a' többi népeket haragra gerjeszté maga ellen, mellyet Sparta, Athena vetélkedője annyira használt, hogy adandó alkalommal kész volta a' felfuvalkodott Athena ellen fegyvert fogni. Az alkalom nem sokára meg is lett; ugyanis Athena egy szigetnek a' nagy kereskedő város Corinthus ellen pártját fogá, 's a' többi Görögök helyesnek találván Corinthusnak eziránt tett panaszát, vele egyesültek, és azt kívánták Athenától, hogy a' meghódított városok és szigetekről mondjon le. Minthogy azonban Athena Perikles tanácsából nem akart kivánságukra állani, Athena és Sparta között a' Peloponnézusi 28 évig, ugymint Krisztus születése előtt 431-től — 404-ig tartott véres háboru ütött ki; melly, jóllehet kezdetekor, ugymint 430-ban és 429-ben nagy dőghalál dühösködött Athenában, szörnyü kegyetlenkedéssel, öldökléssel és pusztításokkal folytatott. Nagyobb ártalmukra volt azonban az Athenabelieknek a' fesletterkölcstelenség és a' végzetlen állhatatlanság, melly is a' várost végre

veszélybe borítá. A' békesség ugyan meglett e' két város között 422ben, de Alcibiades egy fel-fuvalkodott 's a' nép előtt igen kedves ifju, ki csu-pán Szokratest ama hires Görög bölcset szerette hiv indulattal, Szicilia ellen uj háborura ingerlé az Athenabelieket; Alcibiades ellen azonban, a- lig indulván ki ő a' városból seregével, hitszegés miatt büntető ítélet hozatott. Alcibiades e' miatt, a' Spartabeliekhez szökött által, kik is vezérlése alatt mindenütt győzedelmeskedtek; de nem sokára a' Spartai sereget is kénytelenítetvén elhagyni, a' mint nem vélné bátorságát Görögországban, a' Perzsiai helytartóhoz Kis-Azsiába ment által. En-nek kedvében annyira el tudot jární, hogy ez a' Spar-tabeliek segítségére küldendő sereg vezérlését reá bizta. Ő azonban a' sereget nem Athenabeliek ha-nem a' Spartabeliek ellen vezérelte; melly miatt a' helytartó által tömlöczbe záratott. Kiszökvén rö-vid idő mulva a' tömlöczből, az Athenabeliekhez ment, hol 3 esztendő alatt ugy mint 411től — 408ig szüntelen győzedelmeskedett, a' Spartai hajósereget elűzte, sok városokat és szigeteket foglalt. Mint-hogy azonban 407ben jelen nem létében hajóse-rege megverettetett, Athena állhatatlan népe meg-fosztván őt fővezérségétől, ezt gyenge és tudat-lan férfiakra bizta. Athena hajóserege 405ben majd egészen elfogatott 's a' város 404ben ostrommal bevéttetett, 's abban a' Spartabeliek dühös kegyét-lenséggel raboltak, pusztítottak és öldököltek. Haragra gerjedvén e' miatt Sparta ellen a' többi Görögök, egy szivvellélekkel ohajták Athenasza-badítását, és 403ban kiűzték Athenából a' Sparta-

belieket, a' város ugyan megszabadult, de előbbi fényét nagy gyengesége miatt többé vissza nem nyerhette. Nem lévén Alcibiades bátorságban ezentúl a' Spartabeliektől, előbb ugyan Hellespont vidékén telepedett meg, később pedig a' Perzsiái helytartóhoz Kis-Ásiába ment, hol a' Spartabeliek kivánságára bérlett gyilkosoktól kivégeztetett.

23.

Az Athenában általános divatu erkölcstelenségtől csupán a' híres bölcs Szokrates maradt tiszta és fedhetetlen életű. Szokrates egy képfaragó fia volt 's e' mesterséget atyjától tanulta; de fegyverben is gyakorolta magát, 's hazája mellett több ízben bátran és vitézül harczolt. Legkedvesebb foglalatossága volt azonban éles és nyílt elméjű ifiakkal társalkodni, azokat tanítgatni, 's főképek kérdések által gondolkozó tehetségeiket felgerjeszteni, és őket figyelmeztetni arra, hogy a' tudomány erkölcs nélkül semmit nem ér, 's hogy az embernek tudománya sokszor csak képzelés. Tanítványa kevés volt, 's ezek közül is sokan a' nagy, Athenában uralkodott erkölcstelenség miatt elpártoltak tőle. Kevés hiv tanítványai azonban buzgó, állhatatos szeretettel viseltettek iránta úgy, hogy egy tanulni vágyó ifjú 4 mértföldnyi utat is kész volt tenni élete veszedelmével, csak hogy tölthessen egy napot Szokrates társaságában, és tanításait hallhassa. Szokrates igen mértékletes életű volt, télen — nyáron ugyanegy rossz köpönyegben és mezilláb járt, étele, itala legközségesebb volt, testét szaladás és birkozás által erősíté, 's minden megerőltetése nélkül ellehetett

huzamossabb ideig is álomtalan; mert ugy monda: „Nem a' gazdagságban és puháéletben áll a' boldogság, hanem abban, ha az embernek semmire sincs szüksége, 's mentől kedvesebbre van valakinek szüksége, annál közelebb jut az Istenséghez.“ Olly hideg vérű és nyugodt természetű volt ő, hogy a' harag soha sem vehetett rajta erőt. Mind ezen erkölcei mellett mégis találkoztak Athenában ellenségei és irigyei, kik őt nevetőségessé és utálatossá tenni törekedtek, 's kik végre őt, mintha az Istenek iránt megvetéssel viseltetnék, 's az ifuságot csábitgatná, nyilván be is vádolták. E' vád következésében Szokrates, ámbár élete módját hozta fel mentségéül, a' bírák által, kik, szinte mint vádlói, köz polgárok voltak 's kik őtet eléggé nem ismerték, mint vallástagadó és népcsábitó, a' méregpohár kiürítésére ítéltetett. Barátjait, kik tömlöczéből ki akarták szabadítani, törvénygázlással dorgálta Szokrates; 's az élet, halál és a' halhatatlanság reménye felől tartott hosszas beszéd után, meg nem változva színében, fogá a' poharat, és kiitta a' mérget. Siránkozó barátjait vigasztalá, „áldozatok“ úgymond „az Isteneknek, mert én gyógyulok;“ ezután köpönyegébe burkódván, nem felelt már a' kérdésekre. Krisztus születése előtt, kinek életében[és halálában sok hasonlót találhatni, meghalt Szokrates 400ban.

24.

A' Görögök között levő egyenetlenséget használván Maczedonia Királya Fülöp, többnyire meghódítá a' Görög tartományokat. Fia a' híres Nagy

Sándor volt, ki magát a' hires Görögök vezérük léttére az egész világ urának tartotta. Gyermekekorában kitündöklött már benne a' merészség, kevélység és nagyravágyás; ah úgy mond! semmit sem hágy atyám maga után tenni valót. A' mint ő egyszer egy szilaj lóra, mellyet a' legjobblovások sem szelidíthettek meg, fölült volna, 's azt kénye szerént intézné; atyja így kiáltott fel: „fiam! keres magadnak más országot, mert Maczedonia kicsiny teneked.“ Maczedonia Királyságára jutván Nagy Sándor 20 esztendő korában Krisztus születése előtt 336 évvel, a' Perzsákon, a' Görögországban elkövetett pusztításaik miatt leendő bosszúállást, és győzedelmeinek nyugot felé a' világ végeig leendő terjesztését tette fel magában.

Minekutána a' szomszéd apró tartományokat jó karba helyeztette, Európából a' Helleponton keresztül Ázsiába ment 334ben, hol egy kis víz mellett megvervén a' Kis-Ázsiából jött Perzsa sereget, ennek gazdag táborát elfoglalta; életét ekkor egyik, Klitus nevű, vezérje menté meg. Ezen győzedelmikövetkezésében majd egész Kis-Ázsiát meghódította, Tarzusba érkezvén 333ban gondatlan fürdés által, nagyon ki levén izzadva, olly veszedelmes nyavalyába esett, hogy meggyógyítását egy orvos sem merészlette elejénten magára vállalni. Mivel épen ez idő alatt közelgetett a' Perzsa király roppant seregével, Nagy Sándor haragja határtalan volt, ekkor hív orvosa Fülöp, ki mint méregkeverő volt bevádoltatva előtte, olly hathatós erejű italt nyujtott nekie, hogy seregét, melly örömszajjal fogadta, kevés napok

mulva a' Perzsák ellen vezérelhette már. A' két tábor Isszus mellet megütközhvén, a' Perzsa sereg megverettetett, sok ezer, kik között volt a' Perzsa király anyja, nője és két leánya, fogságba esett, a' király maga is alig menekedhetett meg, az elfoglalt táborban nagy gazdagságu prédát leltek a' győztesek. Ennekutána a' Syriai part' mentében észak felé nyomulván Nagy Sándor Tyrust pusztítá 332ben, 's a' Zsidók tartományán keresztül hatván, Egyiptomot hódította meg, hol is az általa építtetett új tengeri várost nevéül nevezte Alexandriának.

A' Zsidók tartományán visszafelé fordulván N. Sándor Ninive felé a' Perzsák királyára akadt, kit is, jóllehet serege magát vitézül védelmezte, hadi fortélyá által megvert, sok Perzsák ekkor megölettek, a' többiek megfutamodtak 's a' Perzsa királyt futása közben tulajdon katonái megölték. Már most egymásután hódoltak N. Sándornak a' tartományok: Babilon, Media, Perzsia egész Indusig. Katonái és a' vezérek, az, ezen győzedelemekben nyert gazdag prédák által meggazdagodván, ezentúl csak a' pompában, henyélésben és bujaságban lelték kedvüket. N. Sándor maga is olly kevély 's a' sok szemteten hizelgések miatt olly felfuvalkodott lett, hogy nem csak a' rabszolgaság' jármához szokott Perzsáktól, hanem a' szabad Görögöktől is megkivánta, hogy őt térdet hajtva, mint Istent tiszteljék és imádják. Kaliszthenest, ki ezen megtiszteltetést tőle megtagadta, tömlöczbe záratta, és később kivégeztette. Klitust pedig, élete megmentőjét, minthogy atyjá-

nak Fülöpnek tetteit az övéinél nagyobbra becsülte, tulajdon kezével keresztülszurta. Ezentúl is nyughatatlan természetü maradt N. Sándor, 's most győzedelmének a' világ végeig leendő terjesztésén még nagyobb idulattal törekedett, mint ez előtt; de katonái fellázzadván, csak kelletlen követték, 's a' mint Induson túl Hyphasis vizén által akart szállani, szándékának magokat ellene szegezék úgy, hogy kénytelenítettett 326ban visszatérni. Induson lefelé hajókázván, mint előbb értelmes vitéz Indus királyokat, úgy most a' híres Indus bölcseket, a' Braminokat ismerte meg. Seregének egy része vizen, más része pedig szárazon ment a' forró melegségü homokpusztákon keresztül, hol azonban sok ezerek elvesztek, Perzsiába; jöllehet katonaságát itten megpihentette 's gazdagon megajándékozta, továbbá is csak zugolódott. Ennekutána Babilonba menvén N. Sándor a' világ déli és nyugoti tartományainak leendő meghódítására tett készülétek közepette 323ban meghalt. Örököst nem nevezvén ki, a' roppant birodalmat 23 évig tartott háboruskodás után vezérjei magok között felosztották, 's ez osztályból eredt új országok közül Egyptom, Siria, Maczedonia, 's a' Görög szabad tartományok leghatalmassabbak lettek. Ezen országok azonban, minthogy a' maguk között szüntelen folytatott háboruskodás által egymást elgyengítették, már Krisztus születése előtt Római tartományokká váltak.

25.

A' Spartabelieknél majdnem vitézebb és harczolóbb népből állott Krisztus születése előtt Ró-

ma, Olaszországnak Tiberis mellett fekvő fővárosa. Ezen városnak minden lakosa született katona volt, környéke kezdetben alig terjedett két mértföldre; de idővel az akkor ismeretes világnak többnyire minden tartományait meghódította. Lakosainak főfoglalatosságuk a földmivelés volt békességben, mellyet a nagyok is folytattak, ruhájok újjashból és köpönyegből állott, napjában csak egyszer ettek öt vagy hat órákor; rendszerént liszt-kásával, hussal, fügével, és vizes borral éltek; templomaik, házaik, palotáik agyagból, vagy megszáraztott téglákból voltak építve, minden egyenlő, vagy kövel kirakott útca nélkül; törvényeik kemények voltak.

Ezen vitéz nemzet nem tűrhelvén királyai kegyetlenségét, Tarquiniust, ki előttevalóját és Róma sok nagyait megölette, a városból számkivetette, és Krisztus előtt 510-ben az egész királyi hatalmat eltörölte. Tarquinius minden igyekezete mellett sem nyerhette többé vissza a királyságot. Rómában az ifjuság között volt öszvesküvés fedeztetett fel. Egy, Tarquinius által felbuzdítatott, idegen király, veszélylyel fenyegette a várost, melly csupán egyes polgárjai vitéz tettei által menekedett meg. Horatius nevü lakos egyedül védvén merészen a retész hidat, az ellenségnek a városba lehető rohanását gátlá; Muczius pedig az ellenséges király megölése végett ennek táborába ment, és a mint vigyázatalanságból a király irnokát ölte volna meg 's megégettetéssel fenyegettetett volna, kezét hideg vérrel a tűzbe tartván, megégette. Erre horzadás és bámulás

fogván el a' körülállókat, a' király a' rómaiaknak teljes tisztelettel és szeretettel békességet ajánlott, kedvező feltételek alatt. A' rómaiak a' királynak kezesekül több fiatal leányokat adtak, mellyek azonban megcsalván az ő rkatonákat a' Tiberisen keresztül Romába usztak, 's visszaszolgáltatóván a' királynak, ez által többnyire szabadon bocsátattak. Tarquiniust a' romaiak azonban vissza nem fogadták. A' királyi hatalom eltörlése után az előkelőbb 's gazdagabb polgároktól, kik a' háboruból eredt hasznokat 's a' főhivatalokat, kirekesztőleg többi polgártársaikat, magoknak akarták tulajdonítani, leendő elnyomtatást sem szenvedhette Roma népe. A' köznép ezen elnyomtatást ellenzván, hosszas háboruszkodás után ezen előkelőbb polgárokkal egyenlőségre jutott, de minthogy az elcsábitott nép között uralkodni kezdett a' felvukodás, 's ez hizelgések által felekezetekbe oszlott, nagy vérengező polgári háboruk támadtak.

26.

A' romaiak alsó Olaszországban, a' Tarentumbelieket akarván meghódítani, ezek segítségül Pirhust hívták meg északi Görögországból Krisztus születése előtt 280-ban, kiis nagy sereggel és elefántokkal jövéen, a' romaiakat, mivel lovaik ezen előttök ismeretlen állatoktól megijedtek, nagy veszteségével ugyan megverte. Pirhus mindazonáltal a' romaiaknak békességet ajánlott, ők azonban egy ősz polgártársuk hathatós beszéde következésében azt üzenék nékie, hogy, minekelőtte el nem hagyná Olaszországot békességről szó sem

lehet. Egy, Fabriczius nevű nagy tekintetű, de szegény Római polgár, kit Pyrrhus meg akart vesztegetni, ajándékát megvetette, sőt elefánttal ijesztetvén sem változtatta meg magaviseletét. Pyrrhus a Rómaiakon még egyszer győzedelmeskedett ugyan, de olly nagy veszteségével, hogy szívesen használván mentségeül a Sziciliaiaknak kérését, melly szerint őt segítségül hívták meg, elment ezen szigetre. Két esztendő múlva visszatért ismét Pyrrhus, de a Rómaiaktól, kik megtanulván már az elefántok elijesztésük módját, — ezen állatokat a közjük hajigált szurokkoszorúk által annyira eldühösítették, hogy uraikra rohantak, egészen megverettetett 275ben a táborhelyét kénytelenített a Rómaiaknak prédául engedni, kitől is tanulták meg a táborhely rendes készítése módját. Curius Római vezér, ki szinte mint Fabriczius, szegény és fedhetetlen erkölcsű volt, négy, Pyrrhustól elfogott elefánttal tartá győztes bemenetelét Romába.

27.

X Roma' nevedő hatalmát irigy szemmel nézé a hajókázás és kereskedés által virágzó Afrika északi partján feküdt Karthago, Tyrus' szomszéd városa. Siciliában birtokuk lévén a Karthago-belieknek, a mint Római katonák e vidéken megszállottak volna ravaszsgal Messzana városát, a városba rohantak amazok azon szin alatt, hogy a Rómaiakat segítsék, valódi céljuk azonban e város' elfoglalása volt. A Római katonaság e miatt Romából segítséget kérvén és kapván, egy 24 évig, úgy mint Krisztus születése előtt 264től 240ig tartott háború ütött ki Roma és Karthago

között, melly mindkét részről nagy dühöséggel folytatott.

Általmenvén a' Romaiak 264ben deszka darabokon Szicziába, többnyire ezen szigetet elfoglalák, és egy, a' szélvész által a' partra akadt Karthágói hajó formájára épült hajósereggel Krisztus születése előtt 260ban Duilius vezérlése alatt a' számosabb ellenséget megverték; sőt Regulus Afrikába is általszállott, 's elejéntén ugyan győzedelmeskedett, de végre megveretttén Krisztus előtt 254ben fogságba esett. A' Romaiak néhány, részükre szerencsétlen év múlva annyira győzedelmeskedtek 250ben a' Karthagóbelieken, hogy ezek kénytelenítetvén békességet kérni, e' végett Regulust küldék Romába; ki azonban polgártársait a' békességről lebeszélé és visszatért Karthagóba, hol nagy kegyetlenséggel megöletett. A' Romaiaknak pénztáruk megürülvén a' sok hadi hajók veszte miatt, új hadi hajók építettek a' gazdag és szegényebb sorsú polgárok által öszvegyűjtött nagy drágaságú kincsekből. Minden iparkodó tehetségük és szerénységük ellenére is annyira megverettek a' Karthagóbeliek, hogy Krisztus előtt 240ben kénytelenítették a' Romaiaktól az elejökbe szabott feltételek alatt békességet fogadni, Karthagóbeli Szicziáról lemondani, a' Romai foglyokat szabadon bocsátani, és egy 's fél millió tallért fizetni. A' Romaiak a' békesség után 's ellenére elfoglalták Szardiniát és Korszikát. ✕

✕ Ezen hatalmaskodások miatt boszút akarván állani a' Romaiakon a' Karthagóbeliek, Spanyolország nagy részét elfoglalták. A' Romaiak ezt nem

szívelhetvén, megintették őket, hogy Szaguntot bántani 's az Ébruson keresztülmenni ne merészeljenek. A' mint azonban Hannibal a' Karthagóbeliek vezére ezen intés ellenére is kezdte volna Szaguntot ostromolni, egy második, Krisztus születése előtt 218-tól 201-ig tartott véres háború ütött ki Roma és Karthagó között. Hannibal, egy a' legfőbb vezérek közül, katonaságát a' Pyrenaeusokon, Spanyolország nagy magasságú határhegyein, átszállítván lovakon és elefántokon, 's nagy sebességgel az ellenséges Franciaországon keresztülhatván, a' szüntelen tartó havak és jegekkel borított Alpések aljánál termett. Az Afrikaiak e' hegyekre felmászni kénytelenítettek, melyekről azonban sokan visszahulottak, vagy haramiák által letaszítottak; míg végre 9 napi mászás, néhány ezer katonaság 's a' terhet hordozó állatok nagyobb részének veszte után az Alpések tetejére felért Hannibal, hol seregét két napig megpihentette. Ezen hegyekről való lemenetel sokkal sanyarubb volt azonban a' felmászásnál, mert katonái nagy része a' mélységbe esvén, serege annyira olvadt, hogy a' Spanyolországból kivezetett 5900 katonából, mire Olaszországba ért, csak 2600 maradt meg. Mindazonáltal Hannibal 218-ban két romai sereget vert meg téli időben és 217-ben, jöllehet egyik szemének vesztével, Olaszország belsejébe nyomulván, a' harmadikon is győzedelmeskedett. Fabius itt őt azonban ütközet mellőztetés által visszatartóztatá, 's a' hegyek közé szorított Hannibal csupán hadi fortélylyal menekedett meg. A' romai katonaság Fabiussal késelmö

X miatt meg nem elégedvén, hatalmának mással leendő felosztására kényszeríté, nem sokára azonban Fábiust, minthogy neki köszönhette egyedül a' nagy veszélyből lett mentét, a' fővezérséggel kérve kínálta meg viszont. Egy vigyázatlan vezér megütközvén Haniballal 216-ban Kanna mellett, a' romaiak olly nagy veszteséget szenvedtek, hogy most Roma, hacsak Hannibal Karthagóból segítséget kap, végképen el lett volna veszve.

28.

X Hannibal nem nyerhetvén hazájából segítséget, kénytelen volt más tartományokhoz folyamodni, a' mint is egyesült Szicziáliával és Maczedoniával. Siker nélkül azonban, mert több ízben megverettetett, Szicziáliát 's annak fővárosát is Syrakuzát 210-ben, jóllehet ez magát Archimedes mesterséges találmányai által vitézül védelmezte, a' romaiak két évi ostromlás után elfoglalták. Ezen szerencsétlenségek ellenére is Hannibal sokáig ép állapotban maradt kevés seregével; a' segítség, melyet Karthagó küldött nékie, útközben 207-ben megverettetvén, hozzája sem jutott. Elfoglalván Scipio romai vezér Spanyolországot, 's végre Szicziáliából Afrikába szállván által, Hannibal Olaszországból visszahivatott. Dicsősége pályájától szomorú szívvel vált meg Hannibal, 202-ben Zama mellett Scipio által megverettetett, 's ennek következtében a' karthagóbeliek kénytelenítették csúf békékötésre lépni a romaiakkal, hadi hajóikat 10-et kivéven megégetni, és hogy a' rómaiak engedelme nélkül nem fognak haborúba egyveledni, szentül megfogadni. Hannibal nem maradhat-

ván meg a' Romaiaktól Kathagóban, Antiochus Királyhoz ment Ásiába, kit a' Romaiak ellen felingerlett; de Antiochus nem fogadván a' háboruban Hannibal tanácsait; a' Romaiak által megvertetett, tartománya nagy része elfoglaltatott, 's töle Hannibal kiadása kivántatott. E' miatt Hannibal egy Bythiniai királyhoz szökött 190ben, de itt sem lévén bátorságban a' Romaiaktól, Krisztus születése előtt 183ban, ugyanazon esztendőben mellyben győzője Scipio meghalt, magát megétette.

Roma irigy szemmel nézvén, főkép Kátó Romai polgár hathatós beszédje következtében, Karthagónak viszonti virágzását, 's a' mint a' Karthagóbeliek egy szomszéd király ellen, ki tartományuk nagy részét elfoglalta, 's minthogy Romából segítséget nem kaptak, sőt e' királynak igazság adatott, fegyvert fogtak volna, nagy sereget küldött Sicziliába és Karthagót meghódította. A' Karthagóbeliek, fegyvereiket ugyan a' Romaiak kívánságára lerakták; de azon Romából érkezett parancsolatra, hogy Karthagó törültsék el, 's hogy lakosai a' tenger' mentében öt mérföldnyire lefelé építsenek más várost, legnagyobb dühösségre gerjedtek, mert a' lerántott házak tetejéből épült hajókkal, az ásványokból készült fegyverrel, 's a' fehér személyek hajfürtjeikből csinált nyíl hurokkal elszánt vitézséggel védelmezték magokat egész két esztendeig, a' harmadikban mindazonáltal Krisztus születése előtt 146ban e' város ostrommal bevétezt, elpusztítatott 's lakosai hat napig öldököltetvén, tizenhét nap alatt volt

kitéve a' szörnyű tűz dühének. Korinthust Görögország legszebb városát is ezen esztendőben foglalták el, pusztították, és égették a' romaiak.

29.

7 Ezen, a' romai sereg által Afrikában, Ásiában, Görög- és Spanyolországban tett győzelmek ideje alatt Romában nagy rendtelenség uralkodott, mert néhányan meggazdagodván, sokan pedig megszegényedvén, 's a' köznép ajándékok által elcsábítva felekezetekre oszolván, végre nagy véres polgári háborúk eredtek. Romában Krisztus születése előtt 60 körül három férfi, ugyan is a' nagyravágyó 's vitéz Pompejus, a' nagy gazdagságu Krassus, 's a' romai vezérek között leghirebb 's ezen három között legbölcsebb 's nem kevésbé nagyravágyó Julius Czézár tüntette ki magát. Gyenge testalkatásu lévén Czézár, testét mindenféle gyakorlások által erősítette; megszokván anyjától a' barátságos társalkodást, és magát kedveltető beszéd módját, fiatal korában már nemes elszánt lélek, és merész indulat tündöklött benne. Romát elhagyni készebb volt, mint sem kedves nőjétől megválni; tengeri rablók fogságába esvén pedig, idővel, inkább parancsolójuknak, mintsem foglyuknak látszott lenni. Róma polgársága Czézár felül magaviseletére nézve általjában azt vélé, hogy ő semmitsem gondol a' nép szeretetével és a' dicsőséggel; de megnyervén tilkon Czézár a' nép szeretetét, reménytelen fellépett, 's olly hivatal megnyerésén törekedett, mellyet eddig csak a' legvénebb 's legnagyobb tekintetű férfiak viseltek volt, és csakugyan egy tisztelet-

Xre méltó ősz polgárnak eleibe tétetvén, a' néptől főpapnak választatott. Ez óta közelebbről kezdték őt ismerni, és rettegni tőle a' Romaiak, 's főkép a' nép iránt való adakozása miatt a' legnagyobb tekintetű férfiak, ugymint: Pompejus és Krasszus általlátván hatalmuk sülyedését a' nép 's a' tanács jóváhagyásával legtanácsosabbnak találták Czézárral egyesülni, 's a' fő hatalmat véle megosztani. Czézár ennek következtében Galliáküldetett, mellyet elfoglalván, Német- és Angolországba nyomult; melly által nagy hírt és drága kincseket, megalázó maga viselete által pedig a' sereg' szeretetét nyerte meg. Krasszus Ásiába menvén, a' Parthusokkal egy veledett háboruba. Pompejusnak Spanyolország jutott kormány alá, de mivel többnyire Romában kénytelenítettett törvény szerént lakni, ezen tartományt nevében mások által kormányoztatta; és a' mi eddig halatlant volt, ugyanegy időben Spanyolország' helytartójává 's Romában a' legfőbb hivatalra nevezette ki magát. Ennek következtében Czézár is Gallia' helytartójává 's Romában a' legfőbb hivatalra kívánkozott kineveztetni. Minthogy Pompejus azonban szándékát akadályoztatta, Czézár ellene indulván Galliából, őt Olaszországból kiűzte, és Krisztus születése előtt 48ban Pharsalus mellett északi Görögországban megverte, valamint idővel hiveit is Afrikában és Spanyolországban. A' sok alávaló hizelkedések által felfuvalkodott Czézár, nem lévén kitől többé tartania, a' fő tekintetű polgárok visszatételük 's alábbvalóknak felemeltetésük, 's főkép pedig a' Romai X

nép előtt utálatos királyságra volt törekedése által, ezt, maga ellen bő adakozása ellenére is annyira megharagította, hogy többen özszeesküdvén titkon Brutus vezérlése alatt ellene, Krisztus születése előtt 44-ik év Márczius 15kén a' tanácsgyűlésben megöletett.

30.

Brutus is kiűzettelvén Romából 's megveretvén maga magának Krisztus előtt 42ben lett meggyilkolása után a' Romai birodalmat Oktavianus, és Antonius magok között felosztották: Oktavianusnak Europa, Antoniusnak pedig Ázsia jutott. Antonius Ázsiában Kleopátrát Egyiptom királynéját ismerte meg, 's annyira megszerette, hogy csak buja szerelmének áldozván, felettébb tékozló életet élt vele. Oktavianussal volt visszalkodásai miatt visszatért Olaszországba, de nem sokára véle megbékélvén a' nép kívánságára, ennek testvérhugát a' szép és feddhetetlen életü Oktaviát vette feleségül. Jó nője rövid időre ugyan elfelejtetvén Antoniussal kicsapongásait és buja életét, közötté 's testvérbátyja Oktavianus között a' békeséget fentartotta. A' mint azonban Antonius visszament volna Ázsiába, jó feleségét Kleopatra' buja karjai között elfelejté, 's ezen, Kleopatra iránt volt vak szerelme annyira vezérelte, hogy ennek gyermekei között a' nékie jutott Romai birodalom részét, felosztotta. Oktavia minden meggyaláztatást, melly csupán személyét illette, nyugodt szívvvel eltűrt, de Oktavianus ezen cselekedete miatt Antoniusnak, melly az egész nemzetet érdeketle, sereggel indult ellene, és Krisztus születése előtt

Antonius

31ben véle megütközött, a midőn megfutamodván Kleopatra példájára Antonius is, ennek vitéz serege nekie meghódolt. Oktavianus ennekutána Egyiptomba hatván; másod izben is győzedelmeskedett Antoniuson, ki magát Krisztus születése előtt 30ban Kleopatrával együtt megölte.

Oktavianust, kinek neve ezentúl Augusztus volt, a' meggyilkoltatott Czézár fiának fogadta volt, 's minthogy az utána való uralkodók is ezen nemzetséghez tartoztak, nevük idővel Czézár lett, mellyből származik a' császár szó. — Jóllehet Augusztus Romában főhatalomra jutott e' szerént, 's az egész birodalomban, boldog életet nem élhetett; mert Livia nevü felesége felette gonosz teremtés volt, ki Augusztust, megöletvén vagy pedig számkivetvén alattomban minden kedveltjeit, végre annyira vette, hogy fiát, a' nép előtt utálatos Tiberiust, ki Augusztusnak mostoha fia volt, örökösének nevezte ki. Az alma nem esik messze a' fától, mert Tiberius is gonoszlelkü kegyetlen uralkodó volt, mint utána valói is p. o. Neró. Néhány jó uralkodók Krisztus születése után századik év óta fentarták ugyan a' Romai birodalom' hatalmát, de ezek után 200 óta többnyire kegyetlenek durva, és feslett életűek voltak a' császárok, kik közül kevesen multak ki természeti halállal, a' nép szüntelen nyughatatlanságban és lázadásban volt, mig végre széllyeloszlott az egész birodalom. Augusztus idejében született Krisztus, Tiberius alatt pedig halt meg 33 esztendő s korában.

Ez előtt 2000 évvel erdőségből és mocsárok-
ból állván többnyire Németország (Germania),
nedves, hidegebb és termékelenebb volt, mint
most; gyümölcsfát nem igen lehetett benne lát-
ni, a' Romaiak csupán spárgákat 's nagy retkeket
említenek, a' Németek többnyire árpát és zabot
vetettek, a' zabból eledelt készítettek, az árpá-
ból pedig sört 's árpabort. Egy, 's legfőbb gaz-
daságuk a' sok lóban és ökörben állott, a' lova-
kat nemcsak lovaglásra 's kocsiba használták há-
ború vagy utazások idejében, hanem eledelül is,
's néhány előttök szent ló nyerítéséből jövendő-
lések tétettek. Németországban vad ló 's vad ökör
is volt, mellyeknek szarvai ivó edény gyanánt
használtattak. A' vad állatok sokasága igen meg-
kisebbedett a' vadászatok és az emberi nem sza-
porodása által, ezelőtt a' madarak száma is na-
gyobb volt mint most. A' régi Németek nagyra be-
csülték a' sóbányákat, a' Romaiak szerént nagy tes-
tük, kék szemük és vörös hajukra nézve voltak
nevezetesek, a' hadi élet iránt nagy merész hajlan-
dóságaik, a' szomszédok előtt rettentők. A' Néme-
tek fegyveresen jártak otthon a' mezei munkákra,
a' vendégségekre, gyűlésekre, fegyveresen feküd-
tek le, sőt még így temetkeztek is; az asszonyok
is vitéz bátorságaik voltak. Ezen hajlandóságuk
következésében vad rabló állatok után nevezték
magokat; mennél erősebb 's vitézebb volt vala-
mellyikük, annál munkátlanabb is; a' földmivelés
's a' házi gond a' fehér személyekre 's a' vénebbekre
volt bízva, a' szabad, erős fiatal férfi, vadászással

A szottar

játekhal
játekhal
 X kártyával, vendégséggel, éjjel nappal dorbézolás-
 sal töltte idejét, a' német hűség, és igazságszeretet
 dicséretes példája volt. Mindazonáltal a' régi né-
 metek nem voltak olly durvák, és tudatlanok, mint
 vélekednek felölök sokan a' mostani időkben. Ren-
 des törvényeken épült nemzeti alkotás~~át felruhá-~~^{es}
~~zett~~ itélőszékük volt, mellyeknek elöülök, az
 úgy nevezett grófok, régi bevett szokás szerént
 itéltek. A' németek, a' vitézek tetteit hős dalokkal
 dicsőítették, ruházatjuk és házaik, egyszerűek
 voltak, a' fehér személyek öltözetjük vászonból
 állott, melly néha veres színű himzéssel volt ki-
 czifrázva.

nemzetiségekre
 X A' német nemzet, sok apró kis falukba volt fel-
 osztva; a' fejedelemnek ritkán volt nagy tartomá-
 nya, azonban nagy számú kíséző serege, melly
 olly nagy szeretettel viseltetett iránta, hogy a' há-
 borúban történt elestét felülélni legnagyobb
 szégyennek tartotta. A' németeket merész bátor-
 ságukra nézve szivesen fogadták be a' romaiak ka-
 tonáknak és Németország meghódításával dicse-
 kedni nagyon szerettek, de a' németek győzhet-
 lenek maradtak. A' németek ellen indulván első
 ízben Czézár, katonasága zúgolódni kezdett, és
 sokan táborát el is hagyták, ő csupán azon okból
 győzedelmeskedett rajtok, mivel a' német jöven-
 dőlő asszonyok megtiltották volt fejedelmüknek
 a' holdtólte előtt való megütkezést. Később
 Augustus Czézár mostoha fia Elbaig nyomulván,
 a' Rajna és Elba között lévő tartomány egy ré-
 szét meghódította, melly részekre idővel Quinti-
 lius Varrus a' romai nyelvet és igazgatás módját X

Xakarta behozni. Quintiliust a' németek e' miatt egy erdőségbe csalván, Krisztus születése után 9ben többnyire eltörlék a' szép romaisereget. Ezen győzedelemnek köszönheti Németország fennálló szabadságát 's ennek szép gyümölcsét. Ezen veszteség hirtelen Romában olly nagy rettegést okozott, hogy Rajna tájára a' németek ellen az egész ifjúságot szándékozta küldeni Augustus, azonban halálos büntetés alatt is alig lehetett rávenni az ifjúságot, a' Rajnához érve mindazonáltal ellenséget nem találtak.

A' németek azon okból sem féltek a' haláltól, minthogy jövő életet, mellyben szinte harcolni, és sört inni fognak, tökéletesen hittek. A' holt testekkel e' végből meg szoktak volt égetni kutyákat, lovakat és rabszolgákat, valamint a' holtak mellé pénzt és fegyvert, a' tenger partjain pedig hajó darabokat tenni. Istenségnek majd Woodan, majd mindenható neve alatt egy fővalóságot ismertek, miglen közójök is elhatván a' következett századokban Krisztus boldogító tanítása, egy igaz Isten imadására buzdítottak. X

32.

XJézus Krisztus a' Palásztina földjén született Nazarethben, 's az isteni gondviselés által a' keresztény vallás szerzőjének rendeltetett. Megkecseredett szívvel látván Krisztus, hogy a' zsidók csupán külső jelekben helyezik az isteni tiszteletet, 's mennyire el legyenek fajulva, 's hogy tanítóik, a' pharizeusok, kétszínü kérkedő emberek, 's fel lévén ő az isteni jóság iránt viseltető szeretettől buzdítva, azon munkálódott teljes ere- X

jéből, hogy a' zsidókat tévelyedésükből, az isteni gondviselés iránt bizodalomra, felebaráti szeretetre és tiszta erkölcsü életre térítse vissza. Sok hallgatói között leghivebbek voltak iránta az Apostolok. A' pharizeusok által, Krisztus, mint lázzasztó, mintha Zsidóország királyságára törekednék, bevádoltatott, és a' keresztfán mult ki csúfos halállal. Az apostolok sz. tanításait ezentul is terjesztették Judeában, sőt Pál Görögországban és Romában is. Kezdetben a' keresztények' száma csekély volt, mert zsidóknak tekintettek, kiket pedig a' Romaiak, szüntelen lázadásaiuk miatt nem szívelhettek. Jóllehet Jerusálem, Krisztus születése után 70ben elpusztitott, tovább is tartott a' nyughatatlanság, 's a' büntetés' sulya a' zsidókkal együtt a' keresztényeket is nyomta. Sokan, meg lévén sziveikben győződve az igaz hit' nyugtató igazsága felől, mivel le nem akartak mondani róla, megölettek, de azon bátorság, mellyel ezek szenvedték a' halált, 's melly által szent mártyr nevet szereztek magoknak, sok pogányokat buzdított fel megkeresztelkedésre. A' kereszténység' száma Krisztus születése után 300 körül nagy kiterjedésű volt, de mind eddig elnyomattatás sulya alatt sinlődtek; Konstantin császár, ki az általa építettett Konstantinápolyt Roma helyett választá lakásul, 312ben a' keresztények' barátja lett, és 337ben megkeresztelkedett. A' keresztény vallás, közvallásá lévén e' szerint, keresztény templomok épültek, a' pompás isteni tisztelet e' valláson behozatott, 's a' régi isteni tisztelet időről időre több és több híveket veszített. A' keresztények jóllehet Krisztus által egymás és el-

lenségük szeretetére oktatva voltak, igen keménykedtek a' más hitűek ellen, üldözték a' pogányokat, és 400 körül sokakat égettek is.

A' Romai és Konstantinápolyi Patriarchák között, mivel mindegyik előbbkelő akart lenni, nem sokára visszázkodás támadt. A' baráti zárandok élet, melly onnan eredt, mivel azon vélekedéssel voltak az emberek, hogy a' lármás társaságos világtól elvonulva, csendes magányban, imádkozás, böjtölés, virasztás és testi sanyargatások között élni idvesség és Isten előtt kedves legyen, rövid idő alatt eltöröltetett. Innen eredtek a' klastromok, mellyek, a' régi időbéli durva népekre nagy hasznu befolyásuak voltak. X

33.

A' Romai nagy birodalom, Portugalliát, Spanyolországot, Franciaországot Rajnáig, Hollandiát, Angliát déli Skocziával, Svécziát, Németország' déli részét a' Dunáig, Olaszországot a' szigetekkel, Magyarországot a' Dunáig, Europai Törökországot, Krimiát, Czirkassziát, egész Kis-Ásiát, Syriát, Phoenicziát, Palaestinát, Egyiptomot, Algirt, Tuniszt, Tripolist, Feez és Marokkót, 's a' közép tenger minden szigetjeit foglalta magában. Ezen roppant birodalmat, a' Rajnánál lakó Frankok, a' Duna forrásán levő Allemannok, Magyarországbán 's a' fekete tengernél a' Gothusok, valamint Ásiában a' Perzsák nyughatatlaníták szüntelen, Krisztus születése után 200 év óta, belsőjében pedig mind untalan lázzadások dühösködtek. E' miatt régtől fogva már két császár uralkodott e' birodalomban, míg 395ben két

részre oszlott; ugyanis a' napkeleti császárságra, mellynek fővárosa Konstantinápoly, 's a' napnyugotira, mellynek fővárosa Roma volt.

Ezen felosztása a' birodalomnak, nagy hasznú lett, főképen a' népek vándorlása ideje alatt. A' Chinaiak által délnyugoti Ásiából kiűzött Hunnukok Európába ütvén 374ben a' Donon keresztül, itt egyesülve az Allanokkal, megtámadták a' Gothusokat, kik a' fekete tengertől a' Duna mentében, nyugoti és déli Gothusokra voltak osztva. A' nyugoti Gothusok, a' keletiek által kinyomatva a' Dunán keresztül a' keleti császárságba mentek, 's itt sem nyughatván, Alarich alatt Olaszországba ütöttek, hol Romát három ízben, 403tól 409ig pusztították. A' Romai császárok kénytelenítettek e' miatt seregeiket a' határtartományokból, Angliából, Rajna, Duna mellékéről, visszaszólitani Olaszországba. Alig vonultak ki a' seregek, már a' szomszéd népek foglalásokat kezdtek tenni, ugyanis a' Frankok, és Burgundok Németországból, a' Rajnán keresztül Franciaországba, a' Vandalok és Svábok Spanyolországba, más csapatok pedig a' Dunán keresztül Olaszországba nyomultak. Az Olaszországba ez idő alatt visszatért Gothusok ellevén Francia- és Spanyolországot, a' roppant nyugoti Gothus birodalmat alapították 416ban, melly az Atlantikom tengertől Loardig terjedt volt. Loardtól éjszak felé, Rajnaig a' Frankok, délfelé pedig a' Szaone és Rhone környékén a' Burgundok telepedtek meg, a' Vandalok Afrikába költözködvén 429ben, a' Romaiak által újonnan épült Karthagót foglalták el. Éjszaki Skóczia lakosai a' Piktok

és Skótok támadási ellen, a' Brittannusok segítségül hívták Angliába a' Holstajni Angol-Saxokat 450 ben, kik által azonban kiűzettvén' a' Britannok, Franciaországba szöktek, 's itt északi fél szigetébe telepedtek meg, melly Britannianak nevezetett. Németországnak ezen vándorlások által megürült északkeleti részeibe, Elbaig és Szaalaig, a' Vendek és Tótok költözködtek.

A' Hunnusok' királyuk Atilla, retteges és félelemmel borította el, egy kevés időre, mindazon ujjonnan eredt tartományokat, nagy részeket foglalván belőlök, mellyek azonban halálával 463ban ismét széllyeloszlottak. Ez idő óta a' Német népek rendre költözködtek Olaszországba, 's végre az utolsó Római Császár Romulus Augustulus letétezt 476. A' napnyugoti császárság több apró tartományokra oszlott, 's Rómában Németek uralkodtak, Theodorich király alatt 493 óta, a' keleti Gothusok.

34.

Minthogy az Olaszok a' keresztény keleti Gothusokat pogányoknak tartották, Justinianus Görög császárnak Belizár nevű fő vezére elpusztítván 's meghódítván Afrikában a' Vandalok' országát, Olaszországba is szándékozott általmenni, melly szándékát 536ban ki is vitte, és győztesen egész Rómáig nyomult; hol azonban megtámadtatott egy majd hússzor nagyobb elleneséges sereg által, esztendeig ez ellen vitézül védelmezte magát, és később segítséget kapván, kénytelenítették a' Gothusok 538ban Rómát elhagyni, sőt fortély által felső Olaszországot is

a keleti gothok országát meghódítam

meghódította. A' császár azonban, ki iránta nem viseltetett bizodalommal, visszaszólítván őt, a' Gothusok majd egész Olaszországot visszafoglalták; a' császár ugyan ekkor ismét visszaküldé Belizárt, de sereg és pénz nélkül, ki is 540ben kedvetlen tért meg Olaszországból. Az utána következett Narzes nevü vezér, szükséges pénzzel és sereggel lévén ellátva, a' Gothusokat vitéz védelmük ellenére meghódította, és így Olaszország a' keleti császárság' tartománya lett 554. A' Németországból 568ban már érkezett vad csapatok, a' Longobárdok, elfoglalván északi Olaszországot (Lombárdiát), keskeny határok közé szorultak a' Görögök.

Az első selyembogarak 555ben hozattak Európába, melly ideig a' selyem felől azon vélemény volt, hogy ez Indiában és Chinában a' fákon terem, 's a' kevés selyem, melly ekkor viseltetett, igen drága volt. A' görögök a' selymet ez ideig a' perzsáktól kapták, de ezek, háborujok lévén Justinianussal, kimaradtak. Ez időben két barát ismertette meg a' császárral a' selyem természetét, 's kiköltetvén szeméiben az Indiából hozott selyembogár tojásokat, tovább tenyésztette. Justinianus több selyemgyárt állíttatott fel Görögországban, de tenyésztése módját titokban tartotta. Szicziának egyik királya azonban, több selyem tenyésztőket vivén ki magával Görögországból, egy háború alkalmával 1130ban Olaszországba, a selyemtenyésztés módja Spanyolországba, és 1600 óta Franciaországba, innen pedig 1700 óta Németországba is elterjedett.

X **Árália**, kivévén déli részeit, (mellyekben fő-
 képen füstölő, áloe, 's a' levántai kávé terem,
 meleg és) többnyire terméketlen tartomány. Az
 arabs lovak hiresek, lakosai többnyire pásztor,
 vándor életet viselnek, (némellyek kereskedők,
 többnyire vendég-szerelők, 's vidám-kedvűek,
 hirtelen-haraguak, a' rablás nálok szabad. Itt szü-
 letett 569-ben Mekka városában Mahomed, ő korán
 árvaságra jutott, atyjának bátyja kereskedővé ne-
 velte, 's mint kereskedő sokat utazott. Meggaz-
 dagodván kereskedés és jó házasság által, le-
 mondott a' kereskedésről, magános életet élt, 's
 egyszerre, mint az úrnak prófétája lépett fel a'
 világ elejébe, azt mondván, hogy őtet az úr, Gá-
 briel Arkangyal előadása szerint, Apostolának vá-
 lasztotta. Talált ugyan követőket, de ellensége
 lévén nemzetsége, kénytelenített Mekkából 622.
 év Julius 16-án Medinába szökni; melly naptól
 számlálják a' Mahomedanusok a' Hedschra hold-
 esztendőket, Medinában olly nagy számú köve-
 tőkre lelt, hogy ellenségeit rövid idő mulva meg-
 támadván fegyveres kézzel, Mekkát 's egész Ara-
 biát meghódította és Szyriába nyomulván, a'
 Konstantinápolyi császárt új vallása bevételére
 kényszerítette. Mahomed meghalt 632-ben, 's a'
 Medinai Moscheában lévő koporsójához minden
 Mahomedanus tartozik, legalább egyszer életében
 búcsut járni. Mahomed tanítása közvélemény sze-
 rint az Alkoránban foglaltatik, ezen tanítás
 különösen ajánlja az imádságot, a' böjtölést,
 adakozást és gyakori mosdást, tiltja pedig a' X

borított, és szerencsejátékokat; az általa felállított és izlamnevű új vallás mellett, harcolni nagy érdem, az ezt tévőkre holtuk után főörömek várakoznak. ✕

Mahomed következői, a' Kalifok alatt rendre tétettek foglaltatások: ugyanis 15 év alatt Szýria, Feniczia, Palästina, Egyiptom, Afrika északi környéke, Cyprus és Rhodus foglaltatott el; sőt Konstantinápoly is ostromlatott 672-ben, de az ujonan feltalált görög tűz által megmentetett. A' Szaraczenusok vagyis Arabsok, Afrikából Spanyolországba menvén által 711-ben, a' déli Góthus tartományt pusztították, 's a' Pyreneuson hatván keresztül, tovább is nyomultak volna, de a' Frankok vitéz vezérük Martell Károly által Tauris mellett megverettek; Spanyolországban mindazonáltal 1492-ig megmaradtak.

Az Indusztól az Atlantikom tengerig terjedt roppant Arabsbirodalomnak főhelye lett 760ban a' Tygris mellett Bagdad. A' kereskedés, Egyiptom vidékén virágzott Kairóban. Minden Arabs tartományokban folytattatott az orvosság, csillagvizsgálat, 's nálunk is fenáll néhány Arabs szó p. o. algebra, alkali, zenith, a' számok 1. 2. 3. 's t. közvélemény szerint szinte Arabs eredetűek.))

36.

A' Frankok népe Németországban 500 óta uralkodó nemzet volt, kik mellett, Svábsországban, a' kezdetben szabad Allemannok, Szaale táján a' Thuringiabeliek, és Rajnától Holsteinig a' szászok laktak. A' nagyobb társaságokba lett egyesülések, sok változást okoztak; mert ámbár a' németek

indulattal viseltettek, a' hadakozás és a' vadász-
szat iránt, nagyobb divatu lett most közöttök, a'
földművelés és a' házi gazdaság, épültek már há-
zak náluk, csürök, istállók és bizonyos feleke-
zetekbe egyesültek. A' földművelés és házi gaz-
daság gondja mindazonáltal a' rabszolgákra volt
bízva; a' keresztény vallás behozatását legna-
gyobb változásnak tekinthetni. A' keresztény val-
lást, több sikerellen próbák után, a' fáradhatatlan
Vinfried vagy Bonifácius hozta be 715 óta; sok
Németeket keresztelvén ő meg Bavoriában, Fran-
koniában, Hessenben, több püspökségeket állított,
mellyekből részszerint faluk és városok eredtek,
azt rendelvén egyszersmint, hogy ezen püspök-
ségek a' Római püspöktől, vagyis az úgyneve-
zett Pápától függjenek, ki ennek következtében
nagy méltóságú lett, nem csak a' papok és a' nép,
de a' fejedelmek felett is.

Rómában görög helytartó uralkodott ez idő-
ben, ki a' szent képek' imadását megtiltotta a'
konstantinápolyi császár nevében, melly miatt
a' nép fellázadván, a' Pápától nyert segítséggel
ezen helytartót kiüzte, úgy, hogy a' császár fél-
vén, hogy minden olaszországi birtokát elveszti,
előbbi tiltó parancsolatját kénytelenítetett vissza-
venni. Ez időben a' Longobárdok is fenyegették,
Olaszország felől veszéllyel Rómát, 's nem re-
ménylhetvén a' Pápa segítséget a' császártól, e'
végett a' Frankus királyok tanácsosaihoz, kiknek
kezeikben volt, igazán véve, a' kormány, folya-
modott. Az akkori Pipinus nevü tanácsos a' Pápá-
nak azon feltétel alatt, ha őt Frankus király-

Németekbe

nak fogja kinevezni, ígért segítséget, ki is a' Pápa által 752ben kineveztetvén Frankus királynak, két izben ment a' Longobárdok ellen, 754ben és 755ben; 's a' lölok elfoglalt tartományt, magánál tartván a' főhatalmat, a' Pápanak adta. A' Pápa e' szerént Róma, Ravenna, és más tartományokban világi uralkodó lett, 's ő a' királyok letételére 's kinevezésére fő hatalommal látzatott birni.

37.
Pipinusnak 668ban történt halála után Nagy Károly következett, ki teste alkotására nézve erős, lelki tehetségeire nézve pedig nagy volt; a' Szászok ellen, kik szüntelen berontottak a' Frankok tartományába, 's a' pogányságban állhatatosan megmaradtak, 33 évig hadakozott. Meggyőzvéen őket Nagy Károly, békességre kényszerítette, kik azonban, a' mint ő 774ben a' Longobárdokat pusztitaná, Olaszországba ismét beütöttek; kiket másodizben is megvervén, 's békességre kényszerítvén 775ben, a' 776ban viszont hatalmaskodók ellen, tartományukba erősségeket állított fel, úgy, hogy az által rettegésbe hozván őket, végtére sokan megkeresztelkedtek, 's nekie hivséget esküdtek. Csendességet vélvén Károly mindenfelé (már lenni Spanyolországba hivatlán 778ban) az Arabsok ellen ment, és e' tartományt Ebroig elfoglalta, 's lecsendesítvén a' viszont felzendült Szászokat, 781ben Olaszországba ment. Idővel a' Szászok ellen, kik tartományukban minden Frankot kivégeztek, olly nagy haragra gerjedett, hogy 4,500 Szász fogolyt megöletett; melly kegyetlensége

miatt, felzendülvén a' Szászok, kénytelen volt magát visszavonni, és csupán nagy fegyveres erővel csendesíthette le a' lázzadókat, 786-ban Vittekind nevű fő vezérek meghódult, kinek Károly a' Szászok tartományukat, mint herczegséget, adta birtokul. (Ennekutánna, Károly védelmezhetle már az Avarok ellen országa északi részét, de 794-től 798ig ujonan nyughatatlanították a' Szászok zendüléseik. Nagy Károly, visszahelyhézttetvén, a' Római zendülések által kiüzött Pápát, 's megbüntetvén a' főlázzadókat, 800 év December 25kén, Péter templomában, Római Császárnak nevezett, (mi által, főméltóságú, és hatalmu lett. A' Szászok (megszüvnén 804ben lázadásai), többnyire megkeresztelkedtek, 's a' Frank uralkodót magokénak is ismerték, a' Szászok ezen maradékinál megmaradt, a' régi Szász nyelv. Meggyőzettelvén az Elba, és Odera között lévő Vilczek, a' Dánusok Eidert, kénytelenítettek határuknak ismérni, 's így Károly birodalma, Ebro, Eider, Rába, és Tyberis között terjedett el.

(A' minő munkás volt vezér korában Károly olyan volt uralkodása alatt is, sok jó parancsolatokat küldött tartományaiba, 's a' pontosan történendő tudósításokat szorosán megkivánta, sokat olvasott, irni már férfi korában tanult, gyermekei tanítójául Alkuint hozatta Olaszországból, oskolákat állított fel, 's azokat rendre szokta is vizsgálgatni. A' tanulásra, 's főkép az éneklésre igen alkalmatlan Frankokat, egy göröncsös uton zuhanó kocsikhoz hasonlították az Olaszok. A' zarándok barátokat is törekedett Nagy Károly

munkás életre szoktatni, 's például mindenkor tudós emberek társaságában volt, kik között leginkább kitündököltek Eginhart, és Angilbert nevű vejei. Károly, a' házi gazdaság körül, főképen pedig az építés, földmivelés, és kerti gazdaságban, nagy szorgalommal foglalatoskodott, Lajos nevű fiát 813 év November 16kán megkoronáztatván, 72 esztendőskorában 814 év Januarius 28kán meghalt. Károly uralkodása alatt nevezetes volt az is, hogy egy Emir, egy elefántot, 's egy Kalifa, egy verő órát, minő, még ekkoráig nem volt Németországban, ajándékozott nekie.)

Régenten nem volt óra, az idő számlálása a' nap feljötte, és lenyugta szerint történt, 's a' déli órákat legfelebb, a' nap melegének, és árnyékának kissebbülése, határozta. A' napmutatók feltalálása, a' nap nevekedő, vagy kisebbedő árnyékából származott, ezen tanulmány, közvélemény szerint legelőször Egyiptomban történt. Érezvén, a' nap árnyékában az emberek, a' naponként előforduló bizonyos hosszúságot, a' nap feljötte, 's legrövidebb árnyéka között lévő köz idő, mennyire lehetett egyenlő részekre osztatott. Mivel azonban, a' nap nyáron hosszabb, mint télen; szükségképen a' fent érdeklött részek is, nagyobbak voltak nyáron, mint télen. Ezen felosztás tökéletlen volt, de nem lévén jobb, meg kellett véle elégedni. A' napnak 12 egyenlő részekre, vagy is órákra való felosztása már régenten, ugymint: A' Babilonbélielnél szokásban volt, kiktől, idővel tovább terjedett. Azonban ekkor csak

napóra volt. — Minthogy azonban a' napórák szerént csupán nappal, 's akkor is csak tiszta időben lehetett meghatározni az órákat, az időszámlálásának más módja felől kénytelenítetvén gondolkodni az emberek, a' vízi órákat találták fel. Az idő folyása ezen órák szerént onnan számláltatott, mennyi idő alatt csurgott ki, egy tele, finomankilyukasztatott üres edény fölé tétettedényből, amabba a' víz, vagy pedig onnan, melly nagyra emelkedett az alsó edényben a' víz, avagy a' víznek lassu szivárgásából történt az idő számlálása. A' napóra szerént volt, Krisztus születése előtt 's mindjárt utána, divatban az idő számlálása: reggeltől számláltatott az idő, úgy, hogy Math. 27, 45 szerént, a' régieknél, a' nálunk lévő 7 óraker, egy óra, 's hatkor, náluk dél; a' mi nálunk eső délutáni 3 óraker pedig reggeli 9 óra volt. A' mostani Olaszok egy órától 24 óráig, az idő számlálását a' nap feljötte, és lehunyta között lévő időközben teszik. A' Rómaiak az éjjeli időt is 4 egyenlő részekre osztották, a' vizióra szerént. Nagy Károly, egy mutatókkal, golyóbisokkal mesterségesen készített viziórát nyert ajándékol az Arabs Kaliftól, melly golyóbisok közül minden órában annyi hullott le egy réz edénybe, a' mennyi volt az idő.)

(Az első font-, torony-, vagy falórák 1000 év előtt találtattak fel, de ki által, bizonytalan, egy illy órát, melly azonban csak mutatott, Gerbert későbbi II. Silvester Pápa készített 996ban. Az első verő órák, de függő nélkül, Olaszországban 1300 körül találtattak fel, az órákon lévő függöket

1600 körül egy Galilei nevű Florencziabeli találta fel, mellyeket, az eddig használt fontok helyett, az órákhoz kapcsolt 1650ben egy Huygens nevű Hollandus.

Ezeknél mesterségesebb a' zsebóra, mellyeket egy Helle Péter nevű Német talált fel 1500 körül Nürnbergben, mellyek is innen Nürnbergi tojásoknak neveztettek, és 1650ben Huygens rajtok nagy jobbitásokat tett.)

39.

Németországban, Károly halála után, majd a' koronaörökösöknek egymással volt viszátkodásaik, majd a' nagyok háboruskodásaik; majd pedig, a' még egészen meg nem győzetett Magyarok és Vendek berontásaik miatt, szüntelen voltak nyughatatlanságok, (ugy annyira, hogy Németországnak apróbb tartományokba leendő felosztását lehetett már 900 körül várni) Konrád, a' Frankok hercege választatott 911ben királlyá, (ki azonban maga is általlátta, hogy egy illy ropant, rendetlen állapotban lévő birodalmat nem képes kormányozni.) Következőjének a' Szakszoniai Henrik, az ő ellensége választatott, tulajdon tanácsából, kinél is nem kellett jobb uralkodó, s a' ki barátságos maga viselete által megnyervén minden Német fejedelmek szeretetét, őket egyeségre birta egymás között, a' Magyarokkal 914b. 9 évi békeszünetet kötött. Ezen békesség alatt a' Németeket mind inkább gyakorlotta a' fegyverforgatásban, és több erősségeket állított fel, a' hon-

nan sok városok alapítója lett. Meggyőzvén 926b. Havel mellett a' Véndúšokat, Brändenburg, 927b. pedig a' Dánok ellen Schleswig Mark grófságot állítá fel, a' Magyarokat is 933ban megverte. Meghalt 936ban. A' fia 1ső Otto nagy pompával koronáztatott, és kenetett Római Császárnak, melly méltóság ezóta öszve maradt kapcsolva 1806ig, a' Német Császár méltóságával, a' midőn egészen elenyészelt. Ennek uralkodása alatt, szüntelen tartott, hol belső ellenséggel, hol a' Dánok, Magyarok, 's főkép Olaszország ellen, mellyben 2 Pápát tett le, a' háboru dühe, mindazonáltal mindenfelé győzedelmeskedett. Az ő idejében, találattak fel a' bányaszerek, mellyek által a' mesterségek iránt szorgalomra gerjedtek a' Németek, és meggazdagodtak; (nagy volt azonban még a' tudatlanság, és babonaság.) Meghalt 973ban.

40.

A' Római püspökök, kik Péter következői, és Krisztus helytartói gyanánt, Pápák neve alatt tiszteltettek, 800 óta egész Európára törekedtek uralkodásukat kiterjeszteni; a' fejedelmeket, a' papságot, 's a' népet, az udvarokhoz küldött követőségük által itélgették, a' kormányzásba egyveledtek, sőt az alattvalókat a' fejedelmek iránt tartozó hűség alól is szándékoztak néha feloldani, a' reájok szórt átkok által. Ez által azonban érdemszereztek magoknak a' Pápák, mert így a' fejedelmeknek erőszakoskodó és hatalmaskodó uralkodásukat határok közé szorították, 's azoknak hatalmuk ellen, a' szent tárgyakat megoltalmazták.)

Hetedik Gergely, ki a' pápai udvarnál kárdinális korában már uralkodott Hildebrand név alatt, a' Pápák hatalmát legfőbb polczra emelte 1073tól egész 1085ig; ő magát az Isten helytartójának, így minden Császárok, és Királyok született fő urának lenni vitatá, (hogy ennek következésében szabad kénye szerint osztogathat országokat, 's azoktól másokat meg is foszthat, hogy rajta, ki csupán az Isten hatalma alatt van, senki sem uralkodhat.) Ennekutána, Spanyol és Franciaországba, Konstantinápolyba, Dániába küldött, helytartói gyanánt követeket. Fő rendelkezései ezek: először, hogy a' papi hivatal ne légyen vásárló, (Simonia) 2szor, hogy a' fejedelmeknek, ne légyen hatalmuk papi hivatalt osztogatni, ezen hatalom, valamint a' püspököknek, 's más papoknak méltóság jeleket, gyűrűt, pálczát adni, csupán a' Pápát illeti, (investitura igaza) 3szor, a' papok nőtelenek legyenek (caelibatus). Ezen rendelkezései által (mellyeknek sikereztetésén, bátor elszántt indulattal törekedett) a' papságot, a' fejedelmeknek hatalmuk alól, önkénye alá vonta. (A' fejedelmek, háborúskodásban lévén alattavalóikkal, 's tartván, nehogy a' pápai átkok következésében, a' nép tőlök elidegenedjék, kénytelenitettek nyugottan türni ezen rendelkezéseket.) Németországnak egyik, 4. Henrik nevű fejedelme, ellene szegezte ugyan magát ezen rendelkezéseknek, de ezen tettéért kemény büntetést szenvedett, Henrik 6 esztendőskorában Németországi Király lett, 's a' papoktól, kik annyától 1062ben őt ravasz módra elragadták, rosszul neveltetett, 's főkép Adalbert nevű Breimi érsek által

nagyon elkényeztetett. A' Szászokkal, kik Frank I étére ötet gyűlöltek, igen keményen bánt, Otto nevű Szász grófot, Bavariai herczegségétől megfosztotta, Ordulf Szász herczegnek Magus nevű fiját fogságban tartotta, és Szakszoniában sok erősségeket állított fel, mellyekbe Frank katonaságot helyeztetett. A' Szászok, mert megtagadta az iránt tett kéréseiket, hogy ezen sarczolásokkal hagyna fel, 60,000ból álló sereggel ellene menvén, 1073. megszalasztották. Megváltoztattván azonban gögös természetét, barátságos magaviselete által sereget gyűjtött, mellyel 1075ben a' Szászokon győzedelmeskedett, a' mikor is sok előbbkelő Szászok neki meghódoltak, kiket azonban fogságba tetetett.

Megboszonkodván e' miatt reája a' Szászok, a' Pápához folyamodtak, ki Henriket maga elejébe idéztette. Minthogy azonban ő felelet helyett Gergely Pápát a' pápaságból letéttetettnek jelentette, általa átokkal illetetett, 's népe 1076ban a' nékie tartozó hűség alól feloldoztatott. Henrik előbb fel sem vette a' Pápa átkát, de, a' mint később azt nyilatkoztatták volna ki egy lélekkel a' Német fejedelmek, hogy őt mint addig, mig az átok alól fel nem lesz a' Pápa által mentve, uroknak nem fogják ismerni, 1077ben az Alpeseken keresztül, Januariusban, élete veszedelmével ment Olaszországba kevés hiveivel. A' Pápa épen Kanoszában, a' nagy Mathilde grófné erős várában volt. Gergely elejéntén nem is akarta őt szeme elejébe bocsátani, végre megis, Mathilde közbenjárására beeresztette a' vár elő udvarába, hol is Németországi császár létére kénytelenítetett télen, sza-

bad ég alatt 3 nap és 3 éjszaka, hajadon fővel és meztláb állani, miglen 4dik nap felmentetett azon feltétel alatt az átok alól, hogy addig, mig Németországban meg nem határozatik, ha valljon méltóságában meghagyatik, ne merészeljen uralkodni. Ezen idő alatt, a' Pápa megegyezésével, más, Rudolf nevü uralkodót, választottak a' Németek, ki ellen nagy vitézséggel harczolván Henrik, a' Pápa által 1080ban ismét átokkal büntetett. Rudolf, elesvén Merzeburg mellett Henrik, visszament Olaszországba, és Gergelyt 1084ben letette pápaságából, ki 1085ben megholt. Mindazonáltal ennekutána sem volt nyugta Német-, és Olaszországban az ellenségtől. Konrád nevü idősebb fia, 1097ben fegyvert fogott ellene, ennek holta után pedig 1101ben ifjabb fia ötlet fogságba tétette, és magát 1105ben megkoronáztatta. Ezen szerencsétlen császár nagy bújában meghalt 1106ban, és mig 1111ben a' pápa az átok alól fel nem mentette, holt telemei sem takarítottak el annak rendeszerint. *csak 5 év múlva takarították el.*

✕ Szokásban volt már Konstantin idejétől óta, Jerusalemba a' szent koporsóhoz járnai búcsút, 's Palestinát elfoglalván az Arabsok a' 7dik században, sem háborgattak ezen ájtatos foglaltosságokban a' keresztények. A' Törökök azonban 1076ban elfoglalván e' tartományt és gyalázattal illetvén a' szent helyeket 's a' búcsújárókat, a' nyugoti tartományokban lévő kereszténységet magok ellen fellázasztották. Amiens Péter nevü remete, — 1094ben visszatérvén a' szent koporsó-

tól, a' Palestiniái keresztények sanyaru sorsuk előadása által a' Francziákat 's Olaszokat annyira felbuzdította, hogy a' Klemonti gyűlésben egy lélekkel végezték, a' pogányok ellen leendő indulást 1095ben, mert úgy mondák: „*Ez az Isten szent akaraja*“ és veres színü keresztet tűztek köpönyegeikre. Péter, 1096dik év tavaszán egy rendetlen csapattal kiindult Franciaországból, melly utközben mind inkább nevedett, 's melly által Németország is felbuzdult; ezen csapat felével, Habenichtswalter előre ment Magyarországon és Szervian keresztül. Ezen csapat azonban, mivel mindenütt haramiaként viselte magát, minelőtte Konstantinápolyt elérte volna, többnyire megöletett. A' Görög Császár e' csapatot, hogy tőle megmenekedjék, általszállította nagy sebességgel Ásiába, hol fennmaradt részét, a' Törökök eltörlötték. Ezen csapat után, jött Boulloni Gottfried egy jobb karban lévő sereggel, melly egyesülvén Ázsiában 1097ben, a' többi kiindult fejedelmek csapatjaival, 300,000re terjedett, de a' Török nagy vitézsége miatt, mire Jerusalemig hatott 60,000re olvadt. Ezen szent város tekintete által felbuzditatván, ezt, 1099 év Julius 14kén elfoglalták; a' mellyben kegyetlen öldöklést vittek véghez a' keresztények. Gottfried, Jerusalemi Királynak választatott, és 1100ben történt halála után, helyébe, testvérje Flandriai Balduin következett. A' pogányok meggyőzötetése végelt, a' Jóhanniták rende alapittatott itten. Ezen rendnek, a' nyugoti tartományok keresztényei, kik nem foghattak a' Török ellen, személyesen fegyvert, sok

pénzt és más értékű drágaságokat szoktak ajándékozni, melly által ezen rend nagyon meggazdagodott. Kiüzettetvén idővel e' rend Palestinából, Rhodusba ment, onnan pedig Maltába, 's kevés maradéka most elszéledve éldegél. ✱

42.

✱ A' Palestinában lévő keresztényeknek segítségül ment, a' Török ellen 1147ben egy roppant sereggel Németország Császára 3ik Konrád, és Franciaország Királya 7dik Lajos; kiknek seregük azonban, a' Magyarország, Szervia, Görög tartomány, 's Kis-Ázsián keresztül tett utazása közben, ellenséges megtámadtatások, nyavalyák, és éhség által, többnyire elpusztulván, kedvetlen tért vissza a' két fejedelem, ('s a' szent koporsóhoz teendő utazás felől, 40 esztendő előtt szó sem volt ezután. Szakszoniai Löwe Henrik, keresztény hitre iparkodott téríteni a' Vendusokat, és Tótokat, melly végre, a' Lübecki püspökséget alapítá 1163)

A' mint Szaladin alatt, 1187ben a' Törökök Jérusalemet visszafoglalták volna, 1ső Fridrik Németországi Császár 1188ban, a' keresztények segítségére indult, és sok fáradságai után a' szokott száraz uton elis jutott Ázsiába, de minekelőtte Palestinába ért volna, lováról egy folyóvizbe esvén, 1190ben meghalt, seregét pedig a' döghalál, többnyire elemésztette. Ennekutána az Angol Király Löwenhercz Richard, és Fülöp Ágoston nevü Francia Király, szállott e' tájra, kik jóllehet nem egyeztek egymással, 1191ben Ptolomaisz erős városát, elfoglalták. Richard, tovább szándékozott nyomulni, de a' Francziáknak visszatértek miatt,

holott már Jerusalemben volt, 1192-ben kénytelenítette ő is visszatérni; útközben a' Német császár fogságába esvén, tömlöczbe zárattatott, mellyből alattvalói 1194-ben nagy pénzen váltották ki.

Minthogy Jerusalemben, ennekutánna ismét pogány kézre jutott, a' Pápák 's főképen a' ravasz és uralkodásra vágyó 3dik Innocens, 1198-tól 1216-ig, szüntelen buzdították éles beszédjeik által a' pogányok ellen tartandó ujonti háborúra a' kereszténységet. Ezen nógatás következtében számosan indultak meg hajón a' Francia grófok, kik azonban Jerusalemben helyett, 1204-ben Konstantinápolyt foglalták el, 's itt új császárságot állítottak. András Magyar király sem juthatott Palestináig, (hogy is állhatta volna ki, a' papság által gyűjtögetett, löbnyire gyermekekből álló serege, ezen terhes út viszontagságait.) Végre Németország II dik Fridrik nevű császára a' pápai parancsolattól tartván, 1228-ban Palestinába ment, és Jerusalemben, több a' kereszténységtől elfoglalt városokkal együtt, visszanyerte, de ezeket, a' Törökök, elmenté után, újra visszafoglalták. 9dik Lajos Francia király az utolsó háborút, melly legszerecséttlenebb volt, vitte 1248-ban véghez, Egyiptomban Damietát ugyan elfoglalta, azonban löbnyire egész seregével fogságba esett, mellyből csak 1254-ben tért vissza; (Tunis ellen folytatott háború alatt 1272-ben meghalt.) A' Törökök rendre foglalták azután vissza a' keresztény városokat, 's végre 1291-ben Ptolemaiszt is. A' kereszties utazások és háborúk Európának 6,000,000 emberbe

kerültek, de mesterségek ismeretére jutván, a világ felvilágosodott, a polgárság meggazdagodott, 's nagy méltóságra jutott, főkép pedig Olaszországban virágzott a kereskedés.)

43.

X Kelet-India, 1ször a' Gangesen inneni fél szigetre, (Malabár és Koromanda partokra.) 2ször a' Gangesen túllévő félszigetre, (Malakka) és 3or a' szigetekre, mellyekhez tartoznak, a' négy nagy szigetek, ugymint: Szumatra, Java, Borneo, Czelebes, 's a' Molokkai vagy fűszeres szigetek, osztatik fel. Ezen tartomány termései, míg ismeretlen volt, ugymint: a' selyem, pamut, elefántcsont, 's a' t. igen nagy becsben voltak.)

A' Görögök ezen terméseket többnyire a' Fenicziabeliektől kapták, kik Arabiából hozták, 's ide a' Perzsiái kikötőből jutottak, hova azonban hajón szállitattak Indiából. Sándor halála óta ezen természetnyek Egyiptomba az Arabiai kikötőn szállitattak, 's Alexandria, több századok alatt, ezen természetnyekre nézve főraktár volt. Az Arabs foglalások által azonban ezen út 622 óta elzáratva lenni látszott, 's e' miatt Európába leendő szállítások végett más tekervényesebb kerestetett és találtatott. Az Indiai északi részokról a' Kaspiom tengerre, 's a' Volgán felfelé, a' Ladoga tengeren keresztül, közvélemény szerint, a' keleti tengerbe vitt egy út, 's így az Indiai természetnyekre a' Vendek és Szászok kikötői, főkép pedig a' Pomeri parton Vineta vagy Julin, és Gottlandián Viszby, szolgáltak rak-

helyül, mellyekből, a' nyugati tartományokba be-
lebb szállitattak. Ezen kereskedés által több vá-
ros jött 1200b. virágzásban, mellyek között Ham-
burg és Lübek is, 's ezek, Németország' természt-
ményeit, 's mestermiveit tovább szállitották. Mint-
hogy azonban rablók által nagyon akadályoztatott
e' kereskedés, 1241ben, ezen két város, Hansza
név alatt, egymás védelméül egyességet kötött
melly, jó következései miatt, annyira nőtt, hogy
1300ban, 70 várost számlált már, mellyek, a'
Rajnai Költől, Nárvaig, Muszkaországban, hosz-
szu fegyveres lánczot képeztek. Nem jutván már
1360 óta, a' Kelet-Indiai természetmények, a' ke-
leti tengerre, Hansza kereskedése csüggédni
kezdett, míg a' 16. században, a' többi nemze-
teknek nevedő tengeri hatalmuk, 's a' nagy fel-
fedezések miatt, főkép pedig nem lévén Hanza vá-
rosai, egymás között egyességben, egészen fel-
oszlott. Az Indiai természetmények, Volgából, Ta-
naísba, ésigy a' fekete tengerre, onnan, görögha-
jón Konstantinápolyba szállitatták. Letelepédvén
az Arabsok 760 óta Bagdádban, egy harmadik
ut vitt hajón Indiából, az Eufratesen felfelé, a'
Perzsiái öbölbe, innen pedig szárazon, a' Siriai
partokra; a' honnan ezen természetményeket, Ola-
szok hordták a' nyugoti tartományokba. X

X A' keresztés utazások által, 1097. óta elzára-
tott ezen harmadik ut, nem jött legalább rajta In-
diából, annyi természetmény, mint előbb. A' Genau-
beliek megszerezvén, a' fekete tengeren való ke-
reskedést, Krimben Kaffát foglalták el, 's innen
ők szállitották ezentúl, egyedül az Indiai ter-

X mesztményeket Konstantinápolyba, 's Európa egyéb vidékeire, melly által Genua nagy gazdagságra, és hatalomra jutott. Elfoglaltatván azonban 1453ban, Konstantinápoly a' Törökök által, 's vége vettétvén a' keleti birodalomnak, néhány év mulva, a' Genuabeliek is elvesztették, a' fekete tengeren vult birtokukat, Az a' vélemény, hogy most is fenn légyen a' Genuai földmivelőknek maradékuk Kaukaszus táján.

Aalatt, a' kereskedés régi utját, melly Indiából vizen szolgált az Arabiai öbölbe, viszont divatba hozták az Egyiptomi Sultánok. Legolcsóbb volt ez úton, a' portékáknak tovább leendő szállítása, mert csupán kis közön, ugymint: az Arabiai öbölből a' Nilusig, kellett azokat szárazon vinni. A' keleti, és a' fekete tengerre vivő ut, mihelyest a' Venecziabéliek, főképpen 1340 óta Alexandriából, és Damjetéből kezdtek hozni a' portékákat, szokáson kívül maradt; az Indiai természetmények ezentúl, Egyiptomból, és számosabban szállitattak Európába. A' portékák iránt való vágyás is nevedett, 's mivel az Egyiptomi Sultánok, nem engedték meg az Európaiaknak, a' tartományukon való keresztül menetelt, sőt egyedül magók szállitották Indiából a' portékákat, 1400 körül egy lélekkel törekedtek az emberek, egy Indiába vivő mellék tengeri út fölfedezésén. X

44.

X Portugallia, melly kezdetben Spanyolország helytartósága volt, kiüzvén az Arabsokat Európából, Afrikábakergette, és 1415ben a' Gibraltárral által ellen fekvő Czeutát foglalta el. Ez által

X az Afrikai Arabsokkal nagyobb ismeretség köttetett, és Henrik infans, ki a' tudományoknak, főképen pedig a' föld tudományának nagy tisztelője volt, Afrika nyugoti partja táján, Kelet-Indiába vivő tengeri utat törekedett felfedezni. Célja sikert is ért, ámbár csak holta után, mert a' felfedezés lassan haladt előre. Az 1ső Henriktől küldett hajósok siker nélkül tértek vissza. Idővel Gonzalesz, a' szélvésztől hanyattalva, 1418b., a' kis Porto-Santo, és 1420ban Madera szigetét fedezte fel, mellyek mindazonáltal puszták voltak. Henrik gyarmatokat szállított ezen szigetekbe, házi állatokat, és különféle magokat vitetett be-
léjek, legjobban termett rajtok a' bor és czukor. Nagyobb merészségű munka volt ennél az Azoroknak 1432ben lett feltalálása, mellyek Portugallia és Amerika között 200 mértföldnyi távolságra fekszenek a' parttól, és köz csudálkozást gerjesztett az, hogy a' bátor Gillianes 1433ban Kapbojadort, melly felől az volt eddig a' közvélemény, hogy itt légyen a' földnek Afrika nyugoti partján déli vége, körülhajókázta, kincs itt sem találtott. Minthogy az 1442ben Európába hozott göndör haju szerecsenyek váltságukért aranyport ígértek, az aranyhegyü és vizü tartományok képzelődésével elfoglalt nemzeteknek szíveikben felgerjedt az új tartományok felfedezése iránt való irigy vágy; de nem találta az új tartományokban a' képzelt kincs, a' szerecsenyeket vitték a' nemzetek fogságba, azon remény alatt, hogy ezek váltságukért aranyat adnak, 's ebből támadt az utálatos rabszolga-kereskedés. X A' Portugallok

1450ben Szenegalra, 1456bana' Zöldhegy fokára, melly azért neveztetik így, mivel itt a' természet szüntelen zöldell, jutottak, és 1462ben Guinea fedeztetett fel. Ez vala Henrik életében az utolsó felfedezés, ki meghalt 1463ban. Ujabbi felfedezésekkel, bátor Guineában arany is találtatott, 's e' végből gyakran tétetett oda utazás, néhány évig felhagytak. Henrik szándékának sikereztetése végett az Aequatoron túltétetett 1481 mulva utazás, 's ekkor úgy találtatott, hogy mindinkább tekeredik Afrika kelet felé, 's 1486ban Bartolomeus Diasz a' Jó-remény fokát, mellyet 2-dik János Portugallia királya bizonyosnak vélvén, hogy már feltaláltatott az Indiába vivő tengeri ut, nevezett így, fedezte fel. Ezen ut megpróbálása 11 évig halasztatott, mindazonáltal, míg végre Vaszko de Gama 4 kis hajóval és 160 emberrel körülhajózáván 1497-ben a' Jó-remény fokát, Afrika dél-keleti partján felfelé Mozambique mellett el, Melindaig hatott. Itt bizonyos hir hallatszott a' Kelet-Indiával levő tengeri kereskedés felől, és Afrikai hajósoktól vezetettve, 1798ban, Malabar vidékén, Kalikutra szállott ki Vaszko de Gama, 's csudálva bámulta az itteni lakosoknak virágzó állapotját. A' Kalikuti Zamorinnal kereskedői egyességet törekedett kötni, de a' Mahomedánusok által, kik üzték volt ekkoráig Egyiptomban az Indiai természetmények kereskedését, gyanusokká tétettek a' Portugallok, 's Vaszko alig menekedhetett meg 1499ben hajóival. Mindazonáltal feltaláltatott már a' Kelet-Indiába vivő ut. X

X
 Ezen ut felfedezése, előtt egy Kolumbus Kristóf nevü Genuabeli, (ki 1445. született), 's ki már ifju korában nagy szorgalommal tanulta a' páviai egyetemben a' föld tudományát, azon gondolatra jött, hogy a' kérdéses Indiát, Európából nyugot felé hajókázván egyenesen a' szabad tengerbe, elérhetni, mert ugy mondá, a' föld gömbölyü, India távol esik kelet felé, hihetni hát, nem messze terjed Európa táján. Az Azoriai szigetek felé való utazásában hallá, hogy a' viz, kelet felől, ritka nádat, mesterségesen készült fát, 's különféle holt tetemeket csapott ki a' szárazra. Megszándékozván próbálni Kolumbus ezen új utat, hajókat kért Genuától, de elmozdítván kérésétől, szándékát II-dik János Potugallia királyának nyilatkoztatta ki, itt megcsalatott, mert helyette más küldetett, ki azonban semmit sem fedezett fel. Ennekutána Spanyolországba Ferdinánd és Izabellához folyamodott 1484ben, de itt is 5 évig hasztalan biztattatván, Angliába akart már menni, a' midőn Izabellának egyik meghittje visszatartoztatta, 's végre Kolumbus, nagy czélja sikeresítése végett 1492ben 3 kis hajót és 90 embert kapott, a' király 's a' királyné irásban ígérték meg nekie, hogy a' felfedezendő tartományokban, ő lesz alkirály, 's a' jövedelemnek 10-ed részét huzhatja, valamint maradéka is. Augusztus 3kán kiindult, kezdetben mindnyáján jókedvűek voltak népe között, de ismeretlen tengerekre jutván, 's nem látván egyebet víznél és levegőnél, Kolumbust a' tengerbe akarták dobni; rövid időre

ugyan megnyugtatta az elcsüggedteket, de végre kénytelenítetett felfogadni, hogy ha nem érnek 3 nap múlva száraz földet, azonnal visszatér; következő nap már száraz föld jeleit látták, 's October 12-én nagy örömeikre ki is szállottak Guanahani, igen termékeny szigetre, mellyben meztelen vad népek laktak, de itt aranyat nem találtak. Égvén aranyválytól, Columbus dél felé ment, 's Kubát, szinte arany nélkül, 's azután Hispaniolát, vagy szent Domingot, fedezte fel. Ezen utolsóban bizonyos fejedelmeket talált, 's itt hallá, hogy a' szomszéd szigetek lakosai emberevők legyenek. A' szomszédok ellen való bátorság végett Dominóban a' szigetbeliek örömeikre erősséget állított fel, mellyben, kénytelenítvén a' hajókban 's más szerekben szenvedett szüksége miatt, visszatérni, 38 spanyolt hagyott, és 1493. év Januárius 3kán visszaindult Európába, hol is nagy veszélyes utazás után köz örömszajjal fogadtatott. Másod izben is elindult September 25-kén 's ekkor November 2-án a' Karaibi szigeteket fedezte fel, Dominiktól Portorikoig, mellyekben szinte nem találtatott arany. A' Hispaniolán hagyott gyarmata elpusztult, az aranyra kíváncsi spanyolok megölettek; e'végett Kolumbus más gyarmatot szállított oda, 's kíváncsi népe megnyugtatósa végett, tovább menvén Jamaikát fedezte fel, azonban aranyat itt sem lelt, 's mivel azon kevés arany is, mellyet Hispaniolán kényszerítve gyűjtögettek össze a' szigetbeliek, sem volt elég a' telhetetlen spanyoloknak, visszatértek Spanyolországba, 's Kolumbust bevádolták, melly vád alól csak 1494ben

X Spanyolországban lett személyes megjelenése által menekedett meg. A' további felfedezések végett harmad izben indult meg, a' mikor, délfelé tett utazásában Trinidad szigetét fedezte fel, 's tapasztalván itt száraz földre lett jutását, Indiába szándékozott keresztülvágni, de a' legénysége között eredt nyavalya és nyughatatlanság miatt Hispániolába visszatérni kénytelenített, hol nagy bajjal csillapithatta le az azalatt meghasonlott spanyolokat. A' Spanyolországba visszatért nyughatatlankodóknak azon ellene tett panaszukra, mintha ő a' spanyolokat rabszolgákká tenni törekednék, a' felfedezett tartományokba egy utána küldetett Bodavilla nevü spanyol nemes által letétetett, és 1500-ben vason küldetett| Spanyolországba, itt ugyan azonnal levétegett róla a' vas, 's Bodavilla megbüntettetett, de az ígért jutalomból egy fillért sem kapott. Végére szándékozván mindazonáltaljárni Kolumbus annak, ha valljon nem lehetne-e az uj tartományon keresztül felfedezni a' kérdéses mellékutat, 4 rosz hajóval 1502ben ujra kiindult, 's Portobellonál az uj föld legkeskenyebb tájára jutott, de keresztüljárásra nem akadhatott, nagy szélvesz után alig menekedhetett meg 1503ban Jamaikára, hol végképen elveszett volna, ha két, Mendesz és Fieszkó nevü legénye Hispániolába uszván deszka darabokon, nem hozott volna hajót segítségére; azonban 8 hónap alatt, melly ideig érkezett meg a' mondott hajóbeli segítség, sokat kénytelenített nyavalya, éhség, 's legénysége engedetlensége miatt szenvedni, kiket is magával együtt az éhen-halástól csak okossá-

ga által mentette meg. Kolumbus végre 1504ben visszatért Spanyolországba, mely időben Izabella meghalt, Ferdinandtól pedig az ígért jutalmat most sem nyerhette meg, sőt az egész felfedezés most, midőn meg volt léve, könnyű dolognak tekintetett. Meghalt 1509ben, holtteste Hispániolán Domingo városában, a' kívánsága szerint melléje tett vassal, mellyel Bodavilla által vasaltatott meg, temettetett el. A' felfedezettett tartományok bővebb leírása Amerikustól van, kiről a' világnak ezen új része Amerikának neveztetik; az északi és déli Amerika között levő szigetek pedig Nyugot-Indiának, 's ezen idő óta a' délkeleti Ásiában levő tulajdon India Kelet-Indiának neveztetik. X

46.

X Most már évenként történtek új felfedezések. Kabral, Kap felé utazván 1500ban Braziliát fedezte fel déli Amerikában, melly a' Portugallok által kezdetben kevésre becsültetett, de később a' benne találtatott arany, gyémántok és nagy mennyiségű festékfa miatt a' Portugalloknak főhirodalmuk, 's 1808-tól 1821-ig a' Portugalli királyház menedékhelye lett. A' spanyolok nem akadhatván sehhol sem aranyra, mint kívánták, a' szegény szigetbelieket kezdték sanyargatni durva munkákkal, hogy ez által kincset gyűjthessenek, a' makacsokat korbácsolták, agyonlőtték, fejedelmeiket megégették, 's ezen kegyetlenségeket 's durva természetüket Lasz Kasas sem nyomhatta el fontos nagy erejű beszédével. Az Arany-tartománynak a' déli részeken leendő felfedezése végett előrehatván gyalog a' merész Balbua Amerika X

X száraz földén, 1513ban eljutott sok viszontagságai után a' Kolumbus által gyanított túl tengerre, de egy kemény szívü paroncsoló által kivégeztetvén, a' további felfedezés elmaradt. Ferdinand Kortes 1519ben Mexikóba jutott, hol embereit a' benne terjesztendő hűség tekintetéből, hajóiknak, mellyeken Kubából Mexikóba szálltak, megégetésére birván, a' fővárosnak indult, azt elfoglalta, 's Montezuma nevü királyát is rövid idő mulva elfogta, 's a' Kubai irigy-lelkü helytartó által ellene küldött sereget kevés bajjal részére hódította. A' Mexikóban ez alatt támadt lázzadás miatt azonban, mellyben a' nép önnön királyát is megölte, a' várost nagy vesztességgel elhagyni kénytelenítetett; de el nem csüggedvén, uj erőt gyűjtött, 's a' várost 1521ik évi Augusztus 13-kán viszont elfoglalta. Kortes 1536ban Kalifornia félszigetét is felfedezte; fejedelmének iránta viseltett háladatlanságán való bujában megholt 1547. X

Az Indiába vivő keresztút felfedezése végett megindulván ez alatt Szevillából Magellan Ferdinand, az 1519. év Augusztus 10kén Brazília felé ment, 's a' la Plata öble mellett elevedzvén, az 1520. évi Martius 31-től szent Juliánban telet, hol a' szokatlan nagyságu Patagóniabelieket lelte, 's October 21kén a' kérdéses keresztutra, mellynek neve most Magellani ut, jutott. Ezen keresztutat elhagyván November 28kán Magellan alatt a' spanyolok, vélvén, hogy India Amerika megett nem messze fekszik, 's hogy kevés nap alatt elérhetni, a' szabad tengerre bocsátkoztak, de utazásuk a' legkedvezőbb szélben is 3 hónapig és 20 X

X napig tartott, míg az 1521 év' Marczius 6kán a' Tolvaj, 's később a' Filippina szigeteket, hol Magellan Aprilis 27kén egy ütközetben elesett, felfedezték. Az ötből fenmaradt két hajón tovább utazván a' Portugallok, nagy csudákozásukra keletről a' Molukki szigetekre értek, honnan, egyik hajójuknak veszte után, az utolsón szerencsésen visszatért Spanyolországba, a' 235 kiindult legénységből fenmaradt 18 ember; kiszállásuk napját, az az 1522 évi September 6kát, szombat napját, feljegyezték hajójukra, 's nagyon csudákoztak, hogy a' szárazon ekkor már vasárnap, September 7ke volt. Minthogy azonban a' föld mindennap forog, 's minden esztendőben megfordula' nap körül, természetes következés az: hogy a ki dél felé utazik a' föld körül, haza értével, egy nappal kevesebbet, ki pedig keletfelé teszi ugyanezen utazást, haza jöttével egy nappal többet számlál.

Végre Pizaro Ferencz, egy vad természetű hajós, 1530ban felfedezte a' Peru nevű Aranytartományt, hogy valóban temérdek sokaságu aranytaláltatott. A' fejedelem (Inka) váltságaul egy 22 lábnyi hosszáságu és 15 lábnyi szélességű arannyal tölt szobát ígért, minden katona 10,000 tallért nyert prédául, 's csak játszottak az aranydarabokkal. Ennek következésében minden ember Peruba tódult, a' Perubeliekkal állatok gyanánt bántak; 's elvakíttatva az aranyvágytól, sem törvényt sem igazságot nem ismertek. Figyelmetessé tétetvén végre ez által a' spanyolkormány, 1546ban egy Pedro de la Gaszka nevű, nagy méltóságú, 's

értelmes férfit küldött Peruba, ki is visszaálltván az igazságot, 's megenyhítvén a' Perubelieket nyomó rabszolgaságot, királya számára 6,000,000 tallért gyűjtvén, szegénységben, bámultatva 's majd csaknem imádatva, tért vissza Spanyolországba. Ekkoráig keveset haladtak azonban a' spanyol gyarmatok, mert ezen nagy gazdagságu tartományban csekély a' földmivelés, a' kereskedés pedig csak az idegenek' kezében van, a' helytartók kényük szerént uralkodnak, a' törvényeknek semmi erejük sincs. Ezen gyarmatok azonban a' királyi háznak az anyatartományban történt letételével új életre gerjedtek, sokan 1809 óta az anyatartománytól függetlenekké szándékozták tenni magokat, néhányan pedig csak a' királyokkal ellenkeztek. A' királyi hatalomnak 1814ben történt visszatételével sem szűnt meg ezen viszálykodás, és most, holott Spanyolország általlátá, hogy gyarmatait vissza nem foglalhatja, szűnt meg végképen. Ezen gyarmatok azóta többnyire függetlenek lettek.

47.

A' portugalloknak nagy erővel ellenük szegzte magát Kelet-Indiában a' Kalikuti Zamorin, segítette a' mahomedánusok által. A' portugallokat ellenben Kalikut' ellensége Kochin' egyik királya fogadta tartományába, hol nagy erősséget állítottak fel, mellyet Pereira Zamorin' serege ellen 150 emberrel öt hónapig vitéz bátorsággal védelmezett. A' portugallok e' földre 1505 óta több gyarmatokat telepítettek, Ceylon szigettel 1506ban kereskedni kezdtek, 's a' Mahomedá-

nusokat végkép törekedtek az indiai kereskedéstől megfosztani. A' Perzsiai öbölben feküdt Ormusz nevü főraktárukat Albuquerque elfoglalta; ezt ugyan idővel ismét elvesztette, de a' mint Kelet-Indiai al-király létére 1510ben Goat, 1511ben Malakkát, 's innen a' Molukkai szigeteket bevette, 's Kalikutot meghódította volna, Ormuszt megszállván, viszont elfoglalta, 's mindenektől tiszteltetve, meghalt Goa alatt. A' Chinával való kereskedés megnyitott 1518ban; a' portugallok egy tengeri rablón tett győzedelmük jutalmául, a' kis, Makkao nevü szigetet nyerték birtokul. Az Európaiak ama főhasznú Chinai természetményt, a' theát csak 1600 után ismerték meg, 's most évenként 20,000,000 font theánál több hordatik Európába, mellyért Chinába több milliom tallér ezüst pénz megy ki. A' portugallok Chinából a' földmivelés 's mesterségekben virágzó Japan szigetre értek, hol igen jól fogadtattak, és arannyal, finom rézzel, kánforral 's 'at. nagy hasznu kereskedést üztek.

Ezen, Ásiában volt nagy birtokai által fögazdagságu tartomány lett Európában Portugallia, de a' melly hirtelen felemelkedett, ugy le is süllyedt. Spanyolország 1580-ban Portugalliával egybekapcsoltatott; 's a' spanyol kemény uralkodás alól felszabadult hollandok rendre foglalták Kelet-Indiában Portugallia' birtokait, így jutottak 1600 körül Kap, Ceylon, Trinkomale, Malakka 's a' Molukki szigetek' birtokába. Hollandia' hatalma is süllyedt idővel a' háboruk által, Angliaé pedig 1740 óta nevedezni kezdett a' tenge-

ren; az Angolok Kelet-Indiában 1756 óta nagy birodalmat foglaltak el, és sok Európán kívül levő, 1795 óta meghódított, hollandus tartomány 1814-ben birtokukba jutott.

48.

*Attól, olvas
mél két
848, és
49*

A' háboru fő rosz levén az emberi nemzetre nézve, ez alatt magok' védelmezéséről nem csak a' háboruskodók, de más szomszéd nemzetek is kénytelenítetnek gondoskodni. Régenten, nyárs, tör, lándzsa, nyil, parittyá, és kard volt a' fegyver; mellyek ellen sisak, mellvas és paizs szolgált védelmül. Ezen fegyver' neme régenten nagyobb személyes bátorságot 's vitézséget kívánt, a' háboru is nagyobb dühösséggel folytatott, 's véresebb is volt, mint most. Krisztus' születése előtt feltaláltatott már a' köveknek 's tüzes golyóknak bizonyos távolságra lett hajításuk mestersége; a' puskapor azonban nem régi találmány. A' puska- port az Európaiaknál, hihető, korábban ismerték a' chinabeliek és arabsok a' nélkül, hogy a' hábo- ruban használták volna. Közvélemény szerént egy Schwarcz Berthold nevü német barát 1300 körül történetből puskaport dugott egy ércz mozsár for- ma szárba, 's az elébe követ tett; a' szárnak pedig becsinált végével ellen fekvő részén levő száján felgyujtván a' puska- port, az említett kő bizonyos távolságra separtetett. Illyen mozsarak- ból állottak az 1400 körül használt álgyuk. Ezen durva löszér 1380 körül alkalmul szolgált a' kézi záruk' feltalálására, mellyek, hihetni, szinte német találmány, 's kezdetben kis hordható ál- gyukból, mellyek kanócz által süttettek el, állot-

tak. Idővel feltaláltatott Nürnbergben 1517ben a' német, egy kakashól állott tüzlakat, a' kakasba koha volt srófolva, a' koha előtt pedig aczélkarika forgott, melly a' kohát szüntelen szikráztatta. A' mostani kakast a' serpenyővel együtt végre a' Francziák találták fel, valamint az előbbi tüzlkő helyett erősebb kohát is, melly leginkább Francziországban találtatik, de hihetni, más vidéken is, a' mint csakugyan Hollandiában és Tyrolisban találtatott. Ezen lövő fegyver' használása mellett kevésbé lehet ugyan kitüntetni a' személyes bátorságot, de a' háboru sincs annyi vérengzéssel öszveköttetve, mint azelőtt. X

49.

X Nagyobb hasznuak lettek az emberi nemre nézve e' következő találmányok, ugymint:

1-ször a' vászon papiros. — Krisztus születése előtt az irás az Egyiptomi papyrus nevü csalit' gyökere szálaiból készítettett leveleken történt. Idővel a' pergamentom találtatott fel, melly mesterségesen kikészítettve lehúzott juh vagy kecskebőrből állott. Krisztus születése után a' pamutpapiros jött divatba, melly Chinai találmány volt, és Bukaresten keresztül az Arabsokhoz, innen Konstantinápolyba, Olaszországba 's Európa' többi részeire terjedett; a' pergamentomnál sokkal vékonyabb, az irásra alkalmasabb, de igen drága is volt. Ezen drágasága okozta, hogy Spanyolországban pamutrongyból készítettett 1200 körül papiros, melly az előbbinél valamivel ol-

Bukaresten

Xcsőbb volt. Németországban vászonrongyból készült végre papiros, mellyet már finobban 's olcsóbban lehetett készíteni.

2szor a' példánymetszés' mestersége. Ez is német találmány, a' barátok fára metszettek képeket, bemázolták, feketítették, papirosra nyomták, 's úgy lefestették. Elterjedvén Olaszországban a' kártyajáték az Arabsok által, minthogy a' kártyákat egyenkint festegetni unalmas volt, a' példány metszés fődivatba jött. A' kártyákat 1350körül egy német, fára metszette ki, mellyről, könnyebben lehetett azokat lenyomni, 's innen, fájdalom, annyira elterjedtek, hogy 1367ben' a' Würtembergi parasztok is értették már a' kártyajátékot. Franciaországban 1400 óta lett közdivatu a' kártyajáték, 's itt találtattak fel többnyire a' mostan szokásban levő kártyajátékok nemei. Nagyobb hasznú lett az, hogy fára egyes betűk, 's egész oldal iratok metszettek ki, mellyről azután papirosra nyomattak le. Ennek alkalmatlan 's unalmas létéből eredt

3szor a' könyvnyomtatás' mestersége. Ezen mesterséget ugyan régenten ismerték már a' Chinabéliek, de Európában nyoma nem volt, Mainz-i Guttenberg János gondolta ki. Ő első próbát tett az általa feltaláltatott könyvnyomtató sajtóval 1436ban Straszburgban; és 1442ben a' fából kismetszett, egymás mellé állított, 's tentával befekettett betűk' kinyomtatása által. Guttenberg, 1450ben a' Mainz-i gazdag lakos Fauszttal, kitől pénzzel segített, kötött társaságot, segédül pedig egy Schöffler Péter nevű, szép-író papot vettek

magok mellé; ki a' betüöntés' mesterségét, 's a' betüenyvet találta fel, melly enyv, a' nélkül, hogy általutne a' papiroson, ellentáll a' présnek, valamint a' könyvnyomtató írt is. Az első, nagy öntött betűkkel nyomtatott munka, melly egy deák biblia volt, 1455 felé készült el. Guttenberg összeveszván Fauszttal 1456ban; ettől elvált, és 1468ban meghalt, a' nélkül, hogy ezen nagy fáradságába és áldozatjába került szép találmányért jutalmat nyert volna. A' szép olcsó bibliák nagy figyelmet gerjesztettek; 's a' barátok, kik ezelőtt a' munkák leírása által sok pénzt szereztek maguknak, Fausztot ördögös gyanánt vádolták be, melly vád, minthogy Fauszt mesterségét titokban tartotta, hitelt is nyert. Mainzban 1462ben történt elfoglalásával, az elszélyedt, Fauszt' legényei által, egész Európába elterjedt a' könyvnyomtatás, 's legnagyobb tökéletességre hozatott Olaszországban.

4szer a' könyvkötés. A' könyvek régenten csak tekercekből állottak, később pedig levelenkint aggallattak össze, de mig pergamentomon történt az írás, kevés levelet lehetett egyszerre összeaggatni. A' papiros feltalálásával gondoltattott ki csak olly szer, melly által számosabb leveleket lehessen összeaggatni, és csak 1500 körül találtatott fel a' könyveknek alkalmas erős kötetekbe lett szorittatásuk, melly mesterség Angliában legnagyobb tökéletességre jött.

5ször a' rézmetszés mestersége: az az, a' képeknek réztáblára lett kimetszésük, festésük és kinyomtatásuk mestersége; melly 1440 előtt Né-

metországban találtatott fel. A' képeknek egy réztáblára választóvízzel lett kiégettetésük mestersége, 1500ban Dürer Alberttől eredt, ki a' rézláblát, a' választóvíz evő erejét kiálló irral huzatta által. Hassziai Szigen Lajos találta fel a' fekete metszés mesterségét azáltal, hogy a' réztáblát meghomályosítá, 's részenkint befekelité, hol pedig világosság kívántatott, durva részét levéste, 's hol azonban kevés árnyék kellett, ezen vésést kevesíté, 's hol több árnyékre volt szükség, a' véséssel felhagyott. — Remélhetni, hogy idővel ezen mesterség nagyobb tökéletességet nyerend.

6szor a' pápaszemek. A' 13. század végén egy Spina Sándor nevű Florencziabeli által találtattak fel, 's idővel a' messzelátó-csővek tökéletességükre vitettek; melly csövek által olly nagy pontossággal vizsgálthatott a' hold, hogy ma hold ábrázolatokat birunk, mellyek szerént új csillagzatok, úgy mint: a' Jupiter holdjai, 's főkép pedig 1781ben Uranus, 1801 óta pedig Czéres, Pallas, Juno, és Vesta fedeztettek fel.

7szer Amalfiai Giója, a' 12ik században Franciaországban már ismerős mutatótöt olly tökéletességre hozta 1300ban, hogy ez által meg lehetett határozni az ismérrelen tengereken a' vidéket; 's most lehetett már csak felfedezni a' Kelet-Indiába szolgáló tengeri utat, és Amerikát, valamint a' föld golyobisa körül mindenfelé tenni utazást.

50.

Egész Európát gondolkozásra buzditák, 's az emberi nem közt új gondolatokat, bővebb is-

mereteket terjesztettek a' keresztes ^{utazások,}
a' kereskedés' nagyobb virágzása, a' könyvnyom-
tatás' feltalálása, a' Portugallok és Spanyolok
által tett felfedezések, a' ~~kereskedés~~ kereskedés 's tudomá-
nyok fővirágzásban voltak az Olaszföldön. Ez,
nagy akadályára volt a' pápa' gögös uralkodói
vágyának, Rómában legkevésbé sem becsültetett,
's az Olaszországon kívül levő fejedelmek is
nagyobb merészséggel bántak már véle. A' Pápák
közt 1378ban visszálkodás támadván, 40 esztendő
alatt egyszerre két, sőt három Pápa is uralkodott,
's a' papság undok vétkekbe süllyedt; de a' Szent-
egyház és szolgálai iránt való tisztelethez szokott
nép hív maradt a' Pápához. A' tudósok azonban,
főkép a' 200 körül Olaszországban és Párisban
felállított tudományos egyetemek által fontos
vizsgálásra buzdítottván, a' Pápák' tanításaikban
lappangó hibákat és igazságtalanságokat felfe-
dezték, 's az emberi nem e' szerint mélyebb is-
meretekre gerjedt. Oxfordban Viklef a' bibliából
mutatta a' Pápák' botlásait 's igazságtalan tetteiket,
tanításai Prágáig terjedtek, 's ezen tanítást köve-
to ~~tett~~ Husz Jánosnak 1400ban annyi tanítványa
volt már, hogy a' pénzért bűnbocsánatot osztoga-
tott Pápa ellen, nyilván állott fel 1411ben; de mivel
a' Prágai érsek' tilalma ellenére is ajánlotta Viklef'
munkáját, bevádoltatván a' Pápánál, általa egyházi
átokkal büntettetett. Születése helyére térvén visz-
sza, tanításait folytatta, honnan egy nagy templomi
egyesület elejébe idéztetett Kosztniczba; hová,
Zsigmond császártól személyes bátorság ígértet-
vén nekie, 1414ben el is ment, 's tanításai valóságát

a szert írásból bizonyította; azonban tanításai, a' Pápa' hatalma ellen szólván, megfogattott, 's eretnek gyanánt, kinek tett ígéretet, nem kell megtartani, 1415b. megégettetett, valamint ugyan azon helyen, 1416ban Hieronimus nevü barátja is.

Egész Európa' pallérozására nézve nagy befolyásu volt, Konstantinápolynak 1453ban a' Törökök által lett elfoglalása; ezen Ásiai kegyetlenkedők ellen, sok Görögök szöktek már ezelőtt Olaszországba, hol is igen barátságosan fogadtattak. A' városok, Florencziára, ebben lévén az első Görög tudós, többnyire irigykedtek, 's rövid idő mulva, már minden városban volt, egy hazája' tudományait magyarázó Görög tudós. A' régi Görög költők' olvasása által, nagyobb elevenség-re buzdítottak a' bölesek és tudósok, a' Szentegyházi hatalom, méltóságából sokat vesztett, 's már 1500ban, a' pápai uralkodás', és tanítás általváltoztatására, minden készen állott. Ezen felbuzdító Görög tudományok, Németországban egy darabig még, hideg szívvel tekintettek. X

51.

Mindazonáltal Német országban eredt a' reformátio, vagy a' Szentegyház jobbitása. Luther Márton, Eislebenben született 1483 év' November 10kén. Kemény nevelés által félénk lett, 's a' törvény tanulása végett, 1501ben az Erfurti egyetembe ment, mellyet a' törvényhatóságok' lármás életük miatt elhagyván, 1503ban klastromba vonult. Itt felettébe komoly lett, mig 1508ban Wittenbergbe, nagy tudománya miatt, tanitónak hivatott. Luther, 1510ben Rómába utazott,

hol nagy bámulással ismerte meg, a' Pápák és kardinálisok gögös kicsapongásaikat. Ez által, a' Pápa csalhatatlansága iránt való hitben megtán-
torodott, 's e' mellett szorgalmasan olvasván a' szent írást, a' Pápa tanításával sok ellenkezőt talált. Egy, Teczel nevü barát, 1516ban bünbo-
csánatot árulgatott mindenfelé Szaxoniában, melly által sok pénz ment ki Rómába, 's az emberi nem, bünbocsánatot vásárolhatván pénzért, bün-
nösebb lett. E' miatt 1517. év October 31kén Luther, Wittenbergben, tanításának felhozott 95. pontja által a' bünbocsánat igazságtalan voltát, 's hogy ez által, csupán pénzt gyűjtögetnek a' Pápák, törekedett vitatni. Értésére esvén ez 10dik Leo Pápanak, Luthert Rómába hivatta, kit azon-
ban fejedelme, a' bölc's Fridrik, oltalma alá vett. A' Pápa, az 1518ban, Németországba küldött kö-
vetjei által, Luthertől, tanításának megsemmisité-
sét kívánta, mit Luther megtagadván, írásban mentette magát. A' Pápa, más követet küldött ezután 1519ben, ki Lutherrel lágyabb hangon beszélvén, őt engedelmesebbnek telte; de mivel elfogattatása, és Rómába való vitetése iránt, a' Pápa ezentul is tett titkon rendeléseket, Luther, nemcsak megmaradt előbbi állításai mellett, sőt azt is vitatta már, hogy a' pápai hatalom sem a' bibliában, sem a' szent atyák írásaikban, nem alapittatik. A' Pápa, Luthert 1520ban egyházi átokkal büntette, ő azonban elégetvén az átok-
szóró bullát, egész Német nemzetet, a' Pápá-
nak álnokul nyert igazai, 's a' klastromok eltörlé-
sükre, 's arra, hogy a' papságnak megengedtéssék

a' házasság, felszólítá, melyet több fejedelem követett. Vormszba, az 5dik Károly által tartatott nagy országgyűlésre, 1521ben idéztetett védelmezése végett Luther, mellyen, a' Császártól nyertt bátorságosítás alatt megjelenvén, azt nyilatkoztatta ki, hogy ha, a' szent írásból czáfoltatik meg, kész visszavonni állításait, különben pedig a' már számtalan botlásban tapasztalt Pápát nem ismerheti el, az Anyaszentegyház csalhattalan fejének. Ezen szabad beszéd miatt, számkivettetett, de számkivettetése akkor hirdettetett ki, a' midőn, a' Szakszóniai választó fejedelem titkon elrejtette Wartburgban. Innen eredtek iratai a' nélkül, hogy felfedeztetett volna menedékhelye, főkép a' bibliát fordította. Véletlen megjelent ismét Wittenbergben 1522ben, hol, a' nevében tett ujitásokat eltörlötte. Számüzettetése elfelejtetett, tanításai Szakszónián kívül is, főkép pedig Heszszábatervedtek; szerzetesöltözetéből kivetkezvén, 1524ben Bora Katarina volt apáczá, vette nőül 1525ben, 's a' nagy, és kis katekismusát 1528b, adta ki.

melett
A' katolikus fejedelmek felzudulván, az eretnekségek ellen, Luther vallásának, a' mise 's másszent szokások megtartása, 's uj tavitványoknak be nem fogadása alatt, szabad gyakorlást szándékoztak ugyan Speierben 1529ben engedni. Ezen feltételek ellen protestálván a' Lutheránusok, protestansoknak neveztettek, és 1580ban uj hitük Augsburgban, hol ezt vizsgálat alá terjesztették, eretneki tanítás gyanánt elkarhozott, 's továbbra lehető terjesztése keményen megtiltatott. En-

nekkövetkezésében Schmalkaldenben egyesülvén a' Lutheránus fejedelmek, a' két felekezet közt, fegyverre kelt volna a' dolog, hacsak 5dik Károly császárnak, a' Magyarországra beütni szándékozó Török ellen nem lett volna szüksége a' protestansokra. A' protestans vallásnak szabad gyakorlást kellett e' végett engedni, 's több kívánságukat jóváhagyni. A' protestánsok e' szerint, sok követőket nyertek, 's a' Császár tartományai-ban is támadtak Lutheránus felekezetek, a' mit ő, jóllehet nem tetszett nekie, 's a' Pápa által szüntelen ingereltetett, a' Török pusztításai miatt kénytelenítették békén tünni; 's a' protestánsoknak 1542ben, ujonnan békességet igérni. Titkon készült azonban ellenök háborúra.

Luther nem érte végét, az általa kezdett munkának, meghalt az 1546. év Februarius 18kán születése helyén Eiszlebenben, 's eltemettetett, a' Wittenbergi vár templomában. Egyike, barátjainak, kinek mély tanácsával gyakran élt, Melancton volt; ezzel, Luther, látván csendes, és engedelmes természetét, élete vége felé elégedetlen volt, mi miatt sok helyeken, kevés szerencsével terjedt tanítása. Ezen sértő indulata, annyira megbántotta 8dik Henrik Angol királyt, hogy az Angol Szentegyház elkülönözött ugyan a' Pápától, de nem egyesült a' Lutheránussal.

Illy ellenkezője a' pápai hatalomnak, támadt Svécziában is, Czvinglius, kinek tanácsából eltöröltetett a' mise, a' képek kihányattak a' templomokból, 's a' papságnak megengedettetett a' házasság; Lutherrel, a' bibliának egy pontjában nem

7*

Luther
7* nak magyar
zatában

egyezhethetett meg. Sikertelen volt az 1529ben meg-
egyeztetésük iránt tett próba, mindegyik meg-
maradt állítása mellett, egymással azonban köl-
csönös barátságot kötöttek; de mivel Luther, Czvin-
gilius ellen irván rövid idő mulva, őt eretneknek
nevezte, ennek követői reformatusok neve alatt
megkülönöztek a' Lutheránusoktól.

52.

× A' catholicusok és protestánsok közt Luther
halála után kiüött a' háboru, melly, kezdetben a'
protestánsokra nézve szerencsétlen volt, de végre
1555ben Augsburgban, ez által vallásuk szabad
gyakorlását nyerték meg; az elkeseredés fenma-
radt azonban a' két felekezet közt. Ezen elkese-
redést, a' Jesuiták, felemelvén viszont tudomá-
nyok, és jámbor, jóllehet gyakran csak tette-
tett életük módja által a' katolikus vallást, 1540
óta igen nevelték, 's a' Lutheránusok elnyomat-
tatásán, titkon hathatósan munkálódtak. Ezen
elkeseredésből eredt a' 30 évi háboru, 1618tól
1648ig, melly Prágában kezdődött, ott is végez-
telett. Csehországban a' Császár, egy protes-
tans templomot rontatott le, egymást pedig bezá-
rattatott. A' Csehek, eziránt tett panaszaikra,
csak fenyegetődzést nyervén válaszul, megboszon-
kodtak, Prágában, a' császári tanácsosokat, az
ablakon kidobták, a' Jezsuitákat kiüzték, 's fel-
fegyverkeztek. Mátyás Császár ezalatt meghalt
1619ben. Helyébe 4dik Ferdinandnak, kit a' pro-
testánsok, ellenségeskedése miatt gyűöltek, kel-
lett volna következni, de a' Csehek Fridrik nevü
Pfalcsi választó fejedelmet választották királynak

Ezen hiu 's tékozló uralkodó megverettetvén 1620ban a' Császár seregétől, és 1621ben számkivettetve, biradalmaitól megfosztatván, egész Cseh ország erő hatalommal kénytelenített az Ausztriai uralkodás alá és katolikus valláshoz visszatérni. Jóllehet, az ellenség kipusztult, a' Császár serege alsó Szakszoniai kerület határain megmaradt hadi állásában. Kénytelenítettvén e' miatt ezen kerület felfegyverkezni, 4dik Christiánt Dánia Királyát választá vezérnek, ki Luther mellett Barenbergben 1626ban Tilly által megveretett, Vallenstein csapati, mellyek csak prédálásból éltek, Holsteinba ütöttek be, 's a' Király kénytelenített szigeteibe vonulni; Vallenstein, rendre pusztította a' keleti tengertáji tartományokat, a' hercegeket kiüzvén Meklenburgból, ezen herczegséget magának ajándékoztatta a' Császár által; Stralszundból mindazonáltal kénytelenített kimenni. Dániával 1629ben békesség kötötte, 's a' protestansokon győztes Császár, egy kiadott parancsolatjában, visszakivánta ezektől, az 1555 óta elfoglalt katolikus templomokat és klastromokat. Nem segíthetvén magokon a' protestansok, Gusztáv Adolf Svecziai királyhoz folyamodtak. Vallenstein ez alatt felboszontván a' katolikusokat, szinte mint a' protestánsokat, szüntelen pusztításai miatt maga ellen, egy, Regensburgban 1630ban tartatott Választó fejedelmek gyülekezetén, hivatalából letéttve, a' Császártól seregének nagy részével együtt elbocsátott. Elhagyván Vallenstein, fejedelme ellen forralt titkos boszusággal a' sereget, Csehországba

ment, hol királyi pompával vitt életében várva leste a' jó alkalmat, mellyben a' Császáron boszut állhatna.

53.

Gusztav Adolf, legfőbb hadivezér azon időben, 's valóban jó Király, az 1630 év Junius 24kén Pomerániába szállott meg; a' protestánsok azonban, jóllehet őt segítségül hívták, mégsem viseltettek iránta bizodalommal; és Brandenburg, Szakszoniával együtt, vele ellenségeskedett. Pomeraniából Gusztav Adolf a' császár seregét kiűzte rövid idő múlva, Brandenburgot magával egyesülni kényszerítette, és Szakszonia is, melly a' Császár parancsolatai gátlása miatt Tilly által megtámadtatott, őtet 1631ben segítségül hívta. Tilly Május 10kén a' protestánsoknak Magdeburg nevű egyik fő városukat foglalta el és pusztította példatlan kegyetlenséggel, melly városnak segítségére Brandenburg és Szakszonia által akadályoztatva lévén Gusztav Adolf, nem mehetett. Ezután Szakszoniába sietvén, a' 36 ütközetben győztes Tillyt az 1631 év September 7kén Lipszia mellett megverte. Továbbra nyomulván ennekutána a' protestánsokat Frankoniában felmentette a' Császár nyomattatásai alól, 's Mainz és Falcz elfoglalásával Csehországba hatott. A' Szakszoniai választó fejedelem azalatt szinte beütvén Csehországba, Prágát foglalta el. A' rendes sereg, 's Tillynek Bavariában történt megvertetése óta, fővezér nélkül szükölködött Császár tartván azonkívül Bécsnek ostromoltatásától is, Vallensteint hívta vissza a' fővezérségi

hivatalra, ki azonban, mivel örvendett szívében a' Császár megaláztatásán, csak nagy feltételek alatt vállalta fel a' fővezérséget. Vallenstein, a' kénye szerint lévő feltételek alatt olly hatalommal, hogy a' Császár nem parancsolhatott nekie, 's a' seregben, tudtanélkül nem tehetett változást, sőt az elfoglalt tartományokban, szabad kénye szerint bánhatott, fővezér lett az egész császári seregben. A' nagy hirtelenséggel öszvegyűjtött sereggel kiűzte Vallenstein a' Szászokat Csehországból, a' Bavariából visszavonulni kénytelenített Gusztav Adolffal, Luczen mellett, 1632 év November 6kán megütközött, melly ütközetben, a' Svekusok, nagy veszteségükkel, 's Gusztav Adolfnak elestével, győzedelmeskedtek. Vallenstein ez ütközet után Csehországba vonulván, a' helytelen fegyverszünet 's a' Svekusokkal tett titkos alkudozások által annyira gyanuba esett a' Császárnál, hogy ez a' vádnak, mintha Vallenstein a' Csehországi koronára törekednék, könnyen hitelt adott, 's őtet az 1634 év Februarius 25kén Egerben kivégeztette. A' Svekusok, Gusztav halála után, Bernhard Szakszonია Vajmári herczeg alatt, egy ideigugyan győztesek voltak, de Nordling mellett 1634 év September 7kén, első izben megverettek a' Németföldön. Ennek következésében kénytelenítettvén Pomeraniába visszavonulni, több protestans fejedelmek, főkép a' Szakszonai választó fejedelem, békességet kötöttek 1635ben a' Császárral. Ezután a' Francziák, hadat üzentek a' Császárnak, 's Bernhard segítette általok 1638ban Elzászt foglalta el; a'

Svekusok is előnyomulván ujra, 's megvervén a Szászokat, Sleziában termettek. A' Császár békeséget ajánlott ugyan, de reménylven a' szerencse megfordulását, a' kékességről, mihelyest 1643ban megverettettek a' Francziák 's a' Svekusok, Dánia ellen kénytelenítették menni, szót sem tett. Minthogy azonban, a' Francziák ujra győzedelmeskedvén, rövid idő mulva, a' Rajnán tul Bavaáriába nyomultak, 's a' Dánusok lecsillapításuk után, Torsztenszon Svekus fővezér 1645ben Csehországban győzedelmeskedett, Ósznabrück és Münszterben csakugyan elkezdődtek a' békealkudozások. A' békességnek majd mindenik feltételét mindannyi győzelem által kellett kicsikarni a' Császártól. A' mint azonban a' már néhányszor megcsalatott Francziák dühösen visszatérve, Bavaáriát pusztították, 's a' megboszkodott Svekusok Prágának egyik elővárosát elfoglalva, dulták volna, megijedvén a' Császár 1648. év Augustus 6kán aláírta a' békességet; mellynek következtetésében visszatétt a' Pfalci választó fejedelem, a' protestánsoknak szabad vallásbeli gyakorlás, 's a' katolikusokkal egyenlő igazak engedtetek, a' Svekusoknak Pomerania egy része, Fancziaországnak pedig Elszász jutott birtokul. Németország ezen háboru által felette nagy pusztításokat szenvedett az, ezelőtt virágzó helyeken düledéknél 's hamurakásnál egyéb nem látszott, 's a' fennmaradt városok is többnyire laktalanok voltak

4-ik Henrik egy a' legjobb Francia királyok közül, 1589-től 1610-ig uralkodott; igen jó nevelésű, de református létére a' katolikus udvar előtt gyűlöletben volt. Az 1572 év Augustus 24-dik éjelen történt nagy öldököltestétől, mellyben minden Párizsban lévő reformátusok, álnok ravaszsággal végeztettek ki, csak azáltal menekedett meg, mert tétette egy idő óta magát, mintha katolikussá lenni szándékoznék, annakutána azonban hitsorsosai igazaikat állhatatosan védelmezte. A' pápisták 1589-ben, jóllehet győzedelmeskedett rajtuk, nem akarták királyuknak ismerni, 's Párizs kapui sokáig zárva maradtak előtte, és ő, hogy a' Párizsiakat az éhségtől megmentse, a' város ostromlásával felhagyott. Látván továbbá, hogy sem erő-hatalom, sem nagylelkűsége által nem boldogulhat, pápistává lett 1593-ban, a' midőn azonnal meg is nyíltak előtte Párizs kapui; minden ellenségeinek nagylelkűen megbocsátott. A' pápistáknak megnyugtató után, az 1598-ban pápista tanácsosaitól is jóváhagyott Nanteszi rendelkezése következtében megalapította a' protestánsoknak vallásbeli szabadságukat; országának boldogítása tekintetéből jó példák által serkentette a' földmívelést, az adókat kisebbitette, ~~opor-~~ fákat ültetett, selyembogarakat neveltetett, a' kereskedést könnyebbitette, 's a' ruházatban egyszerűséget törekedett behozni. Örök béke alapítása lévén célja, békesség idején legkedvesebb foglalatossága volt a' békességnek más tartományok között lett helyreállítása; Ravailac Fe-

rencz által azonban 1610 év Marczius 19kén megöletett, 4dik Henriknek, Süly nevü nemes lelkü hiv barátja volt, a' kinek nyíltszivűségét, mindenkor békén türte, 's ha olykor meg is bszankodott reája, rövid idő mulva, vele ismét megbékélt, 's a' barátság köztök, illy esetekben forróbb és szivesebb lett, mint azelőtt.

55.

4dik Henrik unokája, 14 Lajos 1643tól 1715ig uralkodott; uralkodása legfényesebb volt ugyan Francziaországban, de az országra nézve, nem a' legboldogabb. Szerette a' háborút, 's nagy hadivezér létére, fővitéz vezérei voltak. Spanyolországot, Ausztriát és Hollandiát megalázta, hatalmas uralkodó volt a' tengeren 1685ben. Jóllehet mind a' Franczia határos tartományok egyesültek ellene Angliával 1688ban, ő ezeken, győzedelmeskedett, 's inye szerint kötött velek 1697ben békességet. Azonban kiütött 1791ben, a' Spanyol örökségi háború, 's Lajos Fülöp nevü unokáját, szándékozott, Ausztriai Károly kirekesztésével, Spanyol királynak tenni. Ujabb egyesülés állott össze, mellynek Lajos, nem levén sem pénze, sem hadi vezérei, 's országában belső nyughatatlanságok támadván, nem állhatott ellent, csak egy pár kesztyünek, 's egy csésze víznek köszönhette, hogy kedvezőbb feltételek alatt, nyert 1713ban békességet. Francziaországot nagy inségbe hozta, 's megbánván élte hibáit 's bűneit 1715ben, alattvalóitól meg sem sirattatva, meghalt. Lajos, a' Nanteszi rendelést 1685ben eltörölvén, nagy kegyetlenségek által kényszerítették a' katolikus

vallás követésére a' protestánsok: mi miatt sok ezer, még pedig népének legszorgalmatosabb, 's legalkalmasabb része kivándorlott; uralkodását mindazonáltal dicsőítette a' kézműveknek, kereskedésnek, gyároknak, mesterségeknak és tudományoknak virágzásra lett hozásuk által. A' franczia nyelv alatta annyira palléroztatott, hogy az europai udvaroknál köz nyelv lett, 's ma is az. Minden rossz tette mellett sem volt Lajos rossz ember, a' nagy tekintetű tárgyat fényre hozni akarván, nagyravágyó lett, a' társaságos életben nyájas magaviseletű volt, a' nyájas beszédeket szívelvén, hízkelők nélkül nem szükölködött, a' néha nyers hangon ejtett ellenkezést is békén eltűrte.

56.

Europa' 's Asia' éjszaki részén ma uralkodó hatalmasság Muszkaország; nagy hatalmát az 1689től 1725ig uralkodott nagy Péter alapította. 10 esztendőskorában már császárnak választott 1682ben, de Sofia nevű uralkodni vágyó néneje lenyomta, sőt megölettetésén törekedett, mi miatt Péter, Preobaszenszkoe faluba vonulván, Lefort alatt a' játszó társaiból összeállított sereggel klastromba üzte Sofiát. Császárságra jutván, első foglalatossága volt, a' rendetlen Muszka katonaságot, a' többi hatalmasságok rendes hadilábara hozni, ezt azonban az öregebb császárné testőrző seregét formáló Streliczek ellenzették, kik Sofia által Péter meggyilkoltatására ingereltetve szüntelen nyughatatlankodtak. Muszkaországnak sem hajója, sem tengeri kereskedése nem

levén, Péter építette az első Muszka hajókat, melyek továbbra leendő terjesztésük végett, Archangelbe utazott a' fehér tengerre. A' kereskedés előmozdítása végett, vagy a' keleti, vagy pedig a' fekete tengeren kikötőkre volt szükség, ott azonban a' Svekusok 's itt a' Törökök uralkodván, csupán háboru által lehetett birtokukba jutni. Az 1695ben e' végett tett sikertelen próba után, Don mellett fekvő Aszov városát foglalta el Péter 1696-ban, a' mikor is a' legelső Muszka hajósereg, jelent meg a' fekete tengeren. A' megvetett Streliczek a' Császárnak 1697 év Februarius 2kán leendő megölésére összezejövé, czéluk, két összeesküdt társok által elárultatott; Péter írásbeli parancsolatot adott az iránt, hogy éjeli 11 óraker az összeesküdteknek elfogásuk végett, vegye körül a' gyülesházat, egy tisztnek, 's e' parancsolatot 10 órára vélvén Péter, hogy adta légyen, tizenegyedfél óraker egyellen egy tiszttől kísértetve, az összeesküdtek közzé lépvén, vélek iszik, és mulatoz, míg egyikük megölésére jelt ad, ekkor felugorván Péter, az összeesküdtek elsőjét földre veri, 's e' pillanatban a' szobába toppant említett ör által őket rendre elfogatta. Általátván Péter, hogy Muszkaország boldogsága, a' többi Európai tartományokban virágzó tudományok, és mesterségek ismerete által eszközölhető, 1697 év Április havában utazásokat tett Németországon, Hollandián, és Anglián keresztül álnév alatt, 's minden fényüzés nélkül. Hollandiában, köz ácslegény gyanánt dolgozott, tanulás és tökéletesedés végett, eljárt a' leghiresebb, 's legszor-

galmatosabb mesteremberekhez ; megalázó magaviselete miatt mindeneknél kedves lévén, kevés bajjal szerzett Muszkaországba letelepedett mesterembereket, főkép Angolokat vitt hazájába. Ennekutána is szorgalmasan készíltetett Muszkaországban esztergályos és kovács munkákat, 's az egy ízben kovácsolt 18 dorong vasért kapott pénzen vett egy pár czipőt gyakran szokta volt mutogatni a' társaságokban, seborvosi munkákkal is örömet foglalatoskodott, a' seborvosokat érdem szerént ítélte és büntette, tulajdon kezeivel egy asszonynak a' kórságot csapolta le Moszkvában, 's többeknek fogakat huzott ki. Olaszországba szándékozván, kénytelenítetett a' Streliczeknek ujni lázadások miatt Bécsből 1698b. visszatérni, a' midőn megboszonkodván, több ezer Streliczeket kivégeztetett.

Ezen utazásában Péter a' Svekusoktól kelet tengeri tartományok elfoglalásuk végett, szövetséget kötött Lengyelországgal és Dániával. A' Svekusok ifju vitéz 12dik Károly nevü királyuk azonban békességre kényszerítvén 1700. a' Dánusokat, ugyanazon esztendőben a' Muszkákat megverte, Lengyelországot elfoglalta, 's August nevü királyukat elűzte 1702től 1706ig. Használván Péter Károly' távollétét, a' keleti tenger partján a' Finniai kikötőtől Burkusországig tett foglalásokat, 's 1708ban Pétervárát alapította. Azonban 1708ban 12. Károly ellene fordult, minden léptén nagy félelem és rettegés követte, 's Károly bizonyosan hitte, hogy Moszkvát is elfoglalja, de nem lévén elegendő elesége, 's Ukren is

honnan segítséget reménylhetett, hiv maradván Péterhez, Pultava mellett 1709ben a' Svekusok megverettek, 's Károly is keményen megsebesítetett. Károly' unszolására 200,000 töröktől körülvértetvén Péter ennekutána kis seregével, bizonyosan elveszett volna, hacsak Katalin nevű jövendő nője' tanácsából megvesztegettetvén a' török fővezér, Aszov visszaadása mellett, seregestül együtt 1711ben meg nem szabadult volna. Károly tovább is próbálgatta ellene gerjeszteni a' törököket, de siker nélkül; Péter pedig a' ten-ger keleti partján tett foglalásait megerősítette, 's Károly' halálával az 1721diki béke következtében Liflandia, Eszlandia, Ingermanlandia 's Finlandia egy része jutott birtokul.

Péter ezen háború alatt másodszor is utazott Európán keresztül 1716ban és 1717ben önnön példája 's rendelései által mindinkább terjesztette Muszkaországban a' külföldi jobb szokásokat 's tudományokat; a' szokásban volt letérdepelést a' Czár előtt eltörölte, az, azelőtt hordott hosszú köpönyeg helyébe rövid köntöst hozott divatba, a' szakált lenyiratta, a' fehérszemélyeket felléptette a' társaságokba, könyveket fordítatott Muszka nyelvre, 's több iskolákat alapított. Meghalt 1725 év' januarius 28kán.

57.

Burkusország, melly Európának 18dik században virágzó hatalmasságai közül legkisebb volt, hatalma' főpolczát nagy Fridrik Wilhelmtől, ki 1640től 1688ig uralkodott, nyerte. A' Svékusokon 1675ben Ferbelin mellett nyert győzedelme

által nagy tekintetet szerzett e' választó fejedelelem, tartományát a' kiköltözöködött francia reformatusokkal népesítette, gazdagította és pallérozta. A' fia első Fridrik királyi nevet vett fel, Burkusországban 1688tól 1713ig, első Fridrik Wilhelmnevü király alatt, 1713tól 1740ig, a' takarékoság példánya, nagy atya szerint külföldi mesterek által gazdagította országát, nagy sereget gyűjtött, 's holta után sok kincset hagyott. 2dik Fridrik 1740tól 1786ig, atyjáról maradt tartományait tudta használni; 's nem akarván néhány Sléziai herczegséget Austria Maria Terézia nevü uralkodónéja neki általengedni, holott ő ezekhez igazat tartott, 1741ben elfoglalta egész Sléziát, melyet Terézia az 1742 és 1745diki béke pontjai szerint kénytelenítetett birtokában hagyni. Titkon azonban bosszút forralván e' miatt 2-ik Fridrik ellen Muszkaországgal, Szakszoniával, Franciaországgal, Svédiával, 's más Német tartományokkal egyesült Mária Terézia, honnan eredt az 1756tól 1763ig tartott 7 évi háboru. Fridrik ellenségeinek megelőzésével 1756ban a' szakszok egész seregüket elfogta, Prága mellett 1757 év Május 6kán győzedelmeskedett, 's jöllehet Kollin mellett Junius 16kán megveretett, ujjabb fényes, Roszbach mellett November 5kén a' Francziákon, Leuthen alatt December 5kén az Austriabelieken, és Czorndorf alatt 1758 év Augustus 25kén a' Muszkákon tett fényes győzedelmei miatt, kénytelenítettek ellenségei elhagyni tartományait. A' Kunerszdöf mellett, 1759-ben szenvedt veszteségei az ellenséges pusztítások, országának elgyengülése

miatt azonban 1760 végével, és 1761ben czélt látszottak érni ellenségei. Erzsébet Muszka czárné 1762ben meghalván, 's 3dik Péter nevü következője, a' Muszka sereget egyesítvén a' Burkusokkal, 's holtával 2dik Katarina nevü özvegye békességet kötvén a' királylyal, 's mivel továbbá pénzhiány miatt Franciaország sem folytathatta a' háborút, 1763ban közbékesség lett, mellyben II-ik Fridrik semmit sem vesztett tartományaiból. Valamint országát ezen háboru által más hatalmasságok előtt rettentővé tette, ugy azt jó törvények, 's gyárok által boldogítani törekedett. Meghalt 1786 év Augustus 17-kén, példánya az akkori uralkodóknak.

58.

XLegszámosabb hajóserege most Angliának van, kereskedőhajói pedig minden tergeren; hatalmát, az 1558tól 1603-ig uralkodott Erzsébet királyné emelte e' nagy polczra. Ezelőtt Spanyolország leghatalmasabb 's leggazdagabb volt Európában, Amerikának nemes ásványai Spanyol, Kelet-India természetményei pedig Portugal hajókon kerültek tovább. A' kegyetlenség azonban, mellyel 2-dik Fülöp a' Belgiumi protestansokkal bánt, lázzadást okozott ezek közt, 's Erzsébet e' körülállást használván, segítette a' Belgákat, melly által hét belga tartomány felszabadulva a' Spanyol járom alól, Hollandia név alatt 1579 óta különös tartományt formált. Ezen itő óta szüntelen igyekeztvén az Angolok és Hollandok Fülöp alattvalóinak ártani, kelet-, nyugot Indiába, 's Amerikába ütöttek be hajókon, 's többnyire gaz-

dag zsákmánynyal tértek vissza, sőt Drake Ferencz a' világ körül másodizben is tett utazást. Ezen ellenségeskedéseknek egyszerre leendő megboszlásuk végett Fülöp, egy győzhetetlen névvel nevezett roppant hajósereggel legelőször is Angliát szándékozta elfoglalni, azonban résszerint a' könnyen forgó ellenséges hajók, résszerint 1558-b. egy nagy szélvész által roppant hajóserege egészen elrontatott. Spanyolország hatalma süllyedni, Angliáé pedig nőni kezdett; e' prédavágyból idővel jól rendelt kereskedés és gazdagság eredt. Anglia hatalmát nagyra emelte 1651-ben Kromvel igazgató azon rendelése által főképen, hogy minden nemzetnek csupán tulajdon természetnyeit vagy készítményét légyen szabad Angliába szállítani, 's ezáltal Hollandia kereskedése, mely többnyire más tartományok természetnyeiének továbbra lett szállításában állott, nagyon süllyedt, Anglia tengeri hatalma pedig rövid idő alatt felettebb növekedett. Hollandia Wilhelm nevű helytartója, ki 1688--ban egyszersmint Anglia királyává is lett, legkevesebbet sem változtathatott az angol kereskedők irigy részrehajlásuk miatt, a' Kromvel által tett kereskedői rendelésben a' Hollandok javára. Minthogy továbbá 14-ik Lajos ministerei 's fővezéreivel együtt, csak a' száraz katonaság, nem pedig a' hajósereg előmozdításában helyezteté dicsőségét, 's mivel a' többi Francia uralkodók még kevésbé gondoskodtak ennek terjesztésével, Anglia tengeri hatalma, és kereskedése akadály nélkül növekedhetett 's erősödhetett. Háborún kívül is nagy méltóságú

nemzet volt egész Európában, és gazdag is 1714-1740.

Az Angolok és Francziák közt azonban ki-
 ütvén 1740 óta a' háború, melly kevés szünettel
 nem rég végződött, az Angolok találmányi tehet-
 ségük, uralkodó 's kereskedővágyuk, még inkább
 gerjedt, 's nagyobbra növekedett. Az 1755-1764.
 tartott hét esztendő haború alatt, a' Francziáktól
 Éjszak-Amerikát, a' Spanyoloktól pedig Floridát
 foglalták el az Angolok. Kelet-India száraz ré-
 szén is, hol eddig békés kereskedők gyanánt szá-
 litmányaik voltak a' Francziáknak és Angolok-
 nak, ellenségeskedés ütött ki e' két nemzet közt,
 a' Francziák 1761-ben többnyire egész Indiából
 kiűzettek az Angolok, az Indiai fejedelmek vi-
 szályaik eldöntésébe is egyveledtek, az ezeknek
 nyújtott segedelmet, tartomány 's pénz által drá-
 gán fizettetvén meg, 's Europai hadi fortély, ra-
 vaszsággal, több fejedelmeket idegenítették el
 egymástól. Az Indiaiak rövid idő mulva érezvén
 az Angol sanyargatás sulyát, Myszore Hider Ali
 nevü fejedelme segittelve a' Francziáktól, az An-
 goloknak 1778 — 1783. hatalmas ellenségük lett,
 's minden tartományait visszafoglalta, mellyeket
 holta után Tippo Szachev nevü fiára hagyott. Az
 Angolok által felgerjesztett több Indiai fejedel-
 mek egyesülvén azonban Tippo Szacheb ellen,
 ötlet tartománya harmadától megfosztották; 's
 1800-ban Szeringapatnam is elfoglaltatván, egész
 Myszore birodalma minden kincseivel együtt, az
 Angolok birtokába jutott. Egy Kelet-Indiai ne-
 vü Angol kereskedőkből álló társaság, ennek

következésében ezen vidéken olly birodalmat szerzett, melly még egyszer olly nagy mint az Angoloknak minden Europai tartományuk együtt véve. A' Hollandusoknak vagyon ugyan némelly tartományuk a' Kelet-Indiai szigeteken, valamint a' Francziáknak, Spanyoloknak és Portugalloknak is Nyugot-Indiában és Éjszak-Amerikában, de az Angolok kezükben levén a' tengeri hatalom, nem szenvednek más nemzeti hajókat a' tengeren, 's e' miatt Kelet- 's Nyugot-India természetényeit az Angoloktól kaphatni.

E' mellett az Angolok több feltalált mester-séges gyárak által olcsóbban 's könnyebben készíthetvén, mint mások, főkép vasat 's aczél, az ezekből készült tárgyakat más nemzeteknél olcsóbban is adhatják; a' gőzgyár (Masina) is Angol találmány.

Az Angolok ismértették meg velünk a' világ távol részeit, Jamesz Chook, ki szegény szüléktől született, 's elejénten hajóslegény gyanánt szolgált, nagy tudománya és merészsége által hajóskapitányi méltóságra jutván, három izben utazta körül a' földet. 1768-ban az ugynevezett Tüzföldet körülutazván a' le Maire nevü uton, a' déli tengerre jutott, hol figyelmetes vizsgálatba véve Otaheitet és az uj tenger vidékét (Neu-Seeland), 's az 1616-ban felfedezett Uj-Hollandia keleti partján, Endeavour utig Uj-Hollandia 's Guinea közt, 1771-ben visszatért Angliába. Másodsori utazásában 1772—1776-ig nagyobb felfedezéseket tett, mellyek által bizonyossá lett, hogy a' déli földszarkon túl nincsen nagy szárazföld.

Chook nyár közepén, 1774. év Január havában jégen keresztül dél felé hatván, továbbra mintsem előtte jutott volna más, egyszerre kimondhatatlan nagyságú jégföld által megakadályoztatott útjában. Visszatértében több szigeteket, Uj-Kaledoniát, a' szüntelen jéggel borított Sandwich országot és déli Georgiát fedezte fel. Ezen Ásia 's Amerika közt fekvő szigetek, mellyek legnagyobbika Uj-Hollandia, együttvéve, Australiának azaz déli tartománynak, a' föld déli részében lévén, többnyire neveztetnek. — Annak megvizsgálására, ha valjon délről az Atlantikom tengerről a' nagy Oczeanus tengerre hathatni-e, harmadszor indult meg 1776-ban Chook; 's ekkor Káp körül Uj-Hollandia 's Otaheiti, 's innen éjszak felé hajókázván, a' Sandwich szigeteket fedezte fel, az Ásia 's Amerika között fekvő Beringi utat, figyelmetes vizsgálatba vette, azonban itt is keresztül törhetlen jégre talált, 's tovább éjszak felé is, csak a' jégnek visszaverő fényét vette észre az égen. Visszatérvén a' Sandwich szigetekbe, a' vad emberekkel volt czivódásban, 1779. év Februar 14-én agyonütetett. Második utazásában Chookot két német, ugymint: Forster Rainhold 's ennek fia Forster György kísérte.

59.

✕ Éjszak-Amerika keleti vidékét az Angolok népesítették 1583-ban, 's az első kimivelt tartománynak Virginia neve lett. Éjszak-Amerikában kiüzött Puritánok költözködtek 1620ban, 's ott Uj Plymouthot 's Uj-Angliát alapíták; 's egy 1632b. odaért harmadik csapat, Marylandiát népesítette.

Ezen gyarmatok által alapított tartományok hamar virágzásba jöttek, minthogy ezeknek az Angliában maradt népséggel irásban egyenlő igazak ígértettek. Hatalmukat azonban ezen gyarmatok, kénytelenítvén az őket Ohio-béli letelepedésükben megakadályoztatni szándékozó Francziák ellen fegyvert fogni, ismerték csak meg, 's kezdtek azzal élni. Anglia gyarmati nagy hatalmát az 1763-ki béke után határok közé szándékozván szorítani, gyarmatoknak, kézimívek felállítását megtiltá, adók alá vetette, 's az 1765-ki parancsolat által Angol bélyeges papirossal kényszerítette élni. Ezen rendelkezések közboszuságot gerjesztvén, az Angliával való kereskedés elzárattott, 's az, ha bár olcsón Angliából került portékáknak keletük nem volt. Elcsüggedvén e' szerint az Angliai kereskedés 's kézimívek a' bélyeg-adónak 1766-ban történt eltöröltetése mellett az üveg, papiros, théa és festék adó alá vettek. Az egyesült gyarmatok Angol készítményt nem vettek, ezentul 's több adószedőket felettébb kinoztak. Angliából 1769-ben a' bünösöknek Angliai törvényszék elejbe leendő idéztetésük parancsolatja mellett sereg küldedett Amerikába. Mivel azonban az Amerikaiak nem vevén Angol készítményt, a' kézimívek elakadtak, az Angolok kénytelenítették az adókat eltörölni, csupán a' théa (egy fontjára 3 pénz 1 $\frac{1}{2}$ Gro) maradt adó alatt, mellyből az következett, hogy théán kívül vásárlottak az Angoloktól egyéb portékát az Amerikaiak; e' miatt hát szabad kivitel engedtetvén, olcsóbban lehetett kapni a' théát az Angoloktól, mint sem

más nemzetektől vehették volna az Éjszak-Amerikaiak. Meg lévén mindazonáltal az Angoloknak engedtetve a' 'théának szárazföldre lett kiszárlittatása Bosztonban 342 Angol théával tölt láda vettetett a' vízbe 1773b. Az angolok fegyverrel akarták a' gyarmatokat engedelmességre téríteni, de ezek ellenkezővén, 13 apró gyülekezeteket, melyek elsője volt Philadelphiában, alkottak, és 1776-ban szabad, Angliától független köz társaságnak nyilatkoztatták magokat; 's az Anglia növekedő hatalmát, irigylő hatalmasságoktól segítelve, szabadságukat több fényes győzelemben fentartották. Anglia kénytelenített végre elismerni 1783-ban szabad tartományoknak, ezen éjszak Amerikai gyarmatokat. A' szabad tartományoknak vezérük ezen háborúban Waschingtont volt, szószóllójuk Londonban, 's közbenjárójuk Párisban, valamint törvényhozójuk is Franklin, ki ez előtt könyvnyomtató legény volt. Franklin híres lett a' villámvezető feltalálása által is, mellynek feltalálására az által jött, mivel a' villámtűz 's a' menykő anyagát ugyan egynek tapasztalta.

60.

A' 14-dik Lajos Francziakirály halálával maradt adósságot az utána következett, 's az ország szerencsétlenségére 1735—1744-ig uralkodott, 15. Lajos mindinkább szaporította, az egész ország megszegényedett, 's a' király a' gabonával uzsoráskodott. Következője 16. Lajos jó király volt, ki, értelmes 's jó tanácsosai nem lévén, minden igyekezete mellett sem segíthetett magán, 's országán, az adósság csak szaporodott, az adó

pedig neveltetett; mellyen segíteni akarván a' király, 1788-ban nemzeti gyülekezetet rendelt. A' szavalosságot nyert nép felbuzdulván, azt kívánta, hogy a' nemesség 's papság véle egyenlően adózzon; melly kívánságnak engedni látszott a' nemesség és papság, de titkon nagyobb kívánságokra buzdítván a' népet, a' király előtt ezt zenebonáskodónak festette. A' király rémültében külföldi sereggel ostromoltatta Párist 's Nekkert a' nép kedveltjét, 1789-ben hivatalából letévén, elüzte, melly miatt a' felfegyverkezett polgárság Julius 14-kén az ugynevezett Bastilla erősséget foglalta el, a' nemesség 's papság kiüzetett, a' király családjával együtt fogva vitetett Versailból Párisba; 's minthogy Austria a' Francziák ellen ingereltetett háborúra a' nemesség által, 's a' király kiszökni törekedett fogságából, erősebb tömlöczbe záratott, a' királyi hatalom eltöröltetett, Francziaország 1792-dik év September 21-kén szabad köztársaságnak nyilatkozatta magát, 's a' király 1793. év Januarius 21-én megmilingeztetett (gilotinoztatott). A' határos ellenségen mindenféle győztes republikánusok 10 évi háború után nagy nyereségű békét kaptak, sőt a' hatalmas Anglia is kénytelenítetett az elfoglalt tartományokat visszaadni. Francziaország nagyon ki volt pusztítva a' polgári háborúk miatt, Robespierre 1793 és 1794-ben nagy öldökléseket vitetett véghez, az utána következő öt igazgató gyáva tehetségű volt; 's 1799 óta Bonaparte, kezdetben ugyan polgármester (consul) név alatt, de egyszersmind királyi hatalommal; 1804. év Martius 18-dik óta

Napoleon Francziák császárok neve alatt uralkodott Franciaországban, 1805-ben Olaszország királyává, 1806-ban pedig a' Rajnai szövetség őltalmazója (protector) lett. Napoleon a' külső békét, az Isteni tiszteletet visszaállította országában, a' törvényeket jó rendbe hozta, 's főkép fegyverforgatásban annyira gyakorlotta a' francziákat, hogy Europa legjobb katonasága sem állhatott ellent a' vezérlése alatt volt seregek. Napoleon növekedő hatalma vágyának ellene szegezvén magokat több Europai hatalmasságok, Napoleon 1805ben Austriát hamarjában meggyőzte, a' Burkus sereget 1806. év October 14-én széljelverte, és a' vitéz Muszkaseregen is 1807-ben többször győzedelmeskedett annyira, hogy Sándor császár kénytelenített vele Tilsziben békességet kötni. Austria az 1809-ben régi dicsősége, 's előbbi hatalma visszanyerése végett tett nagy erőltetésével sem boldogulhatott, mert valamint az előbbi békekötésben, ugy most is tartományai egy részének a' Francziák birtokukba lett általengedésével kénytelenített békességet szerezni magának. Három hatalmasság azonban nem hódolt meg ezen nagy győzőnek: ugyan is Spanyolország, melly Napoleon József nevü erőhatalommal királyává tett testvérjének nagy vitézséggel magát ellene szegezte, a' tengereken uralkodó Spanyolországot segítő Anglia, a' Francziák ellenségeskedések ellen természeti fekvésére nézve is bátor-ságos Muszkaország, melly tartván mindazonáltal a' Francziáktól, Angliával egyesült. Keresztül szállván a' Niemenen Napoleon, 1812-ben

nyáron néhány hónappal később Moszkvába ment, hol azonban a' szerencse elhagyván őt, még a' fővárosban pihene, a' Muszkaseregek megszapordtak. E' miatt kénytelenítettén visszavonulni, utközben a' nagy fagyos tél, 's az őtet nyomban követő ellenség üldözései miatt, serege kimondhatatlan károkat szenvedett. Ekkor Oroszország, Burkusország és Austria egyesült Napoleon ellen, mellyekhez rövid idő mulva Svedia 's Németország több fejedelme állott. A' szövetséges hatalmasságok 1813. év Octob. 18-án fényes győzedelmet nyertek Lipszia mellett a' Francziákon, mellynek következésében pompás győzedelmi bemenetetelt tartá Párisban 1814. év Martius 31-én Sándor, és 3-dik Fridrik Wilhelm; Napoleon Aprilis 3-án letétezt a' császárságról, Elba szigete rendeltetett lakásaul, 18. Lajos visszatétezt a' királyi székbe, 's Franciaország a' Májusban kötött Párisi békesség által, régi határait szorítottatott. Napoleon azonban már 1815. év Martius elsőjén, Elba szigetéből kiszökvén, Franciaországba ment, 's rövid idő mulva megszapordván követői, 's a' sereg nagyobb része pártjához állván, 18. Lajos kénytelenítetett Párist elhagyni, mellybe Napoleon nem sokára bement. Austria, Burkusország, Muszkaország 's Anglia megújítván ezalatt a' Napoleon ellen kötött szövetséget, seregeiket a' Rajnán átszállították. La belle Alliance mellett, a' Burkusok 's Angolok Junius 17. egészen megvervén Napoleont, fővárosa ujonan elfoglaltatott; futásában az Angoloknak megadta magát, kiktől fogoly gyanánt Helena szigetébe,

hol 1821. év Május 5-én meghalt, vitetett; Párisban 1815. év November havában ujoni közbéke köttetett. Németország 's Europa még végkép el nem döntött ügye Achenben 1818-ban Octoberben elvégeztetett.

Europa nyugodalma ennek következésében visszaállitva lenni reményltetett; de 1820. év Május havában ujonni nyughatatlanságok támadtak Spanyolországban. A' nép Ferdinand királynak uralkodói hatalmát, kényszeritvén ötet, egy szabad ország alkotmánynak hit alatt lett elfogadására, határok közé szoritotta.

A' Spanyolok példájukat nem sokára követték a' Portugallok, Brasiliabeliek, Neapolbeliek és Szicziabeliek.

Austria császára azonban 1821-ben Neapolyt és Szicziát hóditotta meg, Franciaország pedig 1823-ban Spanyolországot, királyai régi hatalmuk alá vetette.

Örvendetesebb történet mindezeknél az, mellynélfogva az Amerikában volt régi Spanyol gyarmatok, uj független tartományokká emelkedtek, 's melly szerint szent Domingo szabad szecsen tartománynak ismértelett, nevezetes azon buzgó tűz, mellyel 1821-ben régi uraik, a' Törökök ellen felfegyverkeztek, szabadságuk megnyerése végett a' Görögök. Már majd kénytelenítették ujonnan meghódolni a' Török hatalomnak a' Görögök, a' mint oltalmukra egyesülvén 1827-ben az Angolok, Oroszok és Francziák, a' Török hajósereget megégették a' Navarini kikötőben, 's őket Moreából kiüzvén, a' Görögök függetlenségüket

törekedtek megalapítani. A' Muszkáknak Európában és Ásiában 1828 és 1829. tett győzedelmek által megrázkodtatott a' Török birodalom ugyan, de el nem pusztult.

A' Francziák szabadságukat sértő 10-dik Károly királyuk ellen 1830. év Julius havában feltámadván, 's kiüzvén, helyébe Fülöp Lajos Orleani herceget nevezték királynak. A' Belgák felláztak a' német alföldi király ellen, 's Európa köz békét új veszélylyel fenyegetik.

61.

2000 évvel Krisztus előtt: az Assyriai Monarchia alapított Ninus és Szemiramis által.

Ábrahám.

1800. József. A' Zsidók Egyptomba költözködnék.

1500. A' Zsidókat Mojses Egyptomból Palestínába vezérli.

1200. A' Phaenicziabeli kereskedés virágzik. Obeliskusok és Pyramisek épülnek Egyptomban.

A' Görögök Troját foglalják el.

A' Zsidók biráik.

1100. Saul Zsidók királyuk.

1050. Dávid. A' Zsidó birodalom virágzása.

1000. Salamon.

Homerus Görög költő.

888. Sardanapal Assyriában.

Karthago épülése.

Lykurgus törvényhozó Spártában.

600. Az Assyriabeli Monarchia süllyedése.

A nagy Babilonbeli birodalomnak Nabuchodonosor által lett alapítása.

Krisztus előtt.

600. Solon törvényhozó Athenában.
555. A' Babilonbeli birodalom süllyedése.
A' nagyobb Dunától Indusig terjedt Persia birodalomnak Cyrus által lett alapítása.
490. A' Görögöknek Miltiades alatt a' Persákon Marathon mellett nyert győzedelmük.
480. A' Görögöknek Themistocles vezérlete alatt Salamis mellett a' Persákon nyert győzedelmük.
444. Az ékesszóló Görög Pericles, Phidias híres Görög képfaragó.
400. Sokrates. Görögország fényes virágzása, belső háborúk által dűlatik.
333. A' Persia birodalomnak Sándor által lett eltörlése 's az Induson túl az Adriatikom tengernél kezdve, a' Görög Macedoniai Monarchia alapítatik fel, melly azonban Sándor halálával több apró tartományokra oszlott.
280. Róma felemelkedése. A' Pyrrhuson tett győzelem.
218. Háború Karthagóval. Hannibal.
146. Karthagónak 's Korinthusnak a' Rómaiak által lett eltörlése.
88. Róma mindenfelé győztes polgári háborúk által azonban dűlatik.
30. Augustus Aetium mellett győztes, Egyiptomot elfoglalja, és Római császár lesz. Nagy, Atlantikom tengertől Eufratesig terjedt Római birodalom.
- Krisztus születése.

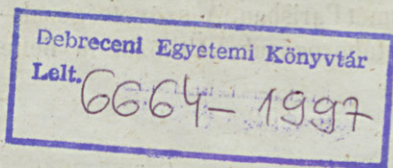
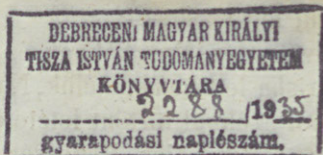
- 70 évvel Krisztus után Jerusalemben pusztulás.
200. A' Római Birodalomnak rossz császárai alatt lett elgyengülése 's németek által lett megtámadtatása.
333. Konstantin kereszténynyé lesz Konstantinápolyban.
374. Népek vandorlása.
395. A' Római Birodalomnak Theodosius által nyugotiba és keletibe lett felosztása.
476. A' nyugoti Birodalom süllyedése.
555. Éjszak-Afrikának 's Olaszországnak Justinianus, Belizár és Narses nevű fővezérei által lett elfoglalása.
Éjszak Olaszországnak Longobardok által történt elfoglalása.
622. Mahomed. — A' Mahomedanus vallás, 's az Arabs hatalom szapora terjedése.
732. Az Arabsoknak Martell Károly nevű Frank által Tours mellett lett megverettetésük.
800. Frank Birodalomnak Nagy Károly által Ebró, Tiber, Rába és Eider közt lett alapítása.
900. A' Frank Birodalomnak Német-, Francia-'s éjszak Olaszországra lett oszlásai.
919. A' város építő Henrik Németországban.
1073. 7-dik Gergely Pápa, Investitura, Coelibatus. Németországi 4-dik Henrik.
- 1095 — 1250. Keresztes utazások.
1200. Veneczia és Genua kereskedésének virágzása.
1300. A' puszkapor feltalálása. A' kompasz mutatató használása.

1440. A' könyvnyomtatás feltalálása.
1453. Konstantinápolynak a' Törökök által lett elfoglalása. A' Görögöknek Olaszországban történt bujdosásuk. Henrik tengeri utazó Portugalliában. Afrika nyugoti tájának lett felfedezése.
1492. Amerikának Spanyolország részére Kolumbus által lett felfedezése.
1498. A' Kelet-Indiába vivő tengeri utnak Portugallia részére a' Jóreményfok táján lett felfedezése.
1517. Luther és Czvinglius vallásbeli ujitásaik 5. Károly Spanyolország királya 's Németországi császár.
A' zsebórák feltalálása.
1540. Jezsuiták. A' protestansok és katolikusok dühösködéseik.
1600. Hollandiának Kelet-Indiában tett foglalásai. Portugalia gyengülése. Erzsébet Anglia királynéja. 4-dik Henrik Francia király.
- 1618—1648. 30 évi háboru, melly által Spanyolország és Austria elgyengül, Franciaország és Svedia felemelkedik (Gustav Adolf); a' protestansoknak egyenlő igazokat szerez a' katolikusokkal. A' kávé, théa, czukor és dohány nagyobb divatu lesz Európában.
- 1643—1715. 14-dik Lajos, Franciaország méltósága 's gyengülése.
Brandenburgi nagy Fridrik Wilhelm Fehrbellin mellett 1675-ben.
- 1689—1725. Nagy Péter Muszka Czár. Svedia

- megaláztatása (12. Károly) Pultavi ütközet 1709-ben.
- 1740.** 2. Fridrik Burkus király. Mária Terézia.
- 1756—1763.** Hét évi háború.
Franciaország gyengülése.
Burkusország közméltósága.
Angliának tengeri uralkodása. Nagy foglások Kelet-Indiában és Éjszak-Amerikában.
- 1768.** Chook. Australia.
- 1776.** Éjszak-Amerikai szab. tartományok. **1783.** Vaschington, Franklin. 2-dik Katharina Muszka Czárné uralkodik éjszakban, 's gyengíti a' Törököt.
- 1789.** Francia revolutio.
- 1800.** Bonaparte. **1804.** Napoleon.
- 1811.** Nagy Francziabirodalom, melly Francia- és Olaszországot, Helvecziát, a Rajnai szövetséget, éjszak Németország nagy részét, Hollandiát és Spanyolországot foglalja magában.
- 1812.** Napoleonnak Bereszina mellett lett megvertetése.
- 1813.** Lipsziai ütközet; Napoleonnak a' Rajnán keresztül lett szökése.
- 1814.** A' szövetséges Muszkáknak és Németeknek Párisba lett bemenetelük, Napoleonnak uralkodói székből történt letétele 's Elbába vitetése. 18-ik Lajos. Békesség Franciaországgal.
- 1815.** Napoleon ismét Parisban. A' szövetségeseknek ujonni táborozásuk. Ütközet la belle

- Aliance mellett. Napoleon Helenába vitetik.
Viszonti békesség.
1818. Gyülekezet Aachenben. A' szövetséges se-
regeknek Franciaországból lett kimene-
netelük.
1820. Nyughatalanságok Spanyolországban, Por-
tugalliában, Neapolyban és Szicziában.
1821. A' Görögök felfegyverkeznek a' Törökök
ellen. Napoleon halála Május 5-kén.
1827. A' Török hajósergnek a' Navarini kikö-
tőben az Angolok, Francziák és Muszkák
által történt elégettetése.
1828. Muszka-Török háború.
1829. Az Adrianopoli békesség a' Török-Muszka
háborúnak véget vet.
1830. 10-dik Károly Francia királynak az ural-
kodói székéből történt letétele. Fülöp Lajos
király. Belga lázadás.

3.

753824

753824

